

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Μετάφραση και Διερμηνεία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΙΤΛΟ:

Μετάφραση και μεταφρασεολογικός σχολιασμός του έργου των Ι. Γλούτσενκο και Β. Κουρεννόνι (2013) «Χρόνε, εμπρός!: η πολιτιστική πολιτική στην ΕΣΣΔ»

Επόπτες:

Έλενα Σαρτόρι, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ρωσικής Γλώσσας και Φιλολογίας και Σλαβικών Σπουδών

Ελένη Σελλά, Καθηγήτρια, Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, ΕΚΠΑ

Ιωάννης Σαριδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Τουρκικών Σπουδών και Σύγχρονων Ασιατικών Σπουδών, ΕΚΠΑ

Ονοματεπώνυμο: Μπουντούρη Σοφία

Αθήνα, 2024

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	5
2. Время, вперед! : Культурная политика в СССР (Πρωτότυπο κείμενο).....	7
3. Χρόνε, εμπρός!: Η πολιτιστική πολιτική στην ΕΣΣΔ (Μετάφρασμα).....	50
4. Επιστημονικός – Μεθοδολογικός Σχολιασμός.....	95
5. Γλωσσάρι.....	127

Εισαγωγή

Η εν λόγω ΜΔΕ καταπιάνεται με τη μετάφραση μέρους του συγγράμματος των Ι. Γκλούστσενκο, Β. Κουρεννόϊ, «*Χρόνε, εμπρός! Η πολιτιστική πολιτική στην Ε.Σ.Σ.Δ.*». Ο τίτλος του, αναφέρεται στην ομώνυμη ταινία του Μιχαήλ Σβέιτσερ *Время, вперед!* (1965), αφιερωμένη στην κατασκευή του πρώτου σταδίου του εργοστασίου σιδήρου και χάλυβα στο Μαγκνιτογκόρσκ. Το βιβλίο «*Χρόνε, Εμπρός!*» αποτελεί μια ιστορική αναδρομή στο παρελθόν της ΕΣΣΔ στον τομέα της πολιτιστικής πολιτικής μέσα από την κριτική ματιά σύγχρονων αναλυτών. Η σοβιετική κοινωνία θεωρείται ένας χώρος ριζοσπαστικού σχεδιασμού και πειραματισμού στον τομέα της πολιτιστικής πολιτικής, ο οποίος δεν ήταν καθόλου ομοιογενής και μερικές φορές χαοτικός και αντιφατικός. Οι αναλυτές αξιολογούν την κοινωνική βιωσιμότητα των θεσμών που διαμορφώθηκαν σε αυτήν την κοινωνία, χάρη στη σοβιετική πολιτιστική πολιτική, καθώς και τις συνέπειες της κατάρρευσης και της παρακμής ορισμένων από αυτούς.

Επιχειρείται μια εισαγωγή του αναγνώστη στη Θεωρία της Λειτουργικής Μετάφρασης της Christiane Nord, ενώ αναλύονται οι θεωρίες που αποτέλεσαν βάση για αυτήν, όπως η Λειτουργική Κριτική της μετάφρασης της Katharina Reiss, η Θεωρία του Σκοπού του Hans Vermeer και η Θεωρία της Μεταφραστικής Δράσης της Justa Holz-Manttari. Παράλληλα, γίνεται αναφορά και σε άλλα έργα εκπαίδευσης μεταφραστών. Στο ίδιο πλαίσιο περιγράφονται τα κίνητρα και οι ανάγκες των μεταφραστών που τους απομάκρυναν από τις προσεγγίσεις που βασιζόνταν στην ισοδυναμία και τους οδήγησαν στη λειτουργική προσέγγιση. Τέλος, αναλύονται οι μεταφραστικές τεχνικές των Paul Vinay και Jean Darbelnet. Το υπό έρευνα απόσπασμα αποτελούν οι σελίδες 35-62 του κεφαλαίου Ι «*Ιδεολογία του Πολιτισμού*», συγκεκριμένα τα άρθρα: του Ρουσλάν Χεστάνοβ «*Τι ήθελε να διαχειριστεί το Υπουργείο Πολιτισμού της ΕΣΣΔ*», του Μπορίς Καγκαρλίτσκι «*Η Σοβιετική*

Πολιτιστική και η Παράδοση του Διαφωτισμού» και το κεφάλαιο IV «Επιστήμη και Ζωή» οι σελίδες 148-177 , το άρθρο του Μπορίς Στεπάνοβ «Αδράνεια της Μεταρρύθμισης: Σοβιετική Πολιτιστική Πολιτική Δεκαετία 1950-1960. Στο μικροσκόπιο των ιστορικών περιόδων» και το άρθρο του Ρομάν Αμπράμοβ «Εκλαΐκευση της Επιστήμης στην ΕΣΣΔ ως στοιχείο πολιτιστικής πολιτικής».

Στο πρωτότυπο κείμενο εντοπίζονται ποικίλες αναφορές στα επιστημονικά πεδία της Ιστορίας και της Πολιτικής Επιστήμης, κατά αυτόν τον τρόπο προκύπτει ένα κείμενο ενδιαφέρον και πολυσύνθετο. Αυτή η πλούσια διεπιστημονικότητα του κειμένου οδήγησε στην επιλογή του για τη ΜΔΕ.

Όσον αφορά στη δομή της παρούσας εργασίας, διακρίνεται σε τέσσερα βασικά μέρη: το πρωτότυπο κείμενο (Κεφ: 2), το μετάφρασμά του, τον επιστημονικό σχολιασμό και, τέλος, το γλωσσάρι με τους όρους που εντοπίστηκαν κατά τη διαδικασία της μετάφρασης.

Время, вперед! : Культурная политика в СССР (Протότυπο κείμενο)

ЧЕМ СОБИРАЛАСЬ
УПРАВЛЯТЬ ПАРТИЯ,
СОЗДАВ МИНИСТЕРСТВО
КУЛЬТУРЫ С С С Р ¹

6. У Советского Союза в области культуры есть один неоспоримый приоритет — изобретение государственной культурной политики. Именно в СССР, сразу после смерти И.В. Сталина в 1953 г., было организовано первое в мире министерство культуры. Прошло совсем немного времени, и примеру СССР в области культурного строительства последовали не только страны третьего мира, но и капиталистические: сначала Франция де Голля — в 1959 г., затем большинство европейских государств: Дания — в 1961 г., Италия — в 1974 г., Испания — в 1977 г. и т.п.
7. Сегодня трудно оценить, сколь изумителен сам факт организации министерства культуры. С эпохи Просвещения и до наших дней культура была не столько идеей или специфической «реальностью», сколько полем, внутри которого велись сложные дебаты по широкому кругу проблем: о человеческой природе, прогрессе, эволюции, образовании, разуме или цивилизации, о разного рода меньшинствах или идентичностях, об искусстве и творчестве и проч. Но вдруг в 1953 г. КПСС превращает безграничное и едва ли определенное поле культуры в объект государственного администрирования.

---

¹Статья подготовлена в рамках программы фундаментальных исследований НИУ ВШЭ — проект 2012 г. Лаборатории исследований культуры Центра фундаментальных исследований НИУ ВШЭ «Фундаментальные социокультурные структуры и процессы современности: Культурная система модерна и основные стратегии культурной политики в СССР».

8. Советская бюрократия приступает к разработке нормативов и параметров управленческой вертикали, квалификационных требований к специалистам и кадрам, критериев оценки текущего состояния культуры. Затем эта инновация подхватывается другими государствами. «Эфирная» и едва уловимая природа нового объекта правительственной заботы не мешает государственным машинам осваивать новое поле деятельности.
9. Наш анализ сосредоточен исключительно на материалах съездов партии (от РСДРП до КПСС). В них мы обнаруживаем именно то, что нужно для генетического анализа культуры, — правительственную рациональность, которой руководствовались партийные функционеры.

От политики к культуре

10. До 1919 г. термин «культура» не имел доктринального статуса в словаре большевиков. Его употребляли как синоним терминов «пропаганда», «агитация», «просвещение», которые часто звучали как взаимозаменяемые. Понятие не укоренилось в сленге партийной массы. Отдельные делегаты испытывали к нему недоверие. Так, Мартын Лацис поминает организованный большевиками в Риге партийный «Культурный центр», замечая, что «название отдает меньшевизмом»². Меньшевизмом «отдавало» именно от классово нейтрального прилагательного «культурный».
11. Разительная перемена происходит во время VIII съезда РКП(б) в 1919 г., когда В.И. Ленин формулирует тезисы, которые надолго определяют представления партии о культуре. В одном из докладов он поднимает проблему культуры в контексте внутренней политики, когда речь заходит о привлечении буржуазных специалистов на службу. Ленин противопоставляет бюрократизм и культуру — как разные мотивации к труду. Труд рабочих мотивирован исключительно «бюрократически», т.е. рабочие трудятся потому, что их принуждают.

---

² Шестой съезд РСДРП (большевиков). М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1958. С. 176.

12. Однако мотивация буржуазных специалистов иная — культурная; в ней отсутствует принуждение. В принципе, специалистов можно принуждать к чему угодно, но только не к труду. Их можно «заставить не участвовать в контрреволюции», «устрашить», но вот «заставить работать из-под палки [этот] слой нельзя... Эти люди привыкли к культурной работе». Бюрократизм, т.е. «некультурная» мотивация к труду, проявляет себя как главное выражение культурной неразвитости России. Именно «эта некультурность понижает Советскую власть и воссоздает бюрократию»³. «Культура» для Ленина в данном контексте — это показатель способности рабочих к самоорганизации и управлению⁴. И эта способность проявляется как на производстве, так и в государственном управлении. Но кульминации ленинское рассуждение достигает, когда он формулирует стратегическую цель партии — полная победа над бюрократизмом и уничтожение государственной власти как таковой. Два условия должны обеспечить успех этой стратегии: 1) «вовлечение всего трудящегося населения поголовно в работу по управлению государством» и 2) «повышение культурного уровня»⁵. Иначе говоря, уничтожение государства для Ленина происходит одновременно с ростом культуры трудящихся.
13. В ленинском рассуждении чуть ниже появляется еще одна оппозиция — между законом и правом, с одной стороны, и культурой — с другой. Советское государство вынуждено прибегать к принуждению и насилию. И в этом смысле оно точно так же препятствует «поголовному вовлечению населения» в управление.
14. Но в буржуазных странах бюрократизм насаждается законом, а «мы, — говорит Ленин, — сделали, чтобы этих помех у нас не осталось». В Советской России есть другое препятствие — низкий культурный уровень: «...кроме закона есть еще культурный уровень, который никакому закону не подчинишь». Потому советская власть вынуждена закрепить законодательно классовое неравенство в своей первой конституции 1918 г., пока «мы спотыкаемся о недостаточную культурность масс». И «это неравенство мы отменим, как только нам удастся

---

³ Восьмой съезд РКП(б). М.: Гос. изд-во полит, лит-ры, 1959. С. 58.

⁴ Там же. С. 59.

⁵ Там же. С. 397.

поднять культурный уровень»⁶. Подчиняя право культуре, Ленин следует антиправому пафосу «Манифеста коммунистической партии»⁷, когда утверждает, что поголовному вовлечению масс в управление препятствует буржуазный закон, к которому вынуждена прибегать советская власть.

15. Пространное рассуждение Ленина о культуре послужило для делегатов VIII съезда РКП(б) толчком к творческим импровизациям, и они осваивали новые концептуальные возможности, пытаясь приспособить «культуру» к разным политическим контекстам. Понятие «культура» заиграло смыслами. Выражение «низкий уровень культуры» превращалось в универсальное объяснение проблем и трудностей, что выглядело иной раз довольно неуклюже. В докладе о земельной политике делегат Кураев описывает совхозы как «центры не только агрикультурные, но и культурные», как место, где крестьянин мог бы удовлетворять свои «культурные потребности» и получить «агрикультурную помощь»⁸. Сближение культуры и агрикультуры воспроизводилось и сохранялось довольно долго.

16. В 1927 г. на XV съезде ВКП(б) крестьянка из Полтавского округа Бабашкова говорит: «Только нам, товарищи, нужно просвещение, потому мы еще очень темны, не взялись еще серьезно за культурную работу. Еще не знают, как вести у нас эту работу. У нас, например, появилось культурное свиноводство...»⁹. Сближение двух омонимов подчеркивает, насколько материально понималась культура теми, кто слушал на VIII съезде Ленина, — как материальность техники, сортов племенного скота или зерновых.

17. Тезисы Ленина имели далеко идущие следствия. Первое: те функции общего руководства и управления, которые в буржуазном обществе выполняло право, в новом обществе должна была перехватывать культура. Второе: «культурная» точка зрения определила стратегию и тактику правящей партии, которая состояла в постепенном уничтожении государства и бюрократии, в вытеснении

---

⁶ Восьмой съезд РКП(б). С. 63-64.

⁷ «Манифест» толковал право как «возведенную в закон волю правящего класса» (Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. Т. 4 // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: в 50 т. М.: Гос. изд-во полит, лит-ры, 1957. С. 443).

⁸ Восьмой съезд РКП(б). С. 233.

⁹ XV съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (б). М.: Гос. изд-во, 1928. С. 267.

управления развитой культурой. Отсюда «временные ограничения» и тактические задачи: партия не может позволить себе упразднить ни право, ни государство до тех пор, пока общество не достигнет культурного равенства, а потому следует «систематически работать над уничтожением неравенства более организованного пролетариата с крестьянством»¹⁰. Ленинские тезисы вошли в Программу партии, принятую VIII съездом РКП(б), а потом были закреплены в резолюции XV съезда ВКП(б) (1927): «...упрощение функций управления при повышении культурного уровня трудящихся ведет к уничтожению государственной власти»¹¹.

18. В полной мере значимость, которую партия придавала культурной политике, проявилась в докладе Рыкова, посвященном первой советской пятилетке: «...начиная уже с ближайшего года на культуру мы должны давать относительно больше, чем даже на восстановление хозяйства... Без быстрого культурного роста мы не сможем по-настоящему переконструировать наше хозяйство»¹².

19. Считается, что начало канонизации термина «культура» как важнейшего элемента строительства социализма было положено работой Ленина «О кооперации» (1923). В этой небольшой, но важной статье «культура» была накрепко связана в одном словосочетании с «революцией»: «Культурная революция — это... целый переворот, целая полоса культурного развития всей народной массы»¹³. Однако некоторые идеи статьи звучат по-новому в контексте сказанного Лениным на VIII съезде РКП(б).

20. В частности, Ленин пишет о том, что сразу после захвата власти большевиками изменилась «точка зрения на социализм». Раньше она была «политической», теперь же «центр тяжести меняется до того, что переносится на мирную организационную “культурную работу”». Он делает, правда, оговорку, что политическая перспектива сохранилась, но только в международных

---

¹⁰ Восьмой съезд РКП(б). С. 64.

¹¹ XV съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (б). С. 560-561.

¹² XV съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (б). С. 778-779.

¹³ Ленин В.И. О кооперации // Поли. собр. соч. (5-е изд.). Т. 45, М.: Изд-во полит, лит-ры, 1965-1975. С. 372.

отношениях. Однако, «если... ограничиться внутренними экономическими отношениями, то у нас действительно теперь центр тяжести работы сводится к культурничеству».

21. Подведем предварительный итог: во-первых, проблематика культуры теснейшим образом связана с управлением и руководством; во-вторых, идеальная проекция культуры приобретает свою оригинальную консистенцию благодаря трем оппозициям: культура — бюрократизм, культура — право, культура — государство; в-третьих, культурная точка зрения доминирует не только над правовой, но также над политической и экономической. Таким образом, «культурная оптика» должна была определять после Октябрьской революции стратегию строительства социализма и коммунизма.

Объекты культурной политики и аппараты управления

22. Правительственная рациональность всегда выражается в редукции сложности мира к определенному аспекту мира ¹⁴. Таким аспектом социального мира для большевиков стала культура: разнородные феномены социальных, экономических и политических отношений редуцировались к культурным различиям, которые в перспективе усилиями партии должны были быть преодолены. Такое упрощение действительности порождало новую социальную действительность, новые объекты политического воздействия и новую картографию социальной реальности.
23. Классовая точка зрения была необходима на этапе политического захвата власти. «Культурная точка зрения», в которой появилась потребность в ходе строительства коммунизма, оказалась более сложной: кроме классовых различий она включила целый комплекс иных социальных различий, которые были превращены в самостоятельные объекты управления и требовали особых аппаратов. Ниже мы приводим список тех культурных различий, которые чаще всего упоминались на съездах:

---

¹⁴ Скотт Дж. Благими намерениями государства. Почему и как провалились проекты улучшения условий человеческой жизни. М.: Университетская книга, 2007. С. 149-150.

- 1) классовые (возможна формулировка «разрыв между городом и деревней»);
- 2) национальные (иногда сливаются с профессиональными);
- 3) образовательные;
- 4) гендерные;
- 5) возрастные;
- 6) бытовые;
- 7) технологические и производственные навыки;
- 8) организационные (навыки самоорганизации и самоуправления);
- 9) чуть позже выделится разрыв между умственным трудом и физическим «на базе подъема культурно-технического уровня рабочего класса до уровня работников инженерно-технического труда»¹⁵.

24. Культурная перспектива, интегрировавшая помимо классовых различий множество других, предполагала сеть сложных и неоднородных объектов. Эта сложность имела несколько измерений. Во-первых, широта и разнообразие спектра перечисленных различий. Во-вторых, возможность гибридных сочетаний выделенных различий. Например, отсталость национальных регионов описывали, рельефно подчеркивая феодальную классовую структуру, патриархальность быта, неграмотность или культурную отсталость женщин и т.д.
25. В-третьих, вертикальное измерение, т.е. фиксация глубины культурных различий с помощью оценочной разметки уровней культуры — «ниже/выше». Скажем, пролетарии выступают по отношению к крестьянам как носители более высокой культуры. Женщины отличаются особой культурной дремучестью, поскольку в большей степени, чем мужчины, подвержены влиянию религии. Делегаты довоенных съездов довольно часто полемизировали по поводу оценок «уровней культурного развития»¹⁶.

---

¹⁵ XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической Партии (6). М.: Гос. изд-во полит, лит-ры, 1939. С. 311.

¹⁶ Так, А.И. Микоян на X съезде РКП(6) выдвинул довольно рискованное утверждение, что «Азербайджан более культурен, чем русские провинции»; на что Сталин возразил: мол, такое можно сказать только о Баку, о городе, «надстроенным сверху усилиями Нобеля, Вишау и других» (Десятый съезд РКП(6). М.: Парт, изд-во, 1933. С. 215).

26. Когда делегаты съезда высказываются о культуре, мы то и дело перемещаемся из одной системы координат в другую, от одного социального объекта к другому. И только единство культурного взгляда, его рационализирующий схематизм удерживает полученный синтез разнородных объектов. В этом смысле можно сказать, что культурная политика была способом управления разнородными некультурностями.
27. «Культурная оптика» стала, таким образом, прагматической коррекцией или «уточнением» оптики классовой. За этой коррекцией стоял опыт Гражданской войны, которая не имела четко выраженного фронта и выявила далеко не только классовые расколы внутри общества. В войне принимало участие множество социальных групп, готовых к применению вооруженного насилия друг против друга: крестьянские повстанческие движения, этнические и конфессиональные меньшинства. Вооруженное противостояние и временные альянсы сил формировались вопреки доктринальным установкам партии и далеко не в полном соответствии с классовыми позициями. События вроде Кронштадтского вооруженного восстания (февраль 1921 г.), когда против большевиков выступили рабочие и матросы, показали, что существует потребность в более изощренной политической оптике, чем сугубо классовая.
28. Но чтобы конвертировать в политику новую «культурную точку зрения», требовалось создать соответствующую сеть органов власти (партии и государства), которые не только управляли бы культурой как пестрой данностью, но и производили новую культурную действительность — однородную и высококультурную жизнь.
29. Организация партийных и советских учреждений сталкивалась с одной фундаментальной трудностью, характерной для всякой рационализации правительственной деятельности: с одной стороны, необходимостью централизации всех функций руководства, с другой — необходимостью учета специфики социальных объектов при распределении сфер ответственности между органами управления.

30. В СССР было найдено причудливое решение этой апории правительственного разума, которое стало своего рода «родимым пятном» или особым советским стилем управления. Дилемма централизации и учета специфики решалась с помощью разграничения руководящих функций партии и управленческих функций государственного аппарата. Поскольку различие между руководством и управлением было не очевидным, возник дуализм партийных и государственных аппаратов, дублирующих друг друга, а также напряжение, которое проявлялось в непрерывных попытках пересмотра баланса между ними.
31. В докладе Е. Преображенского на X съезде РКП(б) (1921) мы находим принцип разграничения функций органов партии и государства. Столь ясных формулировок не было ни на одном последующем съезде партии, хотя эта проблема оставалась ключевой для советской системы. Не менее важно, что принцип был сформулирован при обсуждении именно культурной политики партии. Речь шла об организации Главполитпросвета — государственного органа, управляющего культурой¹⁷.
32. Необходимость государственной пропаганды коммунизма среди населения, говорит Преображенский, возникла сразу после Октябрьской революции. Но всю пропагандистскую работу партия была вынуждена вести без специального органа пропаганды — это было делом всех членов партии. Этот период строительства, когда пропагандистская работа совпадала со строительством советского аппарата, он называет «кустарническим». На следующем этапе, говорит докладчик, «мы видим, как постепенно отпочковывается... аппарат по пропаганде коммунизма». Однако складывается он одновременно внутри ряда отдельных государственных учреждений (комиссариатов). Так, сначала разветвленный аппарат пропаганды в деревне был создан Комиссариатом внутренних дел. Затем в рамках Военного комиссариата в 1919 г. была сформирована сеть органов пропаганды — ПУРов (ПУР — Политическое управление в армии, распущенное только в 1991 г.), а затем наблюдалось

---

¹⁷ Десятый съезд РКП(б). С. 143-153.

появление похожих аппаратов в остальных комиссариатах, а также в профсоюзных и молодежных организациях. В Комиссариате народного просвещения (Наркомпросе) также появился особый орган — Внешкольный отдел, преобразованный в 1920 г. в Главполитпросвет. Теперь, говорит Преображенский, этот «организационный разброд» необходимо прекратить. Нужно сконцентрировать работу внутри единого аппарата, чтобы «вести эту пропаганду централизованно и систематически по принципу массового производства». Кстати, первая же попытка концентрации пропаганды приводит к созданию пресловутого партийногосударственного параллелизма.

33. Сначала в августе 1920 г. при ЦК партии организуется Отдел пропаганды и агитации с двумя соответствующими подразделениями: подотделом пропаганды, отвечающим за школы (разработка школьных программ), и подотделом агитации, организующим агитационные кампании для взрослого населения («недели», «месячники» и проч.). Несколько месяцев спустя, в ноябре 1920 г., организуется уже государственная структура — Главполитпросвет — «двойник» партийного Отдела пропаганды и агитации.
34. Задачей Главполитпросвета было «разгрузить» партию от той части агитационно-пропагандистской работы, которая могла быть, как выражается Преображенский, «огосударствлена» или «механизирована». Но вот здесь-то дилемма, которую мы упомянули выше, сплетается в гордиев узел. Делегаты были согласны, что централизация агитпропа нужна, но они настаивали на сохранении диверсификации, учитывающей специфику социальных групп и классов, с которыми велась пропагандистская работа (молодежь, крестьяне, рабочие, солдаты, школьники, студенты). Больше всех на автономии ведомственных органов пропаганды настаивали военные, профсоюзы и союз молодежи.
35. Вместе с тем учет специфики (т.е. ведомственная диверсификация) угрожал распылением кадровых и материальных сил¹⁸. А.В. Луначарский настаивал на проведении водораздела между организациями по возрастному принципу. Он

---

¹⁸ Десятый съезд РКП(б). С. 174.

считал, что регулярная работа по просвещению и пропаганде должна быть направлена на тех, кто может стать человеком новой формации, т.е. на детей. И эту функцию должен выполнять Наркомпрос, организующий школьную работу. Именно Наркомпрос «производит самый важный ингредиент» — нового человека, — и такая задача превращает его «в коренной экономической комиссариат». При этом нет особой нужды в столь же систематической работе со взрослым населением — оно останется носителем следов отсталости прежней формации, но есть нужда в периодических и разовых агитационных кампаниях, воздействующих на «взрослое население». За работу с этим контингентом должен отвечать Главполитпросвет.

36. Однако подход Луначарского подтачивал уже сложившийся институциональный дизайн. Другие делегаты нашли не меньшие основания выделить в особую группу армейский контингент, молодых рабочих, детей нерусских народностей и т.д. И все эти аргументы так или иначе указывали на многослойность той картографии, которую конституировала культурная точка зрения.
37. Если Луначарский выступал в пользу концентрации всей политико-просветительской работы в руках государства, то старый большевик Е. Ярославский считал, что политико-просветительская работа — это исключительное дело партии. Он рисовал картину с элементами ведомственного абсурда, когда «Главсоль занимается тем, что чуть ли не создает свой театральный отдел, Наркомпрод создает свой театральный отдел и пытается вести политико-просветительскую работу»¹⁹.
38. Все участники дискуссии исходили из одной неоспоримой предпосылки — монополия на культуру и производство культурных смыслов принадлежит исключительно партии. Вместе с тем дискуссия играла в пользу сохранения «ведомственной специфики». Требовался компромисс. И самым адекватным принципом разграничения партийной и государственной ответственности был признан принцип, предложенный Преображенским: партия передает

---

¹⁹ Там же. С. 166.

государственным органам культурную работу только тогда, когда она может быть «механизирована» и организована по принципу «массового производства». Партии должна принадлежать организационная работа (распределение партийных сил, а также идейное и теоретическое руководство) — это ее «абсолютная область»²⁰. Эта область не может быть «национализирована». Поскольку абсолютной областью Главполитпросвета является то, что поддается серийному и массовому производству, постольку постепенный процесс передачи новых функций является процессом «коммунизирования государственного аппарата» или «показателем того, насколько далеко мы шагнули как пролетарское государство, насколько мы далеко шагнули в части превращения коммунистической партии в функции государственного аппарата»²¹.

39. Таким образом, культурная политика обретала свою абсолютную цель и финальную точку: полную конвергенцию коммунистической партии с государством, а также триумф культуры как сферы, достигшей предельной механизации и неразличимости культурных объектов. Это, конечно, противоречило тезису Ленина о параллелизме прогресса культуры и отмирания государства. Но эта теоретическая несуразность осталась незамеченной. Партия считала проблему решенной. Несмотря на интеллигентную ясность предложенного Преображенским принципа, в институциональных практиках гетерогенность учреждений так и не была преодолена. В каждом государственном органе, в профсоюзах, в молодежном союзе и проч. остались органы, ответственные за культурно-просветительскую работу.

40. Чуть более 30 лет спустя, на XX съезде КПСС, происходит один едва заметный сдвиг, приведший к существенным изменениям в архитектуре партийногосударственных органов управления культурой. В докладе Н.С. Хрущева, а также в ряде выступлений идеология и пропаганда упоминаются в негативном контексте, в то время как культура — в контексте исключительно позитивном.

---

²⁰ Там же. С. 145.

²¹ Там же. С. 149.

41. В Отчетном докладе ЦК КПСС Хрущев говорит: «Кто думает, что коммунизм может быть построен только на одной пропаганде, без повседневной практической борьбы за увеличение производства, за повышение благосостояния трудящихся, тот скатывается на путь талмудизма и начетничества»²². Фраза воспроизводится не раз в выступлениях делегатов все с тем же набором крепких слов, характеризующих неудовлетворительный уровень идеологической работы и ее отрыв от практических задач: «талмудизм», «начетничество», «аллилуйщина».
42. В этом сдвиге примечательны два обстоятельства. Первое, столь резкое разделение идеологии и культуры позволило выделить культуру в особый комплекс проблем, отличных от идеологических. Синонимия культуры с пропагандой и агитацией оказывается в прошлом. Это было то самое дискурсивное событие, которое облегчило безболезненное аппаратное размежевание, — оно способствовало, с одной стороны, закреплению политико-идеологических функций за партией, с другой — «механизации» или «государствлению» функций «массового производства» за специально создаваемым Министерством культуры СССР. Однако отделение культуры от идеологии не помогло преодолеть гетерогенность объектов культурной политики. К ведению культуры относились развитие школы, системы высшего образования, науки, воспитание национальных кадров в союзных и автономных республиках, организация досуга для разных категорий населения и проч. Их, правда, можно было довольно легко перераспределять между разными ведомствами. Вопрос теперь сводился к тому, следует ли все эти сферы объединить в рамках одного мегаминистерства, или же организовать ряд специализированных министерств²³.
43. Подводя итоги, можно сказать, что учреждение Министерства культуры СССР было актом эмансипации культуры от идеологии. Однако освободившись от идеологии и пропаганды, культура попала в зависимость от механизированного администрирования государства и обрела характеристики массовой культуры.

---

²² XX съезд Коммунистической Партии Советского Союза. М.: Гос. изд-во полит, лит-ры, 1956. С. 113.

²³ Так, созданное в 1953 г. грандиозное по охвату Министерство культуры не раз подвергалось разукрупнению: в 1954 г. Отпочковалось Министерство высшего образования, в 1959 г. — Государственный комитет по профессионально-техническому образованию, а потом в 1960-1974 гг., когда главой министерства была Е.А. Фурцева, последовала серия новых разукрупнений. Зеркальным образом происходили реорганизации внутри партийных аппаратов.

БОРИС КАГАРЛИЦКИЙ
СОВЕТСКАЯ
КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА
И ТРАДИЦИЯ ПРОСВЕЩЕНИЯ

44. **В**одной из своих ранних книг американская исследовательница Шейла

Фицпатрик характеризовала большевиков 1917 г. как «революционное правительство, миссия которого состояла в том, чтобы обеспечить просвещение народа»²⁴. И в самом деле, работа по культурному преобразованию, начатая буквально в первые же дни после Октябрьского переворота, свидетельствовала о том, что новая власть не просто рассматривала подобные задачи как политически первостепенные, но и видела в их решении свою историческую миссию. Радикальная интеллигенция, оказавшаяся в авангарде русской революции, была порождением культуры европейского Просвещения и в своем противостоянии царизму опиралась на эту традицию.

45. После того как этап революционного разрушения и культурно-политического хаоса закончился, именно последовательная реализация принципов

---

²⁴ Fitzpatrick S. The Commissariat of Enlightenment. Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky. October 1917 — 1921. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. P. 1.

Просвещения стала главным принципом культурной политики. В литературе позднейшего времени основное внимание уделялось радикальным высказываниям и экспериментам леворадикальных художников и писателей, но отнюдь не они определяли приоритеты проводившейся большевистской властью культурной политики (в широком смысле слова). Разумеется, в период Гражданской войны главная забота новой власти состояла в том, чтобы обеспечить свое политическое выживание, но как только боевые действия стали стихать, большевистская пресса начала выдвигать на первый план именно культурные задачи, без решения которых невозможно было успешно завершить ни экономические, ни социальные преобразования. Показательно, что активная дискуссия по этим вопросам велась не только столичной партийной интеллигенцией, но даже еще более — в провинциальных городах, где вопросы «культурной отсталости масс» стояли совершенно практически. На фоне военных и политических побед революции, пишет в 1921 г. Новгородский журнал «Просвещение и культура», приходится констатировать «мизерные итоги побед на культурном фронте», которые становятся крупным препятствием к успешной борьбе на хозяйственном фронте. В связи с окончанием Гражданской войны настало время «развить генеральное наступление на фронте просвещения»²⁵.

46. Речь идет далеко не только о школьном образовании. Столичный журнал «Работник просвещения» в том же 1921 г. подчеркивал, что первостепенной задачей новой власти становится «воспитание взрослого населения страны»²⁶. В том же духе рассуждал и руководитель Народного комиссариата просвещения А.В. Луначарский, в ведении которого оказались одновременно школьное и университетское образование, развитие академической науки и поощрение искусств. В позднейшей советской литературе довольно часто упоминались высказывания Ленина, посвященные необходимости культурной политики. Однако показательно, что цитаты, которые обычно приводятся, относятся к работам 1922-1923 гг. Дискуссия о культуре в партии началась значительно раньше, и в поздних своих статьях Ленин не только высказывал собственное

---

²⁵ Просвещение и культура. 1921. № 7-8. С. 3.

²⁶ См.: Работник просвещения. 1921. № 2-3. См. также: Просвещение и культура. 1921. № 7-8. С. 10.

мнение, но обобщал, развивал точку зрения, уже пользовавшуюся широкой поддержкой в партии. «В то время как мы болтали о пролетарской культуре и о соотношении ее с буржуазной культурой, факты преподносят нам цифры, показывающие, что даже и с буржуазной культурой дела обстоят у нас очень слабо. Оказалось, что как и следовало ожидать, от всеобщей грамотности мы отстали еще очень сильно, и даже прогресс наш по сравнению с царскими временами (1897 годом) оказался слишком медленным, — писал В.И. Ленин в 1923 г. — Это служит грозным предостережением и упреком по адресу тех, кто витал и витает в эмпиреях “пролетарской культуры”. Это показывает, сколько еще настоящей черновой работы предстоит нам сделать, чтобы достигнуть уровня обыкновенного цивилизованного государства Западной Европы. Это показывает далее, какая уйма работы предстоит нам теперь для того, чтобы на почве наших пролетарских завоеваний достигнуть сколько-нибудь культурного уровня».²⁷

47. В связи с этим лидер советской республики предлагал сократить расходы любых ведомств, чтобы увеличить бюджет Народного комиссариата просвещения и «не скарденничать с увеличением выдачи хлеба учителям»²⁸. Однако речь, разумеется, шла не только о распространении грамотности. Целью было не развитие «образования» в узком, техническом смысле слова, а именно Просвещение в широком, этикофилософском понимании данного термина. Причем, говоря о «буржуазной культуре» как о чем-то, к чему надо стремиться и чего надо достигнуть, Ленин отнюдь не имел в виду отказ от специфически революционного характера проводимой политики, от ее социального (классового) содержания. «Речь должна идти о той полуазиатской бескультурности, из которой мы не выбрались до сих пор и не можем выбраться без серьезных усилий, хотя имеем возможность выбраться, потому что нигде народные массы не заинтересованы так настоящей культурой, как у нас; нигде вопросы этой культуры не ставятся так глубоко и последовательно, как у нас; нигде, ни в одной стране, государственная власть не находится в руках рабочего класса, который в массе своей прекрасно понимает недостатки своей, не скажу

---

²⁷ Ленин В.И. Поли. собр. соч. 5-е изд. Т. 45. М.: Изд-во полит. лит-ры, 1965-1975. С. 363-364.

²⁸ Там же. С. 364.

культурности, а скажу грамотности; нигде он не готов приносить и не приносит таких жертв для улучшения своего положения в этом отношении, как у нас»²⁹. Иными словами, для освоения передовой буржуазной культуры в специфических условиях России потребовалась именно пролетарская революция. Общественно-политическая система, существовавшая в империи Романовых, не была, конечно, принципиально враждебна народному просвещению в той мере, как считали представители радикальной интеллигенции, но она и не имела внутреннего механизма, формировавшего запрос на широкомасштабные усилия по распространению в массах современной европейской культуры, к которой принадлежало «образованное общество».

48. Консервативная экономика, воспроизводившая еще более консервативный социальный порядок, была способна обеспечивать рост промышленного производства в период, когда спрос на российское зерно создавал благоприятную конъюнктуру на мировом рынке, но этот рост лишь породил новые противоречия, как социальные, так и культурные, тем самым готовя и приближая революцию. Радикальные преобразования социальных и экономических структур оказались необходимыми для того, чтобы решить задачи, которые были провозглашены, но не реализованы на практике в дореволюционной России. Неспособность старого режима справиться с задачами развития, став вровень с европейскими державами, принимаемыми самой же отечественной элитой за образец, связана была не только с характером политической власти, консервативной, опиравшейся на традиционные структуры, сохранявшей до известной степени сословный характер, но и с самой природой периферийного капитализма, сложившегося в России. Просвещение масс, накладываясь на социальные и культурные противоречия такого общества, создавало реальную угрозу для элит, поскольку усиливало потребность в повышении вертикальной мобильности, накладывалось на требование перераспределения власти, собственности и влияния в стране.

---

²⁹ Там же. С. 364-365.

49. Слом старой социальной системы, появление нового государства и резкое изменение господствующей идеологии на культурном уровне запустили совершенно новую динамику, породили новые приоритеты. Правительство, созданное революционной интеллигенцией, опиравшейся на рабочий класс и значительную часть крестьянства, не могло не сделать массовое просвещение одним из своих принципов и проводить его в жизнь с настойчивостью и последовательностью, немислимыми для консервативного режима, опирающегося на традиционную иерархию и ценности.
50. Революция, уничтожив старые элиты, напротив, создала острейшую потребность в массовом просвещении для того, чтобы новая власть, добившаяся успеха благодаря опоре на социальные низы, смогла обеспечить себя новыми кадрами, а поддержавшим ее массам дать новые жизненные шансы и возможности карьерного роста. Одновременно ускоренное развитие экономики и форсированная индустриализация создавали потребность в новой рабочей силе, не только грамотной (литературно и технически), но и приобщенной к городской культуре. Процесс этот не мог развиваться стихийно, поскольку темпы его были чрезвычайно высоки. Распространяя просвещение, новая власть стремилась одновременно обеспечить себе лояльность приобщаемых к культуре масс. Именно поэтому культурные задачи советской власти представлялись ее сторонникам задачами политическими, и наоборот, политические задачи воспринимались в значительной мере как культурные. Распространение знаний среди масс является способом преобразить их сознание: занимаясь «широкими культуртрегерскими задачами», надо создавать «мощный аппарат политического просвещения»³⁰. С одной стороны, на протяжении всего советского периода сохранялся сформулированный еще в 1920-е годы принцип, что «просвещение по своим задачам не может быть аполитичным»³¹, но, с другой стороны, авторы первых послереволюционных лет настаивали на том, что для коммунистов «политическая организация, по существу своему, является организацией воспитательной»³².

---

³⁰ Просвещение и культура. 1921. № 7-8. С. 5.

³¹ Политпросветработник. 1928. № 3 (8). С. 38.

³² Просвещение и культура. 1921. № 3-4, С. 7.

51. В такой ситуации необходима осознанная и последовательная политика, направленная на преодоление возникающих культурных разрывов, которые в противном случае сами могут стать источниками социальных, политических и даже технических проблем. Другое дело, что при подобном понимании культурной политики она рано или поздно становилась заложницей экономической стратегии. Об этом с удивительной откровенностью говорили уже авторы начала 1920-х годов. Так, в программной статье, опубликованной журналом «Просвещение и культура», его ведущий идеолог Л. Пипер пишет, что после революции решение культурных задач должно быть связано с общей хозяйственной стратегией. «Просветительская политика переходного периода должна быть и будет прямым олицетворением тех зигзагов, которые проделывает переходная экономическая политика»³³. Другие авторы шли еще дальше, подчеркивая, что «Наркомпрос есть экономический комиссариат, производящий духовные ценности»³⁴. Таким образом, фиксируя необходимость культурного переворота для решения задач экономического развития и модернизации, большевистская интеллигенция саму культуру начинала трактовать в экономических и технических категориях.

52. Политика просвещения обеспечивала поддержку для новой власти со стороны массовой низовой интеллигенции, включая национальные меньшинства и группы, идеологически не разделявшие или не в полной мере разделявшие социально-политические установки большевиков. К тому же для интеллигенции эта традиция была своего рода «мостиком», механизмом обеспечения на ценностном уровне преемственности между старым и новым миром, гарантией востребованности накопленного опыта, знаний и статусов. «Народное образование было исконной страстью интеллигенции всех национальностей. Большевистская диктатура поставила образование на самую массовую основу, тем самым перетянув на свою сторону множество рядовых меньшевиков, эсеров и просто земских интеллигентов. Грамотность обеспечивала сильную

---

³³ Просвещение и культура. 1921. № 7-8. С. 6.

³⁴ Просвещение и культура. 1921. № 5-6. С. 6.

пропаганду (“Рабы — не мы!”) и одновременно производство кадров для невиданного модернизационного рывка»³⁵.

53. Реальное положение дел после революции и Гражданской войны оказалось не только не лучше, чем до 1917 г., но даже значительно хуже. Один из представителей старой интеллигенции сетовал на страницах провинциального советского журнала, что отставание России от Запада остается катастрофическим, «глубокая пропасть между нашим невежеством и их образованностью углубляется и расширяется с каждым днем»³⁶. На протяжении последующего десятилетия, несмотря на значительные усилия государства, ситуация оставалась весьма драматичной. В 1929 г. На территории Российской Федерации все еще имелось 18 миллионов неграмотного взрослого населения, а в национальных республиках и автономиях дело обстояло куда хуже³⁷.

54. В итоге культурный перелом совпал с переломом экономическим и политическим. Именно рубеж 1920-1930-х годов, сопровождавшийся резким переходом от авторитарного к тоталитарному политическому режиму, насильственной коллективизацией крестьянства и форсированной индустриализацией, оказался и моментом окончательного искоренения неграмотности. Репрессивно принудительный механизм сталинского порядка обеспечил повсеместное внедрение новых культурных норм, поскольку без них система просто не могла двигаться дальше. Это тоталитарное «принуждение к культуре» не могло не отразиться на самом содержании процесса, его идеологии и ценностях. Если в первые послереволюционные годы распространение просвещения и культурный прогресс масс имели для авторов самостоятельную ценность, хотя и увязывались с общими задачами революционных преобразований и хозяйственного развития, то во второй половине 1920-х годов все более акцентируется именно связь между культурными достижениями общества и формированием социалистической промышленности.

---

³⁵ Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. С. 130.

³⁶ Просвещение и культура. 1921. № 7-8, С. 27.

³⁷ См.: Просвещение и жизнь. 1929. № 12. С. 54.

55. Однако эта связь является далеко не такой односторонней и прямолинейной, как может показаться на первый взгляд, особенно с точки зрения публицистической «критики тоталитаризма». Напротив, сравнивая советские концепции политики просвещения, господствовавшие в конце 1920-х и начале 1930-х годов, с идеями, которые провозглашаются либеральными реформаторами образования в наше время, невозможно не заметить, что прежние представления были не только значительно более широкими, но и куда более гуманистическими. В отличие от деятелей сегодняшнего Министерства образования и науки, подчеркивающих ориентацию на решение конкретных рыночных задач с помощью распространения среди молодежи специфических «компетенций» и «навыков» (слово «знание» в 2011-2012 гг. исчезло из лексикона отечественных чиновников), авторы советского периода подчеркивали значение комплексной культурной политики, направленной на развитие личности. Если все сведется к подготовке работников для производства, то не будут решены ни специфические индустриальные задачи, ни более общие — социально-политические.

56. Надо, писал казанский журнал «Просвещение и жизнь» в 1929 г., «не только научить неграмотного рабочего и крестьянина навыкам в чтении, письме, счете, но нужна борьба за поднятие культурного и политического уровня трудящихся до высоты, обеспечивающей наиболее успешный ход социалистического строительства»³⁸. За этими идеологическими формулировками, вызывающими неизбежную иронию читателя, принадлежащего к более поздней эпохе, скрывается целый комплекс культурных мероприятий. Речь идет о преодолении производственной неграмотности рабочих, которые должны освоить общие принципы и научные основания современной промышленности, об агрономическом просвещении среди крестьянства, о том, чтобы выработать у населения привычку к чтению и обеспечить «широкое продвижение книги и периодических изданий среди трудящихся»³⁹.

---

³⁸ Просвещение и жизнь. 1929. № 12. С. 54.

³⁹ Там же. С. 56.

57. Индустриализация должна не только резко увеличить количество заводов и фабрик, но и «качественно изменить процессы человеческого труда»⁴⁰. Причем задача не сводится к формированию массы квалифицированных работников, способных понимать техническую документацию или даже обладающих общими знаниями, навыками и бытовой культурой, необходимыми для успешного развития индустриального урбанизированного общества. Некоторые авторы ставят задачи куда более масштабные, по сути, философские. Задача культурной революции, читаем мы на страницах того же журнала, состоит «в преодолении разобщения науки от труда», в вовлечении в научное творчество «всей массы трудящихся»⁴¹. Правда, практические меры по реализации этого радикальноутопического принципа предлагаются порой довольно скромные и неожиданные: изучение краеведения привьет массам вкус к исследованию истории, а через альпинизм можно приобщиться к наблюдению природы. В то же время авторы советских изданий, говоря о проблемах культуры, без колебаний используют военную и техническую терминологию. Они пишут про «культурную мобилизацию»⁴² и даже про «мероприятия по переделке человеческой массы»⁴³.

58. Точно так же, как сама советская система эволюционировала, смещая акценты государственной идеологии и политики от эмансипации трудящихся к формированию условий для развития индустриального общества, понимание просвещения становилось все более узким, прагматическим, проникаясь тем же духом военно-промышленной мобилизации, который торжествовал во всем обществе. Однако и эта модернизационная политика с ее жесткой и авторитарной бюрократической системой, овладевшей революционной инициативой масс, которая теперь была направлена на достаточно ограниченные (но реально достижимые) цели, не могла обойтись без ставки на идеологию и ценности Просвещения.

---

⁴⁰ Просвещение и жизнь. 1929. № 10-11. С. 12.

⁴¹ Просвещение и жизнь. 1929. № 2. С. 57.

⁴² Просвещение и жизнь. 1929. № 10-11. С. 12.

⁴³ Просвещение и жизнь. 1929. № 2. С. 52.

59. Пусть и понимаемые в гораздо более узком смысле, пусть и лишенные своего демократического и эмансипационного содержания, эти принципы продолжали служить ориентирами для принятия решений в сфере культуры, науки, в качестве идеалов, по которым переделывались быт и повседневное поведение людей. Несмотря на то что советское общество неоднократно и радикально менялось, несмотря на то что политическая система ленинского революционного авторитаризма существенно отличалась от сталинского модернизационного тоталитаризма или от посттоталитарных моделей времен Хрущева и Брежнева, установка на ценности Просвещения оставалась неизменной основой культурной политики.
60. Таким образом, если Советский Союз когда-либо и был обществом, пытавшимся реализовать утопию на практике, то эта практическая утопия была не коммунистической (поскольку коммунизм был именно теоретической утопией, отодвинутой в будущее), но скорее жизненным воплощением западноевропейской просветительской утопии XVIII в.
61. На первый взгляд, здесь можно усмотреть некоторое противоречие, поскольку советский строй, начиная с 1918 г., был основан на авторитарной политике, тогда как ценности Просвещения принято считать важнейшей идейной основой европейской демократии. При более внимательном рассмотрении, однако, обнаруживается, что все обстоит несколько сложнее. С одной стороны, советский строй, изменявшийся на протяжении собственной истории, не только открыл беспрецедентные возможности для социальной мобильности низов, но и создал условия, при которых их интересы и мнения так или иначе влияли на политику власти, нуждавшейся в массовой опоре и не имевшей возможности опереться на традиционные механизмы обеспечения лояльности (религиозно патриархальные, общинные и т.д.)* В этом смысле советская эпоха была, несомненно, временем широкомасштабной демократизации, несмотря на происходившие в это же время массовые репрессии, запреты и притеснения, которые, в свою очередь, осуществлялись при активном участии «низов» (включая общественные группы, которые на других этапах сами становились жертвами репрессий и притеснений). С другой стороны, в самой идеологии

Просвещения есть авторитарный компонент, который и был очень последовательно и систематично реализован в советской практике.

62. Идея «просвещенного абсолютизма», выдвинутая идеологами XVIII столетия, была отнюдь не случайностью, уступкой цензуре или данью прагматическим расчетам (попыткой получить поддержку власть имущих для реализации своей программы). На самом деле образование и просвещение с необходимостью предполагают некоторую авторитарность не только в плане того, что утверждают приоритет Истины, которая не может быть оспорена (недопустима, например, дискуссия об аксиомах евклидовой геометрии или преподавание альтернативной истории, отрицающей общепринятые факты). Не менее важен сам принцип Авторитета, без которого передача знаний от просвещенного меньшинства к еще пока не просвещенному большинству просто невозможна.
63. «Просвещенный абсолютизм» был логичной и закономерной частью концепции, поскольку должен был поставить традиционную легитимность и авторитет на службу прогрессу и рациональности. Однако на практике власть, опиравшаяся на традиционные и консервативные структуры, не была заинтересована в резких и быстрых переменах (кроме тех случаев, когда, как в Германии времен Бисмарка, «революция сверху» осознавалась в качестве единственно возможной стратегии спасения от «революции снизу»). Большевики вслед за якобинцами пошли по иному, более логичному пути, опираясь на новую легитимность власти, порожденную массовым участием народа в революции. Но в свою очередь власть, независимо от стихийных настроений и потребностей масс, проводила последовательную политику, направленную на преодоление стихийности, на рационализацию, внедрение планового начала.
64. Многие советские институты на практике были воплощением этой утопии — более или менее удачным, но в первую очередь это относится к системе образования, которая стала именно «идеальной» — не в смысле отсутствия недостатков, а в платоновском смысле, как система, воплотившая все принципиальные характеристики и принципы образования «вообще», как его понимала европейская мысль со времен Декарта.

65. Советский Союз создал модель, обеспечившую массовое тиражирование элитарного образования, и этот опыт позднее с большим или меньшим успехом перенимали другие страны. В результате даже то, что считалось недостатком или специфической особенностью советской модели, на самом деле являлось как раз воплощением общего просветительского принципа. Прежде всего это относится к идеологической на-груженности образовательного процесса. На самом деле любой образовательный процесс нагружен идеологически, но обычно идеология скрыта и растворяется в общем потоке передачи знаний, тогда как в СССР идеологическое образование было открытым, рационально сконструированным и выделенным в самостоятельные дисциплины, что позволяло при желании учащемуся отстраниться от него и давало возможности для формирования навыков критического и оппозиционного мышления в гораздо большей степени, чем модели скрытой идеологической обработки, типичные для традиционных обществ или западных демократий.

66. Проблема, однако, состояла в том, что навыки критической оценки идеологического дискурса, которые приобретал советский человек, тоже были ориентированы на одну-единственную (не доминировавшую, а именно единственную публичную) идеологию марксизма-ленинизма, которая бытовала в СССР. Это сделало советского человека беспомощным по отношению к другим формам идеологического воздействия. В свою очередь, последовавшее за распадом Союза и реставрацией капитализма наступление на «советские» принципы культурно-образовательной политики обернулось неизбежно наступлением на фундаментальные принципы рационализма и Просвещения и на базовые ценности европейской цивилизации, крайним практическим воплощением которых и был СССР.

Кагарлицкий Б., 2013

БОРИС СТЕПАНОВ
ИНЕРЦИЯ РЕФОРМЫ:
СОВЕТСКАЯ
КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА
1950-1960-х ГОДОВ
В ЗЕРКАЛЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ
ПЕРИОДИКИ⁴⁴

67. Развитие исследований советского общества характеризовалось усложнением исследовательских представлений об обществе и советском человеке, о взаимоотношениях культуры и власти. Обращение к более сложным социальным и антропологическим моделям было связано как с преодолением идеологических составляющих предшествующих концепций (в частности, концепций тоталитаризма), так и с привлечением новых групп источников и методов анализа⁴⁵. Эти тенденции, впервые оформившиеся в области социальной и культурной истории, сегодня определяют и исследования по истории советской науки. Задача заключается в том, чтобы работа в этой области не только стала формой возвращения (и, шире, канонизации) забытых имен и инструментом формирования и трансляции корпоративной памяти, но и способствовала адекватному пониманию институциональных рамок взаимодействия ученых и культурных механизмов, определявших образ науки и ее место в жизни общества. В этой статье обсуждаются

---

⁴⁴ В данной статье использованы результаты, полученные в ходе выполнения проекта 10-01-0163 «Советская историческая периодика 1940-1980-х гг.: структурные характеристики и конструирование образа дисциплины», выполненного в рамках программы Научного фонда НИУ ВШЭ в 2010—2012 гг.

⁴⁵ Об этом см., напр.: *Krylova A.* The Tenacious Liberal Subject of Soviet Studies // *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*. 2000. Vol. 1. No. 1. P. 121-131; *Хаген М.* Империи, окраины и диаспоры: Евразия как антипарадигма для постсоветского периода // *Ab Imperio*. 2004. № 1. С. 127-171; *Петро Н.* О концепции политической культуры, или Основная ошибка советологии // *Политические исследования*. 1998. № 1. С. 36-51.

возможности такого изменения исследовательской оптики на материале исторической периодики 1950-1960-х годов.

68. Для изучения профессиональной периодики в контексте культурной политики представляется полезной перспектива социологии культуры. В рамках нижеследующих — поневоле эскизных — рассуждений не затрагивается роль исторических журналов в формировании того, что называется сегодня «политикой истории», т.е. их влияние на содержание советской исторической культуры в описываемый период. Речь пойдет о модернизации системы исторической периодики, о направлениях и пределах ее дифференциации в контексте взаимодействия политики, науки и журналистики и соответственно о том, в какой степени общими или специфическими были процессы, происходившие в академической сфере, по отношению к другим дисциплинам и, шире, другим сферам социальной и культурной жизни. Предлагаемый подход, как представляется, позволяет не только наметить возможности изучения культурной истории науки.
69. Исследования журналов можно считать одной из лабораторий, где происходит выработка представлений о профессии. Выработка на этом материале нового понимания соотношения науки, культуры и политики могла бы стать вкладом в изменение характера профессиональной саморефлексии историков.
70. Советские исследования журналов были посвящены преимущественно становлению исторической периодики в первые послереволюционные десятилетия и призваны были представить ее формирование как часть партийного строительства и, естественно, носили апологетический по отношению к советской историографии характер. Эта концепция была спроецирована и на послевоенную периодическую печать⁴⁶. В постсоветской историографии деятельность исторических журналов рассматривалась преимущественно в контексте противостояния научного сообщества и власти. Не случайно безусловным лидером в рейтинге исследовательского интереса оказывается журнал «Вопросы истории» в период редакторства А.М. Панкратовой (1953-1957), ставший своего рода символом оттепельной историографии и породивший целую исследовательскую традицию⁴⁷.

---

⁴⁶ См., напр.: *Адаторцева А.И.* Советская историческая периодика 1917 — середина 1930-х годов. М.: Наука, 1989. С. 4-5; *Адаторцева А.И.* Историческая периодика // Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 5. М.: Наука, 1985. С. 91-109.

⁴⁷ *Сидорова Д.А.* Оттепель в исторической науке: Советская историография первого послесталинского десятилетия. М.: Памятники исторической мысли, 1997; *Саведьев А.В.* Номенклатурная борьба вокруг журнала «Вопросы истории» в 1954-1957 годах // Отечественная история. 2003. № 5. С. 148-162; *Кан А.С.* Анна Панкратова и «Вопросы истории». Новаторский и критический исторический журнал в Советском Союзе в 1950-е годы // Историк и время. 20-50-е годы XX века. А.М. Панкратова. М.: Изд-во РУДН, 2000. С. 85- 100. См. также: *Кныш Н.А.* Журнал «Вопросы истории» как транслятор образа советской исторической науки и историка // Трансформация образа советской

71. Деятельность этого журнала рассматривается исследователями как одно из наиболее ярких проявлений курса на десталинизацию исторической науки как в содержательном (пересмотр господствующей версии истории и, в частности, доминировавшей интерпретации роли различных политических партий в революционном движении начала XX в.), так и в организационном плане (попытка перестройки научной коммуникации, организации публичных дискуссий и т.д.). В целом этот курс пользовался поддержкой партийного руководства и лично Н.С. Хрущева, однако в связи с изменением внутри- и внешнеполитической обстановки и в ходе противостояния, возникшего внутри исторического сообщества, деятельность журнала была осуждена постановлением ЦК «О журнале “Вопросы истории”» от 9 марта 1957 г.⁴⁸, а созданная А.М. Панкратовой редколлегия — расформирована. Подробный анализ деятельности журнала «Вопросы истории» оказался значимым с точки зрения выстраивания новой версии развития исторической науки, описывающей ее в контексте нарастания и надлома оттепельных веяний.

72. Дальнейшее развитие подобных исследований потребовало выработки более сложного понимания политической подоплеки этих событий и корректировки жесткой версии о том, что этот процесс определялся противостоянием «культуры и власти», ретроградов и консерваторов. Привлечение документов из партийных архивов дало возможность увидеть этот конфликт не только как идеологическое противостояние, но и как результат борьбы внутри научного сообщества и самих партийных структур⁴⁹. Другим результатом этих исследований можно считать стремление не просто усмотреть в деятельности журнала «веяния оттепели», но оценить резонанс, вызванный и самой этой деятельностью, которую уже историки той эпохи соотносили с деятельностью «Нового мира»⁵⁰, и разгромом журнала в 1957 г.

исторической науки в первое послевоенное десятилетие: вторая половина 1940-х — середина 1950-х гг. / под ред. В.П. Корзун. М.: РОССПЭН, 2011. С. 248-287.

⁴⁸ Этому постановлению предшествовало упоминание статей журнала в письме ЦК «Об усилении политической работы партийных организаций в массах и пресечении вылазок антисоветских враждебных элементов». Об этом письме как реакции на венгерские события 1956 г. см., напр.: *Зубкова Е.Ю.* Общество и реформы. 1945-1964. М.: Россия молодая, 1993. С. 154-155.

⁴⁹ Речь идет прежде всего о работах А.В. Савельева: *Савельев А.В.* Номенклатурная борьба... С. 148-162; *Савельев А.В.* Необычная карьера академика А.М. Панкратовой. М.: Прогресс-Традиция, 2012. С. 148-180. Остается только пожалеть, что в этой обстоятельной биографии А.М. Панкратовой сюжет о перипетиях конфликта вокруг «Вопросов истории» оказался в конечном счете встроено в нарратив о противостоянии подлинных историков и псевдоисториков.

⁵⁰ См.: Из дневников Сергея Сергеевича Дмитриева // *Отечественная история*. 2000. № 3. С. 152; *Кана С.* Анна Панкратова и «Вопросы истории»... С. 99. По мнению А.В. Савельева, деятельность панкратовских «Вопросов истории», которую он характеризует как «легальный самиздат», представляет собой пример гораздо более радикальной демократизации, чем даже деятельность «Нового мира». См.: *Савельев А.В.* Необычная карьера... С. 163.

73. Если мы обратимся к систематическому анализу состояния исторической периодики, то последнее событие не будет уже выглядеть только лишь надломом оттепельных веяний, каким оно предстает в постсоветской историографии⁵¹. Стоит отметить, что постановление 1957 г. было последним в череде проработочных указов, объектом которых становились исторические журналы⁵². Вместе с тем практически одновременно с развернутой партийными инстанциями кампанией против «Вопросов истории» происходит радикальное преобразование системы исторических журналов, которое в определенном смысле можно считать началом нового этапа существования советской историографии и организации воспроизводства исторического знания в Советском Союзе.
74. Дело заключается в том, что созданные в 1945 г. «Вопросы истории» были на момент окончания войны почти единственным настоящим историческим журналом в СССР. Конечно, уже в первые послевоенные годы началось возрождение изданий, существовавших в довоенный период. Практически сразу же вслед за созданием «Вопросов истории» в 1946 г. были возрождены «Вестник древней истории» и «Советская этнография», «Ученые записки МГУ» и «Ученые записки ЛГУ» (с 1947 г.). В 1946 г. создан новый журнал «Преподавание истории в школе». Кроме того, было возрождено и несколько периодических сборников: «Исторические записки» (с 1945 г.), «Советская археология» (с 1945 г.) «Советское востоковедение» (с 1945 г.), «Труды МГИАИ» (с 1946 г.), «Исторический архив» (с 1949 г.), а также «Византийский временник», издание которого прекратилось еще в 1928 г.
75. Однако радикальный характер изменение журнального пространства приобрело в середине 1950-х годов. В 1955 г. сборники «Исторический архив» и «Советское востоковедение» были преобразованы в одноименные журналы, а в 1956 г. был создан бюллетень «Вопросы архивоведения», который через 10 лет будет превращен в журнал «Советские архивы». В 1957 г. Возникли журналы «История СССР», «Новая и новейшая история», «Вопросы истории КПСС», «Вестник истории мировой культуры»,

---

⁵¹ Наиболее радикальная формулировка этой позиции связана с утверждением, что события, развернувшиеся вокруг «Вопросов истории», перечеркнули «эвристическую направленность не только данного, но и других изданий специального научного профиля». См.: XX съезд КПСС и его исторические реальности / под ред. В.В. Журавлева. М.: Изд-во полит. лит-ры, 1991. С. 250. Цит. по: *Савельев А.В.* Номенклатурная борьба... С. 158.

⁵² Это постановление, хотя и упоминалось как пример реализации принципа партийности в руководстве массовой печатью (см., напр.: От редакции // Отечественная история. 1957. № 3. С. 4; *Боголюбов К.М.* Журналы в СССР. М.: Изд-во ВПШ и АОН, 1960. С. 41), но все-таки, по-видимому, не оказало большого влияния на дальнейшее развитие политики КПСС в области пропаганды. Ср. характеристику этого постановления: *Савельев А.В.* Номенклатурная борьба... С. 158.

«Украинский исторический журнал», «Народна творчкль та етнографія», на базе сборника «Советская археология» был создан одноименный журнал. Кроме того, в 1959 г. возрожден закрывшийся до войны «Военно-исторический журнал». Уже приведенный список изданий свидетельствует о существенном расширении диапазона специализации академических изданий, происходившем в различных направлениях: и региональном (российская история, востоковедение), и хронологическом (современная всемирная история), и субдисциплинарном (археология, архивное дело), и предметном (история партии, история культуры, военная история). Таким образом, в системе научных коммуникаций была зафиксирована новая структура организации исторического знания, гораздо в большей степени соответствующая дифференцированному характеру современной науки и развернутая как совокупность крупных тематических блоков. В это же время в журнальном пространстве происходит институционализация и других гуманитарных дисциплин (примерами могут служить создание «Вопросов психологии», возникновение семейства литературоведческих журналов во главе с «Вопросами литературы» в 1957 г.), однако по масштабу она несопоставима с тем, что происходило в исторической науке.

76. Наряду с формированием системы журналов, издаваемых Академией наук, в организацию корпуса исторической периодики начинают включаться другие институты. Прежде всего это, конечно, касается системы высшего образования. В 1958 г. Министерство высшего и среднего специального образования начинает выпускать журнал «Научные доклады высшей школы», в рамках которого впоследствии будет создана и историческая серия. Гораздо более значимым в перспективе развития системы университетской периодики стало реформирование в 1950-е годы «Вестников» Московского и Ленинградского университетов⁵³. Эти вестники сформируют тот образец, по которому будут впоследствии, в постсоветский период, перестраиваться университетские издания.

77. Важной составляющей формирования дифференцированной системы исторической периодики стало изменение принципов организации и оценки ее работы. Ярким

---

⁵³ В процессе этой реформы «Вестники» были разделены на серии и постепенно вытеснили «Ученые записки [соответствующих] университетов». По аналогии с этими изданиями в 1958 г. был создан «Вестник Киевского университета», впрочем, так и не вошедший в число специализированных изданий по истории, а 1969 г. — «Вестник Белорусского государственного университета», историческая серия которого впоследствии станет главным специализированным периодическим изданием в Белоруссии.

свидетельством нового понимания роли исторического журнала можно считать выступление на Всесоюзном совещании историков в 1962 г. Одним из главных партийных кураторов исторической науки, секретаря ЦК КПСС академика Б.Н. Пономарева, указавшего на основополагающее значение этих изданий в координации научных исследований, в информационном обеспечении науки и создании пространства для научных дискуссий⁵⁴. Вместе с тем в рамках новой системы деятельность каждого из журналов оценивалась уже не только с точки зрения политической благонадежности, но и с точки зрения функциональности. Как и в массовой печати той эпохи, место каждого издания стали описывать при помощи понятия «профиль издания»⁵⁵. Особенно актуальным это стало для старых изданий, и в частности, для «Вопросов истории», которые оказались в кризисе после разгона панкратовской редакции. Обсуждение проблемы «профиля журнала» на заседании ученого совета, проходившее с участием известных историков М.В. Нечкиной, А.Л. Сидорова, В.М. Хвостова и др., демонстрирует попытки определить его задачи не только тематически (освещение «комплексных», «всемирно-исторических проблем», «элементы историографичности, проблемности, теории исторического процесса»), но и функционально («журнал журналов»)⁵⁶.

78. Однако функциональность академических журналов была связана не только с определением их места в системе научной периодики, но и с их экономической эффективностью и способностью привлечь массовую аудиторию⁵⁷. С организационной точки зрения движение навстречу читателю означало необходимость встраиваться в новую реформируемую систему книго-распространения, в которой тиражи в гораздо большей степени определялись при участии книготорговых организаций⁵⁸. Знаковым явлением 1960-х годов, обсуждавшимся в том числе и на заседаниях редколлегий

---

⁵⁴ Пономарев Б.Н. Задачи исторической науки и подготовка научно-педагогических кадров в области истории // Вопросы истории. 1963. № 1. С. 24-25.

⁵⁵ О значении проблематики профиля журнала в хрущевскую эпоху см.: Волковский Н.Л. Отечественная журналистика. 1950-2000: учеб. пособие: в 2 ч. Ч. 1. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. С. 202-203.

⁵⁶ Стенограмма заседания Ученого совета ИИ АН СССР от 28 апреля 1960 г. Архив РАН. Ф. 1577. Оп. 2. Д. 451. Л. 74-102. Это нашло свое отражение в установочной публикации редколлегии. См.: О профиле и структуре журнала «Вопросы истории» // Вопросы истории. 1960. № 8. С. 19-21. Пример того, как поиск профиля журнала может быть связан с осмыслением жанров исторических текстов, дает проведенное в том же 1960 г. обсуждение судьбы созданного еще до войны периодического издания «Исторические записки»: Стенограмма заседания Ученого совета ИИ АН СССР от 27 октября 1960 г. Архив РАН. Ф. 1577. Оп. 2. Д. 458. Л. 29.

⁵⁷ С точки зрения попытки придать научному знанию новый публичный статус показательно также и то, что параллельно с созданием академических журналов были закрыты многие «Труды», «Краткие сообщения и доклады», которые выпускались академическими институтами. См.: Алаторцева А.И. Историческая периодика.... С. 101-102. Некоторые из изданий были созданы буквально за два-три года до этого.

⁵⁸ Богданов Н.Г., Вяземский Б.А. Справочник журналиста. Л.: Ленинград, изд-во, 1971. С. 128-129.

исторических журналов, стало интенсивное развитие научно-популярных изданий⁵⁹. В 1960 г. Руководство Академии наук обращается к редакциям журналов с требованием представить свои предложения о мерах по повышению эффективности работы журналов и улучшению системы их распространения.

79. По мнению редакторов, этому препятствуют рамки системы академического книгоиздания, связанные как с высокой себестоимостью производства журналов и нежеланием РИСО увеличивать тиражи, так и с ограниченными возможностями системы распространения академических журналов⁶⁰. Поиски решения этой проблемы достаточно сильно повлияли как на форму журналов, которые начинают публиковать на обложке анонсы номеров, так и на их содержание, в котором увеличивается доля популярных жанров (очерки, мемуары, биографии и т.д.) и публикаций. Свидетельством этого может служить выдержка из анонса одного из номеров журнала «Новая и новейшая история»: «Наряду с историческими исследованиями “Новая и новейшая история” публикует научно-популярные статьи, очерки, мемуары государственных и военных деятелей СССР и зарубежных стран. Особое внимание уделяется нерешенным проблемам истории Второй мировой войны, а также движению сопротивления против фашистских захватчиков. Среди авторов публикуемых материалов — видные военачальники, политические и общественные деятели, дипломаты. Многочисленные эпизоды, привлекающие остротой, драматичностью и невероятностью ситуаций лежат в основе работы А.М. Некрича “В лабиринтах тайной войны”. ...Интерес читателя вызовет статья “Терроризм в политической жизни США (от убийства Линкольна до убийства Кеннеди)” Очерки “Фавориты фортуны (к социологии авантюризма в XVIII в.)” — яркий рассказ о нравах минувшей эпохи. В журнале введен раздел “Из зарубежной книги”. В нем читатель найдет отрывки из наиболее интересных работ иностранных историков»⁶¹.

---

⁵⁹ Наиболее ярким выражением этого процесса, как известно, стал журнал «Наука и жизнь», тираж которого на протяжении 1960-х годов увеличился более чем в 15 раз — с 206 тыс. до 3106 тыс. экземпляров.

⁶⁰ Переписка с президиумом, РИСО и учреждениями АН СССР о работе журналов отделения. Архив РАН. Ф. 457. Оп. 1. Д. 330. Л. 22-43. Ср. также: *Осипян Г.С.* О работе издательства АН СССР по выпуску исторической литературы // Вопросы истории. 1960. № 6. С. 191-196. К этому периоду относится и реорганизация издательской базы Академии, завершившаяся созданием издательства «Наука». См. об этом: *Комков Г.Д.* Крупнейший центр научной печати // Вестник АН СССР. 1973. Т. 43. № 6. С. 106; *Васильев В.И.* Становление и развитие издательского комплекса РАН (к 270-летию академического книгоиздания) // Вестник РАН. 1998. Т. 68. № 4. С. 349-358.

⁶¹ По свидетельству В.Д. Вознесенского, одним из принципов академика А.Л. Нарочницкого, назначенного в 1962 г. главным редактором «Новой и новейшей истории» и круто изменившим работу журнала, был следующий: «В журнале должна быть кровь и женщины». Комментируя этот принцип, В.Д. Вознесенский отмечал: «Должно быть все популярно, все привлекательно. Это, так сказать, фигурально, конечно, кровь и женщины, но чтобы это все читателя привлекло. То есть исторические сюжеты, исторические какие-то исследовательские работы, но облеченные в литературную хорошую форму, которая привлекала бы внимание читателя, и он бы читал этот материал и, одновременно, приобщался к знанию истории. И с этого времени, с момента Нарочницкого, эта линия все время соблюдалась и при нем, и при следующем редакторе, Тихвинском, ныне академике, и при Севостьянове» (Интервью с В.Д. Вознесенским. 7.05.2010 — архив Б.Е. Степанова).

80. Сформировавшаяся на рубеже 1960-х годов система исторических журналов не претерпела сколько-нибудь принципиальных изменений вплоть до эпохи перестройки и осталась — как и в целом система советской периодики — весьма недифференцированной⁶². Парадокс произошедшей на рубеже 1950-1960-х годов модернизации заключался в том, что попытка сделать эти издания частью более дифференцированной и динамичной системы организации печати не сопровождалась развитием инфраструктуры изданий, созданием приложений, библиотечек бюллетеней и т.д.⁶³ Несмотря на интенсификацию и количественный рост академического научного сообщества и, соответственно, научной продукции, количество этих изданий, периодичность их выхода и объемы остались практически неизменными. Начиная с конца 1950-х годов в сообществе историков неоднократно возникали проекты создания популярного исторического журнала, однако до конца 1980-х годов ни один из них не был реализован⁶⁴. При этом попытка соединить в исторических журналах функции не только профессиональных, но и популярных изданий довольно существенно повлияла на структуру этих изданий. В 1990-е годы во многом распалась сформированная в этих изданиях система мониторинга научной жизни, призванная координировать научные исследования. Между тем в воспроизводстве популярных рубрик можно увидеть инерцию реформы конца 1950-х — начала 1960-х годов, которая продолжала и отчасти продолжает действовать и в 1990-2000-е в ситуации резкого падения тиражей и утраты государственной поддержки изданий.

Степанов Б., 2013

---

⁶² Гудков Л.Д., Дубин Б.В. Журнальная структура и социальные процессы // Гудков Л.Д., Дубин Б.В. Литература как социальный институт. М.: Новое литературное обозрение, 1994. С. 288-352.

⁶³ Храмов С.С. Идеино-воспитательные функции советской исторической науки // Вопросы истории. 1980, № 7. С. 18. По данным С.С. Храмова, серийно организованное популярное историческое книгоиздание исчерпывалось историко-революционными и военными сериями.

⁶⁴ Так, в 1986 г. обсуждался конкретный проект организации такого издания при участии Отделения истории АН СССР и издательства «Молодая гвардия». См.: Павленко В.Н. Круглый стол: Каким быть научно-популярному журналу по истории? // Вопросы истории. № 12. С. 148-149. Основанием для проектируемого журнала должен был послужить опыт издания популярных сборников «История» и «Памятники отечества». Однако этот проект так и не был реализован. Более успешным, по-видимому, можно считать попытки организовать взаимодействие между научными и популярными изданиями, такими как «Огонек» и «Неделя». См.: Всесоюзное совещание историков. I. Пленарные заседания 18-19 декабря // Вопросы истории. 1963. № 2. С. 22. Показательна в этом смысле описываемая Ю.А. Поляковым история с публикацией мемуаров В.В. Шульгина. См.: Поляков Ю.А. Историческая наука: люди и проблемы. М.: РОССПЭН, 1999. С. 347-360. Как известно, дефициты изданий по гуманитарной тематике в некоторой степени компенсировались естественно-научными популярными изданиями, такими как «Наука и жизнь», «Химия и жизнь» и др.

РОМАН АБРАМОВ
ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ
НАУКИ В СССР
КАК ЭЛЕМЕНТ
КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ⁶⁵

81. Парадокс в отношениях науки и общества заключается в том, что наука, с одной стороны, всегда стремилась подчеркивать собственную идеологическую, институциональную, политическую автономию, а с другой — не просто реагировала на запросы общества, но активно обращалась за общественной поддержкой и вниманием, не пренебрегая данной формой легитимации. Активность ученых в диалоге с обществом базировалась не только на ожиданиях финансовой поддержки и обретении статусной позиции, но и на символическом подкреплении своей профессиональной деятельности. Эпоха Просвещения заложила идейные и практические основания популяризации науки, выведя эксперимент из тайных алхимических лабораторий на свет аристократических салонов, кунсткамер и рыночных площадей, сделав искусство эффектной демонстрации научных результатов необходимым навыком ученого. Увлечение просветителей масштабными проектами

---

⁶⁵ Статья подготовлена в рамках коллективного исследовательского проекта П\Popular Science: к социологическому пониманию пограничных состояний научного знанияП] № 12-05-0016, поддержанного Научным фондом НИУ ВШЭ и реализуемого Научно-учебной группой исследований науки и профессий (<http://soc.hse.ru/profscience/>).

разнообразных энциклопедий опиралось на желание сделать систематизированные и верифицированные научные знания доступными для широкой аудитории. В XIX в. достижения науки стали по-настоящему видимыми, войдя в повседневную жизнь европейских обществ вместе с паровым двигателем, телеграфом, дагерротипами, что подогревало интерес к «науке», понимаемой широко — от почти любительского изобретательства до собственно научного поиска в академических лабораториях. Всемирные выставки стали витриной научно-технического прогресса, который, как тогда казалось, идет рука об руку с прогрессом социальным. На волне энтузиазма и веры в прогресс возникали многочисленные научные общества, учреждавшие научно-популярные журналы, проводившие циклы публичных лекций и послужившие связующим звеном между наукой и широкой аудиторией. Магия науки очаровывала так же сильно, как и религия, а семена просвещенческого антиклерикального настроения многих интеллектуалов дали обильные всходы в гражданских верованиях нового типа — от позитивизма до фундаменталистского материализма. В России, как и в других европейских странах, любовь к науке, выразившаяся в организации разнообразных просветительских обществ, нередко замещала другие формы гражданской и политической активности⁶⁶.

82. Появление советской индустрии популяризации науки было предопределено как предшествующим эффектом, который произвели «чудеса науки» на широкую публику, так и упрощенной версией марксизма, материализм которого из философской доктрины превратился в доктрину идеологическую. Кроме того, народническое движение пореформенной России в совокупности со специфическим сознанием русской интеллигенции сформировало собственные практики популяризации научных знаний для широкой аудитории посредством народных школ, библиотек, курсов, публичных лекций и т.п.⁶⁷
83. Вместе с ростом грамотности во второй половине XIX в. активизировалась издательская деятельность в этой сфере: специальные книжные серии и журналы для семейного чтения обогащали читателей географическими, техническими, естественно-научными знаниями. Например, первая версия знаменитого научно-популярного

---

⁶⁶ См.: Bradley J. *Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society*. Harvard, 2009; Бредли Дж. Общественные организации и развитие гражданского общества в дореволюционной России // *Общественные науки и современность*. 1994. № 5. С. 77-89.

⁶⁷ Отметим, что реформистские идеи, основанные на просвещении, стали основой возникновения концепции *life-long education* (непрерывного образования) в Великобритании.

журнала «Наука и жизнь» была выпущена в 1890 г. Таким образом, популяризация научно-технических знаний в СССР была всеохватывающим массовым феноменом, вплетенным в культурную политику, идеологическую работу и систему профессиональной ориентации. Обращение к социальной истории популяризации науки в СССР позволяет лучше понять суть идеологического проекта советского государства, который может служить одним из примеров попытки буквалистской реализации идей эпохи Просвещения, прошедших перековку в марксистских, позитивистских, народнических интеллектуальных течениях XIX в. Прежде всего можно обозначить несколько функций распространения научно-популярных знаний в советский период. Во-первых, это замещение религиозного мировоззрения упрощенной версией научного, материалистического мировоззрения. Религиозная картина мира уже в XIX в. перестала быть довлеющей в образованной среде, хотя и оставалась доминирующей на массовом уровне. Революция 1917 г. Предполагала не только глубокое переустройство политического, социального и экономического уклада российской жизни, но в первую очередь создание «нового человека», наделенного сознанием и мировоззрением нового типа. Обеспечить создание такого человека были призваны радикальный атеизм и материализм, подпитываемые показательными научными фактами. Распространение научной информации среди широких масс стало необходимым инструментом строительства «нового человека», освобожденного от религиозных предрассудков, хотя и наделенного новой формой верований— абсолютной верой в науку. Во-вторых, индустриализация и нужды армии требовали технически подготовленной и образованной рабочей силы, готовой принять технократическую идеологию, в которой современные наука и техника становились необходимым условием построения коммунизма. Поэтому распространение научно-технических знаний отвечало прагматическим интересам государства, и соответствующая система пронизывала всю страну, охватывая все возрастные категории, хотя акцент делался на школьников, молодежь и трудоспособное население.

84. Попробуем вкратце охарактеризовать некоторые ключевые этапы интегрирования популяризации науки в культурную политику СССР. Первые шаги были предприняты сразу после революции, когда в 1919 г. в Госиздате организовали научно-популярный отдел, занимавшийся выпуском просветительских брошюр для разных читательских аудиторий: «Начатки науки», «Наука для всех», «Книжная полка рабочего», «Природа вокруг нас» и др. Все 1920-е годы прошли под знаком ликвидации безграмотности, становления начального и среднего образования, атеистической пропаганды, где

популяризация научно-технических знаний играла существенную роль. Тогда были созданы журналы «Знание—сила» (1926), «Юный натуралист» (1928), которые изначально ориентировались на подростков и молодую аудиторию. Многочисленные технические общества и клубы, включая Осоавиахим, а также пионерская и Комсомольская организации стали важными площадками распространения технических знаний и материалистического мировоззрения.

85. Новый этап формирования системы распространения научно-популярных знаний наступил вместе с разгромом «старой» Академии наук в 1929-1930 гг., когда в состав Академии вошла группа «академиков-коммунистов», в числе которых был известный теоретик марксизма Н.И. Бухарин. Именно он активизировал деятельность Академии наук по распространению научных знаний и популяризации истории науки и техники⁶⁸. Бухарин призвал к демократизации знания⁶⁹, что было воплощено в создании новых научно- популярных изданий и в организации Института науки и техники, который был призван заниматься систематическим обобщением и изучением научной, промышленной и технической истории страны. При участии Бухарина инициировано издание серии классических работ по естествознанию, которая открылась публикацией труда Ч. Дарвина «Происхождение видов» в переводе К.А. Тимирязева (под ред. Н.И. Вавилова). С 1933 г. начал издаваться журнал «Техника молодежи», в концепции которого были реализованы идеи Бухарина о тесной связи распространения научно-технических знаний среди молодежи с ростом эффективности промышленности. И хотя вместе с опалой, а затем и гибелью Бухарина в 1938 г. Многие его начинания были прекращены, популяризация науки стала неотъемлемой частью деятельности Академии наук.

86. Следующая кампания популяризации науки пришлось на послевоенные годы сталинского правления. Эта кампания шла параллельно с идеологической «охотой на ведьм», развернувшейся почти по всем научным дисциплинам —от биологии до философии, когда академические дискуссии были вытеснены обвинениями оппонентов в политической неблагонадежности и целые научные школы оказались под ударом репрессий. Конечно, самым известным примером торжества лженауки была «лысенковщина» в биологии, однако схожие, хотя и менее громкие политические

---

⁶⁸ Подробнее см.: Есаков В.Д, Бухарин Н.И. и Академия наук // Природа. 1988. № 9. С. 80-96.

⁶⁹ Всесоюзная конференция по планированию научно-исследовательской работы. 6-11 апреля 1931 г. Стенографический отчет. М.; Л., 1931. С. 60-61.

кампании разворачивались и в других дисциплинах. Общим здесь стала подмена научной аргументации политической и стигматизация несогласных как «приспешников вражеской буржуазной науки». В конце 1940-х — начале 1950-х годов эти кампании были подкреплены «борьбой с космополитизмом», что подразумевало организованную волну антисемитизма, апофеозом которой стало «дело врачей» 1952-1953 гг., к счастью, не завершённое из-за смерти «отца народов». Иначе говоря, сама советская наука в 1945-1953 гг. Нередко давала вполне яркие примеры искажений принципов научной дискуссии и могла служить источником лженаучных знаний, если мы имеем в виду мертоновское различие научного и ненаучного знания. Другим важным фоном культурной политики в сфере популяризации науки стал патриотический имперский проект, возникший еще во время Великой Отечественной войны, но получивший настоящее идеологическое воплощение в последние годы сталинского правления.

87. Суть сталинского патриотизма заключалась в утверждении лидерства «советского» и «русского» во всех сферах жизни — от научных открытий и изобретений до литературы, искусства, военного дела и т.п. Пожалуй, содержание этого идеологического вектора наилучшим образом характеризуется ироническим высказыванием: «Россия — родина слонов», когда основные изобретения и открытия приписывались русской и советской науке. Симбиоз популяризации научных знаний и патриотической культурной политики осуществлялся по нескольким направлениям. Прежде всего подчеркивалось мировое лидерство советской науки, опережающей в своем развитии науку буржуазных стран. Этот тезис оказался настолько живучим, что и сегодня в дискуссиях о путях реформирования российской науки и высшего образования нередко используется аргументация, отсылающая к «уникальным достижениям советской академической системы», которые, конечно, были, но к середине 1970-х годов система находилась в застое. Именно в этот период жанр «жизнь замечательных людей» применительно к людям науки обрел черты житийного нарратива, утвердившего пантеон «выдающихся русских и советских ученых и изобретателей». По законам жанра читателям или зрителям предлагалось типизированное жизнеописание героя-изобретателя или талантливого ученого.
88. Если речь шла о дореволюционных временах, то чаще всего типичным героем был «изобретатель-самородок из народа» или «ученый — русский интеллигент», внешне схожий с А.П. Чеховым. Житие изобретателя-самородка нередко предполагало, что он был крепостным крестьянином или рабочим казенного завода, которые даже в условиях гнета помещиков или заводчиков строили первые велосипеды, подводные лодки,

воздушные шары и паровозы, т.е. «подковывали блоху», подобно лесковскому Левше. По законам жанра, судьба смекалистых самородков оказывалась Буквально Буквально печальной — самодуры-помещики были неспособны оценить порыв фантазии, изобретатель воспринимался как подозрительный чудак, а сам он чаще всего вскорости умирал, оставаясь непонятым окружающими. Биография ученого-подвижника тоже имела типовые элементы: трудное детство и путь к университетскому образованию сквозь бедность и невзгоды, затем упорный труд, неприятие со стороны косных царских академиков и чиновников, открытие, после которого следует тяжелая борьба за признание в среде ретроградной профессуры. Конец типичной биографии русского ученого имел варианты — либо отсие прижизненного признания и преждевременная кончина, либо победа над скептиками и заслуженная слава. Примером таких историй могут служить фильмы «Александр Попов» (1949) об изобретателе радио, «Пржевальский» (1951) о русском путешественнике и географе. Оба фильма сняты в эпоху «малокартинья»⁷⁰.

89. Буквально через несколько дней после смерти И.В. Сталина в «Литературной газете» была опубликована статья известного писателя-фантаста и ученого И.А. Ефремова, в которой он наметил принципы и направления распространения научно-технических знаний⁷¹. Во-первых, предлагалось сделать научно-популярную литературу по-настоящему занимательной и демонстрирующей связи между различными науками — то, что сегодня назвали бы междисциплинарным подходом. Во вторых, Ефремов критикует доминирующий в то время жанр «историко-биографического исследования», когда за описанием биографии ученого теряется суть сделанных им открытий и научных достижений. Писатель полагает долгом каждого ученого активное участие в популяризации науки. В-третьих, в этой статье утверждалось, что научно-популярная литература должна не просто доступным языком описывать научные факты и открытия, относительно которых уже есть конвенция научного сообщества, но и обсуждать новые гипотезы, спорные теории и факты. В-четвертых, Ефремов уделяет много внимания роли фантастической литературы в популяризации науки. По его мнению, эта литература является «могучим средством пропаганды и распространения научных

---

⁷⁰ «МалокартиньеП] — характеристика состояния советского кино в период 1945-1953 гг., когда был резко сокращен выпуск новых фильмов в СССР. Предполагалось, что каждый фильм должен стать шедевром соцреализма. В этот период, помимо жизнерадостных комедий и хвалебных од Сталину, были сняты фильмы в жанре патриотических биографий русских ученых, путешественников, композиторов. Считается, что важным этапом в формировании государственной политики П\малокартинья» стало постановление ЦК ВКП(б) «кинофильме "Большая жизнь"» от 4 сентября 1946 г.

⁷¹ Ефремов И.А. О широкой популяризации науки // Литературная газета. 1953. 24 марта. С. 3.

знаний»⁷². В заключении статьи ученый и писатель- фантаст подчеркивает ведущую роль Академии наук на этом поприще. Небольшую статью Ефремова можно назвать программной, поскольку она предопределила развитие индустрии распространения научно- популярных знаний в СССР вплоть до 1991 г. За несколько лет до выхода статьи И.А. Ефремова была создана организация, которая сыграла существенную роль в популяризации научных знаний. Речь идет о Всесоюзном обществе по распространению политических и научных знаний (с 1963 г. — общество «Знание»), чья работа была призвана обеспечить тотальное проникновение научно- популярных знаний в массы посредством лекций, издания журналов и брошюр, выставочной работы. Недаром «лектор по линии общества “Знание”» стал персонажем интеллигентского фольклора 1960-1980-х годов: при этом сами представители интеллигенции становились лекторами общества «Знание», поскольку это давало дополнительный заработок, точно так же как многие художники неофициального искусства «халтурили», подрабатывая заказами в сфере монументальной пропаганды, оформляя интерьеры предприятий, дворцов культуры и домов отдыха. Общество «Знание» миллионными тиражами распространяло малоформатные брошюры, посвященные самым разным научным дисциплинам и проблемам: от кибернетики до тайны Тунгусского метеорита. Ежегодно обществом издавалось 750 наименований книг и брошюр общим тиражом около 160 млн экземпляров⁷³, многие из которых были доступны в любой сельской и районной библиотеке.

90. И хотя знания, почерпнутые из таких брошюр, считались поверхностными, масштабы работы этой организации в значительной степени определяли характер и методы популяризации научного знания в СССР, тем более что авторами книг и брошюр нередко становились известные ученые, а во главе общества стояли нобелевские лауреаты — академики Н.Н. Семёнов (1960-1963) и Н.Г. Басов (1978-1989)⁷⁴. Впрочем, к концу советской эпохи формы работы общества «Знание» выглядели все более архаичными, что отчасти предопределило его распад в 1991 г. Но ядро индустрии популяризации науки, конечно, составляли научно- популярные журналы, ориентированные на все возрастные группы и читательские аудитории с разным

---

⁷² Там же.

⁷³ Григорян Г. Всесоюзное общество П\ЗнаниеП\ как коммуникатор для власти и научного сообщества СССР // Новые знания. Образовательный журнал для взрослых. 2012. № 10 (<http://novznania.ru/>).

⁷⁴ Григорян Г. Указ. соч.

уровнем образования. К концу 1960-х годов номенклатура периодических изданий в основном сложилась⁷⁵ и просуществовала в неизменном виде до распада СССР.

91. Тогда же определились и концепции этих изданий, которым часть из них следует до сих пор⁷⁶. В 1956 г. стал издаваться журнал «Юный техник», рассчитанный на подростков, интересующихся техническим творчеством; в 1961 г. журнал «Наука и жизнь» изменил концепцию и стал изданием для всей семьи — научно-популярные статьи в нем соседствовали с кроссвордами, полезными советами и рекомендациями по сборке кубика Рубика: Если говорить о содержании и стиле научно-популярных журналов 1960-1980-х годов, то они соответствовали ожиданиям и потребностям появившейся многочисленной группы советской интеллигенции, детища массового инженерного образования, оттепели и быстрой послевоенной урбанизации. Поэтому журнальная верстка и иллюстративный ряд были вполне современными, обязательная идеологическая программа ограничивалась 10-15 страницами, посвященными очередной революционной годовщине или партийному съезду, в начале номера, тогда как весь остальной номер содержал добротные материалы научно-популярного характера.

92. Другое дело, что перестроечные массовые увлечения НЛО, экстрасенсами, снежным человеком и другими «загадками планеты» берут свое начало в занимательных материалах массовой советской научно-популярной литературы эпохи застоя. Недаром в романе В. Орлова «Альгист Данилов» окружение главного героя интенсивно обменивается слухами и суевериями о пришельцах, футурологии, геологических находках на вулкане Шивелуч и уникальном Синем Быке. Весь этот городской фольклор сотрудников бесчисленных НИИ и канцелярий в значительной мере появился в результате чтения научно-популярных журналов, в которых серьезные полуакадемические статьи разбавлялись увлекательными очерками о необъяснимых современной наукой феноменах. Пожалуй, самым эстетским с точки зрения верстки, иллюстративного ряда и содержания стал журнал «Химия и жизнь», созданный по вполне банальному поводу: в начале 1960-х годов стартовала кампания по химизации народного хозяйства. Кампания предусматривала интенсивное развитие химической промышленности, производства полимеров и удобрений. Население и

---

⁷⁵ Журнал П\КвантП], первый номер которого вышел в 1970 г., своим созданием завершил формирование системы научно-популярных журналов СССР.

⁷⁶ При характеристике журналов научно-популярной тематики используются материалы интервью с российскими популяризаторами науки и научными журналистами, которые были получены в рамках проекта «Popular Science: к социологическому пониманию пограничных состояний научного знания» № 12-05-0016, поддержанного Научным фондом НИУ ВШЭ.

даже многие специалисты с подозрением относились к новым материалам и технологиям в области современной химии, а поэтому требовалась информационно-разъяснительная работа, которая отчасти и была возложена на новый журнал. Однако миссия издания вышла далеко за пределы популяризации химии, и в 1970-1980-е годы журнал стал привлекать художников, писателей, молодых ученых, многие из которых впоследствии стали известными популяризаторами науки и научными журналистами. Все, конечно, читали журнал «Химия и жизнь», он был такой вполне культовый, между строк всё так вычитывали: всё это было ново, интересно, необычно — современный был журнал. А потом этот журнал объявил набор в школу-студию научной журналистики. На самом деле, это были такие клубные посиделки, вечеринки в редакции (редактор научного журнала). «Химия и жизнь» привлекала в качестве иллюстраторов известных художников, что способствовало становлению Science Art в советском изобразительном искусстве. Даже для современного читателя содержание, язык, графика и верстка журнала 1970-1980-х годов не выглядят устаревшими, а многие материалы до сих пор читаются с интересом.

93. Советская фантастика многому обязана научно-популярным журналам. Следуя идее И.А. Ефремова об использовании фантастики для повышения интереса аудитории к науке, все ведущие научно-популярные журналы страны («Знание—сила», «Наука и жизнь», «Химия и жизнь», «Техника молодежи» и др.) имели рубрики, в которых публиковались фантастические рассказы советских и зарубежных авторов. Да и в целом на фоне успехов освоения космоса, развития атомной энергетики и распространения телевидения и других технических новинок фантастика воспринималась не только как полет свободной мысли, устремленной в неопределенное грядущее, но и как описание вполне реалистичного и вероятного будущего, где наука и технический прогресс станут эффективным средством построения коммунизма. Другое дело, что бесчисленные романы о космических полетах «героических советских ученых» с детальным описанием технических новинок быстро наскучили читателям, а интерес самих авторов сместился к рассмотрению проблем общественного развития. В частности, эта трансформация произошла с А.Н. и Б.Н. Стругацкими. Уже во второй половине 1960-х годов они сами иронизировали над своими первыми произведениями («Страна багровых туч», «Стажеры») в повести «Понедельник начинается в субботу», главный герой которой попадает в картонный мир идеологически выдержанной советской фантастики 1950-х годов.

94. Визуальные медиа (кино и телевидение) также активно участвовали в популяризации науки и технических знаний. Мы уже упоминали о послевоенных картинах, посвященных биографиям Попова и Пржевальского. Конечно, в новостной кинохронике 1930-1950-х годов, предваряющей большинство кино-сеансов, регулярно появлялись сюжеты о героических советской науки.
95. Были и интересные опыты в области кинофантастики, когда создатели фильмов стремились придерживаться имеющихся на тот момент научных сведений о невесомости, ландшафте других планет и устройстве межпланетных кораблей. Показательными здесь стали фильмы «Космический рейс» (1935), где научным консультантом был К.Э. Циолковский, и «Планета бурь» (1962), который поставил талантливый режиссер научно-популярного кино на космическую тематику П.В. Клушанцев. Центральная студия научно-популярных и учебных фильмов («Центрнаучфильм») не только поставила на конвейер производство учебного кино для школ, училищ и вузов, но в позднесоветское время послужила площадкой оригинального авторского научно-популярного кино, лидером которого был В.М. Кобрин, использовавший поэтику артефактов научной лаборатории для отображения сложной системы отношений между человеческим сознанием, научными фактами и философскими размышлениями.
96. Сам Кобрин так характеризовал место науки и научно-популярного кино в советском мировоззрении: Немаловажную роль при формировании «советского сознания» играла «советская наука». Будучи связанной с научно-техническим прогрессом, она, с одной стороны, пробуждала чрезмерные социальные ожидания. С другой стороны, она элиминировала себя как науку, когда естественно-научный критерий человек-универсум применила к отношению индивидум и государство-партия... Основой и главной идеей советского «естественно-научного» мировоззрения является то, что вершина длившейся миллионы лет эволюции жизни на Земле выражена в триумфе «гомо советикуса». Научно-популярное кино в Советском Союзе должно было служить этой сверхидее... Справедливости ради нужно сказать, что научно-популярное кино всегда было очень любимо публикой. С наступлением культурной революции 1920-х и 1930-х годов с помощью государства распространялись иллюзии, что познание мира элементарно и что всякое научное усилие вознаграждается, если только оно совпадает с идеями, идущими сверху. Вероятно, поэтому для меня и моих друзей было очень важно внести именно в научно-популярный фильм неопределенность, некоторую таинственность и в результате вместо этакого «советского порно» делать многозначное

эротичное кино. Само собой разумеется, что на этом пути было много сопротивления... но все же очень важной была следующая точка зрения: а именно — окружающий нас мир намного сложнее, чем все застывшие модели, которые мы должны были представлять⁷⁷.

97. На массовую телеаудиторию многие годы работали три научно-познавательные программы, которые охватывали географию, биологию и естественно-научные дисциплины. Этими программами были «Клуб кинопутешествий» (ведущий Ю.А. Сенкевич), «В мире животных» (ведущие В.М. Песков и Н.Н. Дроздов) и «Очевидное — невероятное» (ведущий С.П. Капица). Эти три телепрограммы, как и научно-популярные журналы периода застоя, могут служить иллюстрацией формирования «мягкой» политики популяризации науки.
98. Как уже отмечалось, необходимость содержательного обогащения и смягчения форм распространения научных знаний обуславливалась изменившимся характером аудитории, которая, с одной стороны, стала более образованной и требовательной, а с другой — сторонилась прямолинейной пропаганды превосходства советской науки. Поэтому последние три советских десятилетия стали периодом расцвета научно-популярной тематики. Занимательность, отсутствие дидактики, содержательная насыщенность, современный иллюстративный и визуальный ряд отличали произведения научно-популярного жанра.
99. В немалой степени этому способствовал приход туда талантливых журналистов, ученых, операторов и графиков, которые не хотели работать на идеологическом фронте, с одной стороны, и не желали покидать профессию — с другой. Поэтому относительно неполитизированный жанр «науч-попа» стал удобной нишей для них, точно так же как детские журналы и литература привлекали неформальных художников уровня И.И. Кабакова и В.Д. Пивоварова.
100. В советское время платили очень приличные гонорары. Сотрудники нашего журнала получали нормальную зарплату, но плюс гонорары, которые они получали за публикации в нашем журнале. Нас ограничивали, мы писали не очень много, но был великий спрос на нас в других изданиях, поскольку мы могли рассказывать просто о сложном. Какой-нибудь журнал «Пионер», «Радио», Общество «Знание» выпускало брошюры — им позарез нужны были авторы. То есть в итоге это выливалось в очень приличные деньги. И, скажем, мои коллеги могли позволить себе купить машину на

---

⁷⁷ Кобрин В.М. Несколько вопросов к Владимиру Кобрину, заданных Сабиной Хэнсен, литературоведом. См. сайт, посвященный памяти В. Кобрина: <http://kobrin.su/st3.html>

эти собранные деньги. Именно потому, что этот труд ценился и высоко оплачивался. Потому что все понимали, что это могут немногие, это такая работа, вполне себе тяжелая (редактор научно-популярного журнала). В целом на фоне информационной закрытости советской системы индустрия популяризации науки стала очень важным фактором формирования мировоззрения, языка и читательских привычек советской интеллигенции, поскольку не только открывала двери в мир научных открытий, но и знакомила с современной литературой, искусством, мировыми техническими новинками.

101. В эпоху позднего СССР прагматические задачи распространения научных и технических знаний были существенно дополнены функциями организации семейного досуга, участием в восздании читательской культуры и хобби. Данный очерк не позволяет сделать детальный обзор форм, инструментов и подходов к популяризации науки в Советском Союзе. В частности, здесь мы не рассматриваем роль естественно-научных и технических музеев, так же как и детских и подростковых ружков, которые служили мощными инструментами воздействия на мировоззрение. Мы лишь обратили внимание на ключевые этапы трансформации науки в контексте изменений культурной политики, сделав акцент на роли научно-популярных журналов, художественного и документального кино, а также показав, каким образом стиль и практики советской популяризации науки менялись вместе с идеологическими перипетиями и ожиданиями населения, для которого увлечение популярной наукой стало неотъемлемой частью культурного досуга.

© Абрамов Р., 2013

Χρόνε, εμπρός!: Η πολιτιστική πολιτική στην ΕΣΣΔ (Μετάφρασμα)

ΡΟΥΣΛΑΝ ΧΕΣΤΑΝΟΒ

ΤΙ ΗΘΕΛΕ

ΝΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΕΙ ΤΟ ΚΟΜΜΑ

ΗΜΙΟΥΡΓΩΝΤΑΣ ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΗΣ ΕΣΣΔ.⁷⁸

102. Στην Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών στον τομέα του πολιτισμού υπάρχει ένα προβάδισμα που δεν χωράει αμφισβήτηση, η εφεύρεση της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής. Στην Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών, αμέσως μετά τον θάνατο του Ι. Β. Στάλιν το 1953 συγκροτήθηκε το πρώτο Υπουργείο Πολιτισμού στον κόσμο. Σε μικρό χρονικό διάστημα, το παράδειγμα της ΕΣΣΔ στον τομέα του πολιτισμού, ακολούθησαν όχι μόνο χώρες του τρίτου κόσμου, αλλά και του καπιταλιστικού. Ξεκίνησε η

---

⁷⁸ Το άρθρο προετοιμάστηκε ως μέρος του προγράμματος θεμελιωδών ερευνών του Εθνικού Πανεπιστημίου Ερευνών της Ρωσίας της ΑΣΟ, έργο του 2012 του Εργαστηρίου Πολιτιστικής Έρευνας του Κέντρου Θεμελιωδών Ερευνών ΑΣΟ «Θεμελιώδεις κοινωνικο-πολιτιστικές δομές και διαδικασίες της νεωτερικότητας: Το πολιτισμικό σύστημα της νεωτερικότητας και οι κύριες στρατηγικές της πολιτιστικής πολιτικής στην ΕΣΣΔ».

Γαλλία του Ντε Γκωλ το 1959, στη συνέχεια τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη: η Δανία το 1961, η Ιταλία το 1974, η Ισπανία το 1977 και άλλοι.

103. Σήμερα είναι δύσκολο να εκτιμηθεί πόσο εκπληκτικό είναι το γεγονός της συγκρότησης του Υπουργείου Πολιτισμού. Απο την εποχή του Διαφωτισμού μέχρι σήμερα, ο πολιτισμός ήταν λιγότερο από μια ιδέα ή μια συγκεκριμένη «πραγματικότητα», παρά ένα πεδίο εντός του οποίου διεξήχθησαν πολύπλοκες συζητήσεις σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων: σχετικά με την ανθρώπινη φύση, την πρόοδο, την εξέλιξη, την εκπαίδευση, τη νοημοσύνη ή τον πολιτισμό, όσον αφορά τις διαφορετικές μειονότητες ή ταυτότητες σχετικά με την τέχνη και τη δημιουργικότητα, κλπ. Εντούτοις ξαφνικά το 1953 το ΚΚΣΕ μετατρέπει το ατελείωτο και δίχως όρια πεδίο του πολιτισμού, σε αντικείμενο κρατικής διαχείρισης.
104. Η σοβιετική γραφειοκρατία αρχίζει να αναπτύσσει πρότυπα και παραμέτρους κεντρικής διοίκησης, απαιτήσεις προσόντων για τους ειδικούς και το προσωπικό, κριτήρια για την αξιολόγηση της τρέχουσας κατάστασης του πολιτισμού. Στη συνέχεια, αυτή η καινοτομία υιοθετείται από άλλα κράτη. Παρά το ότι είναι ασαφής και δύσκολα αντιληπτή η φύση του νέου αντικειμένου της κυβερνητικής έγνοιας, δεν πτοεί τις κρατικές μηχανές να τελειοποιήσουν το νέο πεδίο δράσης.
105. Η ανάλυσή μας επικεντρώνεται αποκλειστικά στα πρακτικά ζητήματα των κομματικών συνεδρίων (από το ΡΣΕΚ μέχρι το ΚΚΣΕ). Σε αυτά ανιχνεύουμε ακριβώς τι χρειάζεται για τη γενετική ανάλυση του πολιτισμού που αποτελεί τον κυβερνητικό ορθολογισμό, που καθοδήγησε τους αξιωματούχους του κόμματος.

Από την πολιτική στον πολιτισμό

106. Μέχρι το 1919, ο όρος «πολιτισμός» δεν είχε δογματική υπόσταση στο λεξικό των Μπολσεβίκων. Τον χρησιμοποιούσαν ως συνώνυμο των όρων «προπαγάνδα», «αγκιτάτσια», «παιδεία» και οποίοι χρησιμοποιούνταν συχνά σαν ισοδύναμα. Η ιδέα δεν ήταν ριζωμένη στην αργκό των μαζών του κόμματος. Ορισμένοι εκπρόσωποι τον αντιμετώπιζαν με δυσπιστία. Έτσι, ο Μαρτίν Λάτσις μνημονεύει το οργανωμένο από τους Μπολσεβίκους κόμμα στη Ρήγα ως «Πολιτιστικό Κέντρο» σημειώνοντας ότι «η ονομασία απηχεί τον

μενσεβικισμό»⁷⁹. Ο Μενσεβικισμός «έδωσε» ακριβώς αυτό το ταξικά ουδέτερο επίθετο «πολιτιστικός».

107. Μια οριστική αλλαγή συμβαίνει κατά τη διάρκεια του Η' συνεδρίου του ΡΚΚ(μπ) το 1919, όταν ο Β. Ι. Λένιν διατύπωσε τις θέσεις που θα καθορίσουν τις απόψεις σχετικά με το κόμμα και τον πολιτισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Σε μία από τις εκθέσεις, θέτει το ζήτημα του πολιτισμού στο πλαίσιο της εσωτερικής πολιτικής, ενώ γίνεται λόγος για την πρόσληψη αστών - ειδικών στην υπηρεσία. Ο Λένιν αντιπαραθέτει την γραφειοκρατία και τον πολιτισμό ως διαφορετικά κίνητρα για εργασία. Το έργο των εργατών είναι αποκλειστικά «γραφειοκρατικά» παρακινούμενο, δηλαδή οι εργάτες εργάζονται επειδή τους αναγκάζουν.

108. Ωστόσο, το κίνητρο των αστών ειδημόνων είναι διαφορετικό, πολιτιστικό—απουσιάζει ο καταναγκασμός μέσα του. Κατ' αρχήν, οι ειδήμονες μπορούν να εξαναγκαστούν σε οτιδήποτε, αλλά όχι στην εργασία. Μπορούν να «υποχρεωθούν να μη συμμετάσχουν στην αντεπανάσταση», να «εκφοβιστούν», αλλά «το να αναγκάσετε [αυτό] το στρώμα να λειτουργήσει υπό πίεση είναι αδύνατο... Αυτοί οι άνθρωποι είναι συνηθισμένοι στην πολιτιστική εργασία». Η γραφειοκρατία, δηλαδή το «μη πολιτιστικό» κίνητρο για εργασία, εκδηλώνεται ως η κύρια έκφραση της πολιτιστικής υποανάπτυξης στη Ρωσία. Ακριβώς «αυτή η έλλειψη πολιτισμού μειώνει τη Σοβιετική εξουσία και αποκαθιστά τη γραφειοκρατία»⁸⁰. Ο «πολιτισμός» για τον Λένιν σε αυτό το πλαίσιο, είναι ένας δείκτης της ικανότητας των εργαζομένων στην αυτοοργάνωση και τη διοίκηση⁸¹. Και αυτή η ικανότητα εκδηλώνεται τόσο στην παραγωγή, όσο και στην κρατική διοίκηση. Όμως, ο συλλογισμός του Λένιν φτάνει στο αποκορύφωμά του, όταν διατυπώνει τον στρατηγικό στόχο του κόμματος: μια πλήρης νίκη επί της γραφειοκρατίας και η ολική καταστροφή της κρατικής εξουσίας. Δύο προϋποθέσεις πρέπει να διασφαλίζουν την επιτυχία αυτής της στρατηγικής: 1) «η συμμετοχή όλου του εργαζόμενου πληθυσμού, ανεξαιρέτως, στο έργο της διακυβέρνησης του κράτους» και 2) «η βελτίωση του πολιτιστικού επιπέδου»⁸². Με άλλα λόγια, η καταστροφή του κράτους για τον Λένιν συμβαίνει ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του πολιτισμού των εργατών.

109. Στον συλλογισμό του Λένιν λίγο παρακάτω, εμφανίζεται μια ακόμα αντιπαράθεση μεταξύ νόμου και δικαίου από τη μία πλευρά, και πολιτισμού από την άλλη. Το σοβιετικό

---

⁷⁹ Έκτο Συνέδριο του Ρωσικού Σοσιαλ-δημοκρατικού Κόμματος (Μπολσεβίκοι). Κρατικός Εκδοτικός Οίκος, λογοτεχνία, 1958. σελ. 176.

⁸⁰ Όγδοο Συνέδριο του ΡΚΚ (Μπολσεβίκων). Κρατικός Εκδοτικός Οίκος, λογοτεχνία, 1959. σελ. 58.

⁸¹ Ομοίως σελ 59.

⁸² Ομοίως σελ 397.

κράτος είναι υποχρεωμένο να καταφεύγει σε καταναγκασμό και βία. Και υπό αυτήν την έννοια, εμποδίζει επίσης την «καθολική εμπλοκή του πληθυσμού» στη διαχείριση.

110. Αλλά στις χώρες του αστικού καθεστώτος η γραφειοκρατία επιβάλλεται με νόμο και «εμείς», λέει ο Λένιν, «πράξαμε έτσι ώστε να μην έχουμε αυτά τα εμπόδια». Στη Σοβιετική Ρωσία υπάρχει ένα άλλο εμπόδιο, που είναι το χαμηλότερο πολιτιστικό επίπεδο: «... εκτός από τον νόμο, υπάρχει και ένα πολιτιστικό επίπεδο, που δεν μπορεί να υπαχθεί σε κανέναν νόμο». Ως εκ τούτου η σοβιετική εξουσία αναγκάστηκε να θεσπίσει νομοθετικά την ταξική ανισότητα στο πρώτο της Σύνταγμα του 1918, ενώ «εμείς σκοντάφτουμε στην πολιτιστική ανεπάρκεια των μαζών». Και «θα καταργήσουμε αυτήν την ανισότητα μόλις καταφέρουμε να ανυψώσουμε το πολιτιστικό επίπεδο»⁸³. Υποτάσσοντας τον νόμο στον πολιτισμό, ο Λένιν ακολουθεί τον αντινομικό ηθικισμό του «Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος»⁸⁴, όταν ισχυρίζεται ότι η απόλυτη συμμετοχή των μαζών στη διακυβέρνηση εμποδίζεται από τον αστικό νόμο, στον οποίο η σοβιετική εξουσία είναι αναγκασμένη να καταφύγει.

111. Ο εκτενής συλλογισμός του Λένιν όσον αφορά τον πολιτισμό, λειτούργησε για τους αντιπροσώπους του Η' συνεδρίου του ΡΚΚ(μπ), ως ώθηση προς τον πρωτότυπο αυτοσχδιασμό και εκείνοι αφομοίωναν νέες εννοιολογικές δυνατότητες, προσπαθώντας να προσαρμόσουν τον «πολιτισμό» σε διάφορα πολιτικά συμφραζόμενα. Η έννοια του «πολιτισμού» άρχισε να διαφοροποιείται σε έννοια. Η έκφραση «χαμηλό επίπεδο πολιτισμού» μετατράπηκε σε μια παγκόσμια εξήγηση των προβλημάτων και των δυσκολιών, που έδειχνε μερικές φορές αρκετά αδέξια. Στην έκθεση για την πολιτική γης, ο αντιπρόσωπος Κουράεβ περιγράφει τα κρατικά αγροκτήματα ως «κέντρα όχι μόνο γεωργικά αλλά και πολιτιστικά», ως ένα μέρος όπου ο αγρότης μπορούσε να ικανοποιήσει τις «πολιτιστικές του ανάγκες» και να λάβει «γεωργική βοήθεια»⁸⁵. Η σύγκλιση του πολιτισμού και της γεωργίας αναπαράχθηκε και διατηρήθηκε για πολύ καιρό.

112. Το 1927, στο ΙΕ' συνέδριο του ΡΚΚ(μπ) η Μπαμπάσκοβα, μια αγρότισσα από την περιφέρεια Πολτάβσκι είπε: «Μόνο σε εμάς, σύντροφοι, χρειάζεται καθοδήγηση, επειδή

---

⁸³ Όγδοο Συνέδριο του ΡΚΚ(Μπ) σελ 63-64

⁸⁴ Το «Μανιφέστο» ερμήνευσε το νόμο ως «η βούληση της άρχουσας τάξης αναβαθμισμένη σε νόμο» (Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος. Τ. 4 // Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ. .εκδοτικός οίκος πολίτ, 1957. σελ. 443

⁸⁵ Όγδοο Συνέδριο του ΡΚΚ(Μπ). Σελ. 233.

βρισκόμαστε ακόμα στο σκοτάδι, δεν έχουμε ακόμη λάβει το πολιτιστικό έργο στα σοβαρά. Ακόμα δεν γνωρίζουν, πώς να πραγματοποιούν αυτήν την έργο σ' εμάς. Εμείς, για παράδειγμα, έχουμε μια πολιτιστική εκτροπή χοίρων...»⁸⁶. Η σύγκλιση των δύο ομώνυμων υπογραμμίζει τον υλικό τρόπο με τον οποίο έγινε κατανοητός ο πολιτισμός από όσους παρακολούθησαν τον Λένιν στο Η' συνέδριο: ως υλικότητα της τεχνολογίας, της εκτροφής των ζωικών ποικιλιών ή των σιτηρών.

113. Οι θέσεις του Λένιν είχαν εκτεταμένες συνέπειες. Πρώτον: αυτές τις λειτουργίες της γενικής ηγεσίας και διοίκησης, τις οποίες στην αστική κοινωνία εκτελούσε ο νόμος, στη νέα κοινωνία έπρεπε να τις αναλάβει ο πολιτισμός. Δεύτερον: η πολιτιστική οπτική γωνία καθόρισε τη στρατηγική και την τακτική των κυρίαρχων κομμάτων η οποία οδήγησε στη σταδιακή κατάργηση του κράτους και της γραφειοκρατίας, στην εκτόπιση του χειρισμού ενός ανεπτυγμένου πολιτισμού. Όσον αφορά, τους «χρονικούς περιορισμούς» και τα τακτικά καθήκοντα: το κόμμα δεν έχει την πολυτέλεια να καταργήσει ούτε τον νόμο ούτε το κράτος έως ότου η κοινωνία φτάσει στην πολιτιστική ισότητα, και ως εκ τούτου είναι επόμενο «να δουλέψουμε συστηματικά για να εξαλείψουμε την ανισότητα του πιο οργανωμένου προλεταριάτου με την αγροτιά»⁸⁷. Οι θέσεις του Λένιν συμπεριλήφθηκαν στο Πρόγραμμα του κόμματος, το οποίο έγινε δεκτό υπερψηφίστηκε στο Η' συνέδριο του ΡΚΚ(β) και στη συνέχεια κρισαν καθιερώθηκαν από το ψήφισμα του ΙΕ' συνεδρίου του ΚΚΣΣΕ (1927): Η «απλοποίηση των διοικητικών λειτουργιών μαζί με την άνοδο πολιτιστικού επιπέδου των εργατών οδηγεί στην κατάργηση της κρατικής εξουσίας»⁸⁸.

114. Η σημασία, η οποία αποδόθηκε στην πολιτιστική πολιτική από το κόμμα, εκδηλώθηκε πλήρως στην έκθεση του Ρίκοβ σχετικά με την πρώτη σοβιετική πενταετία: «...ξεκινώντας ήδη από τον επόμενο χρόνο θα πρέπει να δώσουμε σχετικά περισσότερα για τον πολιτισμό παρά για την αποκατάσταση της οικονομίας... Άνευ γρήγορης πολιτιστικής ανάπτυξης δεν θα μπορούσαμε να αναδιοργανώσουμε πραγματικά την οικονομία μας»⁸⁹.

115. Θεωρείται ότι αρχικά ο όρος «πολιτισμός» υιοθετήθηκε ως το σημαντικότερο στοιχείο της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στο έργο του Λένιν «Περί συνεργασίας» (1923). Σε αυτό το μικρό αλλά θεμελιώδες άρθρο, «ο πολιτισμός» χρησιμοποιείται σταθερά στον συνδυασμό

⁸⁶ ΙΕ Συνέδριο του Πανερωσιακού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπ), 1928. Σελ. 267

⁸⁷ Η' Συνέδριο ΡΚΚ(Μπ). Σελ. 64

⁸⁸ ΙΕ' Συνέδριο του Πανερωσιακού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπ). Σελ. 560-561

⁸⁹ ΙΕ' Συνέδριο του Πανερωσιακού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπ). Σελ. 778-779

με τη λέξη «επανάσταση»: «Η πολιτιστική επανάσταση αποτελεί μια ολόκληρη ανατροπή, μια ολόκληρη ζώνη πολιτιστικής ανάπτυξης του συνόλου της λαϊκής μάζας»⁹⁰. Ωστόσο κάποιες ιδέες του άρθρου ακούγονται ως κάτι νέο στο πλαίσιο των όσων είπε ο Λένιν στο Η' συνέδριο του ΡΚΚ(Μπ).

116. Συγκεκριμένα, ο Λένιν γράφει ότι αμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους άλλαξε η «οπτική τους γωνία περί σοσιαλισμού». Προηγουμένως ήταν «πολιτική» αλλά τώρα «το κέντρο βάρους αλλάζει τόσο πολύ, που μεταφέρεται στο ειρηνικά οργανωτικό πολιτιστικό έργο». Διατυπώνει, εντούτοις, ότι η πολιτική προοπτική έχει επιβιώσει, αλλά μόνο στις διεθνείς σχέσεις. Ωστόσο, «αν... περιοριστούμε στις εσωτερικές οικονομικές σχέσεις, τότε πράγματι τώρα το κέντρο βάρους του έργου ολισθαίνει προς τον πολιτισμό».

117. Ας συνοψίσουμε ένα προκαταρκτικό αποτέλεσμα: πρώτον, το ζήτημα του πολιτισμού συνδέεται στενότερα με την διοίκηση και την ηγεσία. Δεύτερον, η ιδανική προβολή του πολιτισμού αποκτά το αρχικό της περιεχόμενο ~~αρχική της συνέπεια~~ χάρη σε τρία ζεύγη αντιθέτων: πολιτισμός -- γραφειοκρατίας, του πολιτισμού δικαίου, του πολιτισμού κράτους. Τρίτον, η πολιτιστική οπτική γωνία κυριαρχεί όχι μόνο υπέρ της νομικής, αλλά και υπέρ της πολιτικής και οικονομικής οπτικής γωνίας. Τοιουτοτρόπως, η «πολιτιστική οπτική» έπρεπε να καθοριστεί τη στρατηγική για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Αντικείμενα πολιτιστικής πολιτικής και μηχανισμοί διοίκησης

118. Ο κυβερνητικός ορθολογισμός πάντα εκφράζεται στη μείωση της πολυπλοκότητας του κόσμου σε μια ορισμένη πτυχή του κόσμου⁹¹. Ο πολιτισμός έγινε μια τέτοια πτυχή του κοινωνικού κόσμου για τους Μπολσεβίκους: ετερογενή φαινόμενα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών σχέσεων μειώθηκαν σε πολιτισμικές διαφορές, οι οποίες στο μέλλον, με τις προσπάθειες του κόμματος θα ξεπεραστούν. Μια τέτοια απλοποίηση της πραγματικότητας παρήγαγε μια νέα κοινωνική πραγματικότητα, νέα αντικείμενα πολιτικής επιρροής και νέα χαρτογράφηση της κοινωνικού γίνεσθαι.

⁹⁰ Λένιν Β.Ι. Περί συνεργασίας // συλλογή όπ. (5η έκδ.). Τ. 45, Μ.: Εκδοτικός οίκος Πολιτ, 1965-1975. Σελ. 372.

⁹¹ Scott J. Οι καλές προθέσεις του κράτους. Γιατί και πώς απέτυχαν τα έργα για τη βελτίωση της ανθρώπινης κατάστασης. Μ.: Πανεπιστημιακό Σύγγραμμα, 2007. σελ. 149-150.

119. Η από ταξικής άποψης οπτική γωνία ήταν απαραίτητη στο στάδιο της πολιτικής κατάληψης της εξουσίας. «Η πολιτιστική οπτική γωνία» η οποία προέκυψε ως ανάγκη κατά τη διάρκεια της οικοδόμησης του κομμουνισμού, αποδείχθηκε πιο πολύπλοκη: εκτός από τις ταξικές διαφορές, περιλάμβανε ένα ολόκληρο σύμπλεγμα άλλων κοινωνικών διαφορών, οι οποίες μετατράπηκαν σε ανεξάρτητες διοικητικές μονάδες και απαιτούσαν ειδικούς μηχανισμούς. Παρακάτω παρέχουμε μια λίστα με αυτές τις πολιτιστικές διαφορές που αναφέρονταν πιο συχνά στα συνέδρια του Κόμματος:

- 1) οι ταξικές (θα μπορούσε να διατυπωθεί ως «το χάσμα μεταξύ πόλης και χωριού»).
- 2) οι εθνοτικές(μερικές φορές συγχωνεύονται με τις θρησκευτικές)
- 3) οι μορφωτικές
- 4) οι φυλετικές
- 5) οι ηλικιακές
- 6) οι συνθήκες της καθημερινής ζωής
- 7) οι τεχνολογικές και παραγωγικές δεξιότητες
- 8) οι των οργανωτικών (αυτο-οργανωτικών και αυτοδιοικητικών δεξιοτήτων)
- 9) λίγο αργότερα, θα διεκρινιστεί το χάσμα μεταξύ ψυχικής και σωματικής εργασίας θα επισημανθεί «με βάση την αύξηση του πολιτιστικού και τεχνικού επιπέδου της εργατικής τάξης στο επίπεδο των εργαζομένων στον τομέα της Μηχανικής και Τεχνολογίας»⁹².

120. Η πολιτισμική προοπτική, η οποία ενσωμάτωσε πλήθος άλλες εκτός από τις ταξικές διαφορές, προϋπέθετε ένα δίκτυο πολύπλοκων και ετερογενών αντικειμένων. Αυτή η πολυπλοκότητα είχε αρκετές διαστάσεις. Πρώτον, το εύρος και η ποικιλία του φάσματος των αναφερόμενων διαφορών. Δεύτερον, η δυνατότητα υβριδικών συνδυασμών των επιλεγμένων διαφορών. Για παράδειγμα, η υστέρηση των περιοχών των εθνικών μειονοτήτων της χώρας περιγράφονταν με έμφαση στη φεουδαρχική ταξική δομή, την πατριαρχία της καθημερινής ζωής, τον αναλφαβητισμό ή την πολιτιστική υστέρηση των γυναικών κλπ.

121. Τρίτον, η κατακόρυφη διάσταση, δηλ. αποτύπωση του βάθους των πολιτισμικών διαφορών με τη βοήθεια αξιολογικής σήμανσης πολιτιστικών επιπέδων – «κατώτερα / ανώτερα». Φερ' επείν, οι προλετάριοι σε σχέση με τους αγρότες ενεργούν ως φορείς ενός

---

⁹² ΙΗ'XVIII Συνέδριο του Πανερωσιακού Κομμουνιστικού Κόμματος (Μπ). εκδοτικός οίκος Πολιτ, 1939. Σελ. 311

ανώτερου πολιτισμού. Οι γυναίκες διακρίνονται από μια ιδιαίτερη πολιτιστική αμάθεια, αφού υπόκεινται στην επίδραση της θρησκείας σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες. Οι συμμετέχοντες στα προπολεμικά συνέδρια διαφωνούσαν συχνά για τις εκτιμήσεις των «επιπέδων πολιτιστικής ανάπτυξης»⁹³.

122. Όταν οι συμμετέχοντες στο συνέδριο σχολιάζουν ανοιχτά τον πολιτισμό, μεταβαίνουμε πότε πότε από το ένα σύστημα συντεταγμένων στο άλλο, από το ένα κοινωνικό αντικείμενο στο άλλο. Και μόνο η ενότητα της πολιτιστικής άποψης, ο ορθολογιστικός της σχηματισμός συγκρατεί την προκύπτουσα σύνθεση ετερογενών αντικειμένων. Υπό αυτήν την έννοια, είναι δυνατόν να πούμε ότι η πολιτιστική πολιτική υπήρξε τρόπος διαχείρισης της διαφορετικότητας όσων υπολείπονται πολιτιστικής κατάρτισης.

123. «Η πολιτιστική οπτική» έγινε τοιουτοτρόπως, πραγματολογική διόρθωση ή «εκλεπτισμός» της ταξικής οπτικής. Πίσω από αυτή τη διόρθωση κρυβόταν η εμπειρία του Εμφυλίου Πολέμου, που δεν είχε ξεκάθαρα ορισμένο μέτωπο και αποκάλυπτε πολύ περισσότερα από τις ταξικές διαιρέσεις εντός της κοινωνίας. Στον πόλεμο συμμετείχε πλήθος κοινωνικών ομάδων έτοιμων για χρήση ένοπλης βίας η μία εναντίον της άλλης: κινήματα χωρικών ανταρτών, εθνοτικές και θρησκευτικές μειονότητες. Οι ένοπλες αντιπαραθέσεις και οι προσωρινές συμμαχίες δυνάμεων σχηματίστηκαν παρά τις δογματικές τοποθετήσεις του κόμματος, ενώ απείχαν κατά πολύ από τη συμμόρφωση με τις ταξικές τους θέσεις. Γεγονότα όπως η ένοπλη εξέγερση της Κρονστάνδης (Φεβρουάριος 1921), όταν οι εργαζόμενοι και οι ναυτικοί αντιτάχθηκαν στους Μπολσεβίκους, έδειξαν, ότι υπάρχει ανάγκη για μια πιο σύνθετη πολιτική οπτική, παρά καθαρά ταξική.

124. Αλλά για να αποδόσει η νέα «πολιτιστική οπτική γωνία» στην πολιτική, ήταν προαπαιτούμενο να δημιουργηθεί ένα κατάλληλο δίκτυο κυβερνητικών φορέων (κόμματα και κράτη), που όχι μόνο θα διαχειρίζονταν τον πολιτισμό με τα ετερόκλητα δεδομένα του,

---

⁹³ Έτσι, ο Α.Ι. Ο Μικογιαν στο Ι΄ Συνέδριο του ΡΚΚ (Μπ) προέβαλε έναν μάλλον επικίνδυνο ισχυρισμό ότι «το Αζερμπαϊτζάν είναι πιο πολιτιστικό από τις ρωσικές επαρχίες». στο οποίο ο Στάλιν αντιτάχθηκε: λένε, αυτό μπορεί να ειπωθεί μόνο για το Μπακού, για μια πόλη «χτισμένη στην κορυφή από τις προσπάθειες του Νόμπελ, του Whischaw J. και άλλων» (Ι΄ Συνέδριο του ΡΚΚ(Μπ) εκδ. 1933. Σελ. 215) .

αλλά θα παρήγαγε και μια νέα πολιτιστική πραγματικότητα - μια ομοιογενή και υψηλού επιπέδου πολιτιστική ζωή.

125. Η οργάνωση των κομματικών και σοβιετικών θεσμών ήρθε αντιμέτωπη με μια θεμελιώδη δυσκολία, χαρακτηριστικό κάθε εξορθολογισμού κυβερνητικών δραστηριοτήτων: αφενός, την ανάγκη συγκέντρωσης όλων των κυβερνητικών λειτουργιών, αφετέρου, την ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες των κοινωνικών αντικειμένων μαζί με τη διανομή ευθύνης μεταξύ των διοικητικών οργάνων.
126. Στην ΕΣΣΔ, βρέθηκε μια παράξενη λύση σ' αυτή την απορία του κυβερνητικού νου, η οποία αποτέλεσε ένα είδος «σημαδιού εκ γενετής» ή αλλιώς ένα ιδιαίτερο σοβιετικό στυλ διοίκησης. Το δίλημμα του συγκεντρωτισμού και της συνεκτίμησης των ιδιαιτεροτήτων λύθηκε με τη διαφοροποίηση των ηγετικών λειτουργιών του κόμματος και των διοικητικών λειτουργιών ~~διαχείρισης~~ του κρατικού μηχανισμού. Δεδομένου ότι η διαφορά μεταξύ ηγεσίας και διοίκησης δεν ήταν προφανής, προέκυψε ένας δυισμός κόμματος και κρατικού μηχανισμού, που αλληλοκαλύπτονταν, καθώς και κάποιες εντάσεις οι οποίες εκδηλώθηκαν κατά τις συνεχείς προσπάθειες αναθεώρησης της ισορροπίας μεταξύ τους.
127. Στην εισήγηση του Ε. Πρεομπραζένσκι στο Ι' Συνέδριο του ΡΚΚ (μπ) (1921), βρίσκουμε την αρχή της οριοθέτησης των λειτουργιών των οργάνων του κόμματος και του κράτους. Τέτοιες σαφείς διατυπώσεις δεν υπήρξαν σε κανένα επόμενο κομματικό συνέδριο, αν και αυτό το πρόβλημα παρέμεινε βασικό για το σοβιετικό σύστημα. Εξίσου σημαντικό είναι ότι η αρχή διατυπώθηκε κατά τη συζήτηση της πολιτιστικής πολιτικής του κόμματος. Ο λόγος για την οργάνωση του Γκλαβπολιτπροσβετ, κρατικού φορέα που διαχειρίζεται τον πολιτισμό ⁹⁴.
128. Η ανάγκη για κομμουνιστική κρατική προπαγάνδα μεταξύ του πληθυσμού, λέει ο Πρεομπραζένσκι εγείρεται αμέσως μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση. Ωστόσο, όλο το προπαγανδιστικό έργο του κόμματος καθοδηγήθηκε αναγκαστικά χωρίς ένα ειδικευμένο όργανο προπαγάνδας, καθώς αποτελούσε υπόθεση όλων των μελών του κόμματος. Αυτή την περίοδο οικοδόμησε, όταν η προπαγανδιστική εργασία συνέπεσε με την οικοδόμηση του σοβιετικού μηχανισμού, την ονόμασε «χειροτέγνημα». Στο επόμενο στάδιο, σημείωσε ο ομιλητής, «βλέπουμε πώς ο μηχανισμός για την προπαγάνδα του κομμουνισμού διακλαδίζεται σταδιακά». Εν τούτοις, διαμορφώνεται ταυτόχρονα μέσα σε μια σειρά ξεχωριστών κρατικών θεσμών (Κομισαριάτων). Έτσι, ο αρχικά διακλαδισμένος μηχανισμός προπαγάνδας στην ύπαιθρο ιδρύθηκε από το Λαϊκό Κομισαριάτο Εσωτερικών Υποθέσεων.

---

⁹⁴Δέκατο Συνέδριο του ΡΚΚ(Μπ). σελ. 143-153

Στη συνέχεια, στο πλαίσιο του Πολεμικού Κομισαριάτου το 1919, δημιουργήθηκε ένα δίκτυο φορέων προπαγάνδας, το ΡΥΡΡΠΔ (Πολιτική Διεύθυνση του Σοβιετικού Στρατού, διαλύθηκε μόνο το 1991) και στη συνέχεια εμφανίστηκαν παρόμοιοι μηχανισμοί σε άλλα κομισαριάτα καθώς και σε συνδικαλιστικές οργανώσεις και οργανώσεις νεολαίας. Στο Λαϊκό Κομισαριάτο Διαφωτισμού (Ναρκομπρός) προέκυψε επίσης ένα ειδικό σώμα, το Εξωσχολικό Τμήμα που μετατράπηκε στο Γλαβπολιτπροσβέτ το 1920. Τώρα, δήλωσε ο Πρεομπραζένσκι, αυτή η «οργανωτική σύγχυση» πρέπει να σταματήσει. η εργασία πρέπει να επικεντρωθεί μέσα σε έναν ενιαίο μηχανισμό προκειμένου «αυτή η προπαγάνδα να γένηται με συγκεντρωτικό και συστηματικό τρόπο σύμφωνα με τις αρχές της μαζικής παραγωγής». Παρεμπιπτόντως, η πρώτη κιόλας προσπάθεια συγκέντρωσης της προπαγάνδας οδηγεί στην εμφάνιση του του περιβόητου παραλληλισμού κόμματος και κράτους.

129. Αρχικά, τον Αύγουστο του 1920, οργανώνεται το Τμήμα Προπαγάνδας και Προώθησης Ιδεών υπό την Κεντρική Επιτροπή του κόμματος με δύο σχετικές σχετικές υποδιαιρέσεις: το υπο-τμήμα προπαγάνδας που είναι υπεύθυνο για τα σχολεία (για την ανάπτυξη σχολικών προγραμμάτων), και ένα υπο-τμήμα προώθησης ιδεών, υπεύθυνο για την οργάνωση καμπάνιων για τον ενήλικο πληθυσμό («εβδομαδιαίων», «μηνιαίων» κ.λπ.). Λίγους μήνες αργότερα, τον Νοέμβριο του 1920, οργανώθηκε πια μια κρατική δομή, η Γκλαβπολιτπροσβετ, που ήταν αντίστοιχη του κομματικού Τμήματος Προπαγάνδας και προώθησης ιδεών.

130. Η αποστολή της Γκλαβπολιτπροσβετ ήταν να «ξελαφρώσει» το κόμμα από τη συγκεκριμένη εργασία της προπαγανδιστικής εκστρατείας, η οποία θα μπορούσε να είναι, όπως το θέτει ο Πρεομπραζένσκι «κρατικοποιημένη» ή «αυτοματοποιημένη». Εδώ όμως το δίλημμα, που αναφέραμε παραπάνω, υφάινεται σε γόρδιο δεσμό. Οι αντιπρόσωποι συμφώνησαν, ότι ο συγκεντρωτισμός του ελέγχου Αγκιπρόπ ήταν απαραίτητος, αλλά επέμειναν στη διατήρηση της διαφοροποίησης με βάση τις ιδιαιτερότητες των κοινωνικών ομάδων και τάξεων στους οποίους απευθυνόταν το προπαγανδιστικό έργο (νεολαία, αγρότες, εργάτες, στρατιώτες, μαθητές, φοιτητές). Πιο πολύ απ' όλους, στην αυτονομία των διοικητικών οργάνων προπαγάνδας επέμειναν ο στρατός, τα συνδικάτα και το σωματείο νεολαίας.

131. Ταυτόχρονα, η παράμετρος των ιδιαιτεροτήτων (δηλαδή, η διοικητική διαφοροποίηση) απειλούσε να διασπείρει το ανθρώπινο δυναμικό, καθώς και τα υλικά μέσα⁹⁵. Ο Α. Β. Λουνατσάρσκι επέμεινε στη χάραξη μιας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των οργανισμών με βάση την ηλικία. Πίστευε ότι η τακτική εργασία για την εκπαίδευση και την προπαγάνδα πρέπει να απευθύνεται σε αυτούς που μπορούν να γίνουν άνθρωποι ενός νέου τύπου, δηλαδή στα παιδιά. Και αυτή τη λειτουργία πρέπει να την εκτελεί η Ναρκόμπρος, που καθορίζει την δουλειά στα σχολεία. Συγκεκριμένα, η Ναρκόμπρος «παράγει το πιο σημαντικό συστατικό» – τον νέο ανθρώπου – και ένα τέτοιο έργο το μετατρέπει στο «βασικότατο οικονομικό κομισαριάτο». Εν τούτοις, δεν υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη για μια εξίσου συστηματική εργασία με τον ενήλικο πληθυσμό που θα παραμείνει ο φορέας των επακόλουθων της υστέρησης της προηγούμενης μόρφωσης, αλλά υπάρχει ανάγκη για τακτικές και μεμονωμένες προπαγανδιστικές εκστρατείες που επηρεάζουν τον «ενήλικο πληθυσμό». Για τη συνεργασία με αυτήν την κατηγορία θα έπρεπε να είναι υπεύθυνη η Γλαβπολιτπροσβετ.
132. Ωστόσο, η προσέγγιση του Λουναρτσασκι υπονόμωσε τον ήδη καθιερωμένο θεσμικό σχεδιασμό. Οι άλλοι αντιπρόσωποι θεώρησαν εξίσου λογικό να ξεχωρίσουν σε μια ειδική ομάδα το στρατιωτικό σώμα, τους νεαρούς εργάτες, τα παιδιά μη ρωσικής καταγωγής κ.λπ. Και όλα αυτά τα επιχειρήματα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, επεσήμαναν την πολυεπίπεδη φύση αυτής της χαρτογράφησης την οποία αποτέλεσε η πολιτιστική οπτική γωνία.
133. Αν ο Λουναρτσασκι μίλησε υπέρ της συγκέντρωσης όλου του πολιτικο-εκπαιδευτικού έργου στα χέρια του κράτους, ο παλιός Μπολσεβίκος Ε. Γιαροσλάβσκι θεωρούσε ότι, αυτό το πολιτικο-εκπαιδευτικό έργο είναι ζήτημα του κόμματος αποκλειστικά. Παρουσίασε μια εικόνα με στοιχεία ψυχικού παραλογισμού, όταν «η Γκλαβσολ σχεδόν δημιουργεί το δικό της τμήμα θεάτρου, η Ναρκόμπροντ δημιουργεί το δικό της θεατρικό τμήμα και προσπαθεί να διεξάγει πολιτικό και εκπαιδευτικό έργο»⁹⁶.
134. Όλοι οι συμμετέχοντες στη συζήτηση έθεσαν μια αδιαμφισβήτητη προϋπόθεση που ήταν το μονοπώλιο του πολιτισμού και της παραγωγής πολιτιστικών εννοιών το οποίο ανήκε αποκλειστικά στο κόμμα. Ταυτόχρονα, η συζήτηση έκλινε υπέρ της διατήρησης των «διοικητικών ιδιαιτεροτήτων». Χρειάστηκε συμβιβασμός. Και η πιο κατάλληλη αρχή διαφοροποίησης της ευθύνης κόμματος και κράτους ήταν η αρχή που πρότεινε ο Πρεομπραζένσκι: το κόμμα μεταβιβάζει το πολιτιστικό έργο στους κρατικούς φορείς μόνο όταν μπορεί να «αυτοματοποιηθεί» και να οργανωθεί σύμφωνα με τις αρχές της «μαζικής

⁹⁵ Δέκατο Συνέδριο ΡΚΚ(Μπ). Σελ. 174.

⁹⁶ Ομοίως σελ. 166

παραγωγής». Το οργανωτικό έργο πρέπει να ανήκει στο κόμμα (κατανομή των κομματικών δυνάμεων, καθώς και η ιδεολογική και η θεωρητική καθοδήγηση) και αυτό αποτελεί τον «απόλυτα δικό του τομέα»⁹⁷. Αυτός ο τομέας δεν μπορεί να κρατικοποιηθεί». Εφόσον ο απόλυτος τομέας της Γκλαβπολιτπροσβέτ είναι αυτός που αφορά τη σειριακή και τη μαζική παραγωγή, η βαθμιαία μεταφορά των νέων λειτουργιών, αποτελεί μια διαδικασία «κομμουνιαρικοποίησης του κρατικού μηχανισμού» ή «έναν δείκτη του πόσο μακριά έχουμε προχωρήσει ως προλεταριακό κράτος και κατά πόσο έχουμε κάνει πρόοδο ως προς τον μετασχηματισμό του Κομμουνιστικού Κόμματος σε κρατικό μηχανισμό»⁹⁸.

135. Τοιουτοτρόπως, η πολιτιστική πολιτική κέρδισε τον δικό της απόλυτο στόχο και τον τελικό προορισμό: πλήρης σύγκλιση του Κομμουνιστικού Κόμματος με το κράτος, και επίσης θρίαμβος του πολιτισμού ως σφαίρας που έχει φτάσει στην ύψιστη μηχανοποίηση και δυσδιάκριση των πολιτιστικών αντικειμένων. Αυτό, φυσικά, έρχεται σε αντίθεση με τις θέσεις του Λένιν για τον παραλληλισμό της προόδου του πολιτισμού και της εξαφάνισης του κράτους. Αλλά αυτός ο θεωρητικός παραλογισμός πέρασε απαρατήρητος. Το κόμμα θεώρούσε το πρόβλημα ήδη λυμένο. Παρά την κατανοητή σαφήνεια της αρχής που προτείνει ο Πρεομπραζένσκι, οι θεσμικές πρακτικές δεν είχαν ξεπεράσει την ετερογένεια των φορέων. Σε κάθε κρατικό θεσμό, στα συνδικάτα, στην Ένωση Νεολαίας κ.λπ. υπάρχουν όργανα αρμόδια για πολιτιστικό και εκπαιδευτικό έργο.

136. Λίγο περισσότερο από 30 χρόνια αργότερα, στο Κ' Συνέδριο του ΚΚΣΕ, μια ελάχιστη αξιοσημείωτη μετατόπιση λαμβάνει χώρα και οδηγεί σε σημαντικές αλλαγές στην αρχιτεκτονική του κομματο-κρατικών φορέων διοίκησης του πολιτισμού. Στην εισήγηση του Ν. Σ. Χρουστσόφ, καθώς και σε διάφορες ομιλίες η ιδεολογία και η προπαγάνδα τοποθετούνται σε αρνητικό πλαίσιο, ενώ ο πολιτισμός σε ένα αποκλειστικά θετικό πλαίσιο.

137. Στον απολογισμό της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, Ο Χρουστσόφ λέει: «Όποιος πιστεύει ότι ο κομμουνισμός μπορεί να οικοδομηθεί μόνο μέσω της προπαγάνδας, χωρίς καθημερινό πρακτικό αγώνα για την αύξηση της παραγωγής, τη βελτίωση της ευημερίας των εργαζομένων, διολισθαίνει στον δρόμο του ταλμουδισμού και των διδαχών του.»⁹⁹ Η φράση

---

⁹⁷ Ομοίως σελ. 145

⁹⁸ Ομοίως σελ. 149

⁹⁹ Κ' Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης. εκδοτικός οίκος polit, 1956. σελ. 113

αναπαράγεται περισσότερες από μία φορές σε ομιλίες των αντιπροσώπων με το ίδιο σύνολο ηχηρών λέξεων, που περιγράφουν ένα μη ικανοποιητικό επίπεδο ιδεολογικού έργου και την απόστασή του από πρακτικούς στόχους: «ταλμουδισμός», «δογματισμός», «αλληλουϊσμός».

138. Δύο περιστάσεις είναι αξιοσημείωτες σε αυτή τη μετατόπιση. Η πρώτη, ο τόσο έντονος διαχωρισμός της ιδεολογίας και του πολιτισμού επέτρεψε να ξεχωρίσουμε ως ένα ειδικό σύμπλεγμα προβλημάτων, εξαιρούμενο της ιδεολογίας. Η συνωνυμία του πολιτισμού με την προπαγάνδα και την αγκιτάτσια αποτέλεσε πια παρελθόν. Ήταν αυτό το σημαδιακό γεγονός, που διευκόλυνε στην ανώδυνη οριοθέτηση των φορέων και συνέβαλε, αφενός, στην εδραίωση πολιτικών και ιδεολογικών λειτουργιών του κόμματος και αφετέρου στη «μηχανοποίηση» ή «κρατικοποίηση» των λειτουργιών της «μαζικής παραγωγής» για το ειδικά διαμορφωμένο Υπουργείο Πολιτισμού της ΕΣΣΔ. Ωστόσο, ο διαχωρισμός του πολιτισμού από την ιδεολογία δεν βοήθησε να ξεπεραστεί η ετερογένεια των αντικειμένων πολιτιστικής πολιτικής. Το πεδίο του πολιτισμού περιελάμβανε την ανάπτυξη των σχολείων, του συστήματος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, των επιστημών, την εκπαίδευση εθνικών στελεχών στις δημοκρατίες και αυτόνομες περιοχές, την οργάνωση αναψυχής για διαφορετικές κατηγορίες του πληθυσμού κ.λπ. Ωστόσο, θα μπορούσαν αρκετά εύκολα να ανακατανεμηθούν μεταξύ διαφορετικών φορέων. Το ερώτημα τώρα κατέληξε στο αν όλες αυτές τις σφαίρες πρέπει να ενωθούν μέσα σε ένα μέγα-υπουργείο, ή οργανώνονται σε μια σειρά εξειδικευμένων υπουργείων¹⁰⁰.

139. Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι ο θεσμός του Υπουργείου Πολιτισμού της ΕΣΣΔ ήταν πράξη χειραφέτησης του πολιτισμού από την ιδεολογία. Ωστόσο, έχοντας απελευθερωθεί από την ιδεολογία και την προπαγάνδα, ο πολιτισμός βρέθηκε εξαρτημένος από τη μηχανοποιημένη διοίκηση του κράτους και απέκτησε τα χαρακτηριστικά της μαζικής κουλτούρας.

P. Χεστάνοβ, 2013

---

¹⁰⁰ Το τεράστιο σε εύρος, Υπουργείο Πολιτισμού που δημιουργήθηκε το 1953: το 1954 το Υπουργείο Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης διασπάστηκε, το 1959 έγινε Κρατική Επιτροπή Επαγγελματικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης, και στη συνέχεια το 1960-1974, όταν ο επικεφαλής υπουργείου ήταν ο Ε.Α. Φουρτσόβ, ακολούθησε μια σειρά νέων διαχωρισμών. Με τον ίδιο τρόπο, πραγματοποιήθηκαν ανακατατάξεις μέσα στον κομματικό μηχανισμό.

ΜΠΟΡΙΣ ΚΑΓΚΑΡΛΙΤΣΚΙ
Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΉ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΉ ΠΟΛΙΤΙΚΉ
ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

140. Σε ένα από τα πρώτα βιβλία της, η Αμερικανίδα λόγια Σίλα Φιτζπάτρικ χαρακτήρισε τους Μπολσεβίκους του 1917 ως «μια επαναστατική κυβέρνηση, της οποίας η αποστολή ήταν να διασφαλίσει τη διαφώτιση του λαού»¹⁰¹. Και πράγματι, το έργο σχετικά με τον πολιτιστικό μετασχηματισμό, ξεκίνησε κυριολεκτικά τις πρώτες μέρες μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, μαρτυρούσε ότι η νέα κυβέρνηση όχι απλά θεωρούσε τέτοια καθήκοντα ως πολιτικά υψίστης σημασίας, αλλά έβλεπε και την ιστορική της αποστολή στην επίλυσή τους. Η ριζοσπαστική διανοήση, που βρέθηκε στην πρωτοπορία της ρωσικής επανάστασης, ήταν προϊόν της κουλτούρας του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και στηρίχθηκε σε αυτή την παράδοση στην αντίθεσή της στον τσαρισμό.

---

¹⁰¹Fitzpatrick S. The Commissariat of Enlightenment. Soviet Organization of Education and the Arts under Lunacharsky. October 1917 — 1921. Cambridge: Cambridge University Press, 1970. P. 1.

141. Μετά το στάδιο της επαναστατικής καταστροφής και αφού το πολιτιστικό και πολιτικό χάος έχει τελειώσει, έφτασε συνεπώς η εφαρμογή των αρχών του Διαφωτισμού που είχε γίνει η κύρια αρχή της πολιτιστικής πολιτικής. Στη βιβλιογραφία των μεταγενέστερων χρόνων, προσοχή δόθηκε κυρίως στις ανατρεπτικές δηλώσεις και τα πειράματα αριστερών ριζοσπαστικών καλλιτεχνών και συγγραφέων, που όμως σε καμία περίπτωση δεν καθόρισαν τις προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής που ακολουθούσε η κυβέρνηση των Μπολσεβίκων (με την ευρεία έννοια του όρου). Φυσικά, στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου κύριο μέλημα της νέας κυβέρνησης ήταν να εξασφαλίσει την πολιτική της επιβίωση, αλλά μόλις οι μάχες άρχισαν να υποχωρούν, ο μπολσεβίκος Τύπος άρχισε να αναδεικνύει πολιτιστικά καθήκοντα, χωρίς τα οποία ήταν αδύνατο να ολοκληρωθούν επιτυχώς οικονομικοί ή κοινωνικοί μετασχηματισμοί. Είναι σημαντικό να αποκαλυφθεί το ότι ενεργές συζητήσεις για αυτά τα ζητήματα δεν διεξήχθησαν μόνο στην κομματική διανοήση της πρωτεύουσας, αλλά και σε επαρχιακές πόλεις, όπου τα ερωτήματα «της πολιτιστικής οπισθοδρόμησης των μαζών» ήταν αρκετά πρακτικά. Στο πλαίσιο των στρατιωτικών και πολιτικών θριάμβων της επανάστασης, το 1921 η εφημερίδα από το Νόβγκοροντ «Διαφωτισμός και πολιτισμός» γράφει : οφείλουμε να δηλώσουμε «τα πενιχρά αποτελέσματα των νικών στο πολιτιστικό μέτωπο», που αποτελούν σημαντικό εμπόδιο για έναν επιτυχημένο αγώνα στο οικονομικό μέτωπο. Λόγω του τέλους του Εμφυλίου Πολέμου, ήρθε η ώρα «να αναπτύξουμε μια γενική επίθεση στο μέτωπο Διαφωτισμού»¹⁰².

142. Δεν γίνεται λόγος μόνο για τη σχολική εκπαίδευση. Η εφημερίδα της πρωτεύουσας «Εργαζόμενος του Διαφωτισμού» το 1921 τόνισε ότι πρωταρχικό καθήκον της νέας εξουσίας είναι η εκπαίδευση του ενήλικου πληθυσμού της χώρας¹⁰³. Στο ίδιο πνεύμα έκανε δηλώσεις ο υπεύθυνος του Λαϊκού Κομισσαριάτου Διαφωτισμού Α. Β. Λουναστάρσκι, υπεύθυνος για τη σχολική και για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, την ανάπτυξη της ακαδημαϊκής επιστήμης και την προώθηση των τεχνών. Στη μεταγενέστερη σοβιετική λογοτεχνία αρκετά συχνά αναφέρονται οι δηλώσεις του Λένιν για την αναγκαιότητα της πολιτιστικής πολιτικής. Ωστόσο, είναι σημαντικό το ότι τα αποφθέγματα που συνήθως προσφέρονται, αφορούν τα έργα των ετών 1922-1923 . Η συζήτηση για τον πολιτισμό στο κόμμα ξεκίνησε πολύ νωρίτερα, και στα μεταγενέστερα άρθρα του ο Λένιν όχι μόνο εξέφρασε τη δική του γνώμη,

¹⁰² Διαφωτισμός και Πολιτισμός. 1921. Αρ. 7-8. σελ. 3

¹⁰³ Βλ. Εργαζόμενος του Διαφωτισμού. 1921. Αρ. 2-3. Βλ. Διαφωτισμός και πολιτισμός. 1921. Αρ. 7-8. Σελ. 10

αλλά γενικεύτηκε, ανέπτυξε μια οπτική που ήδη απολάμβανε ευρείας αποδοχής από το κόμμα. «Ενώ συνομιλούσαμε για την προλεταριακή κουλτούρα και τη σχέση της με την αστική, τα γεγονότα μας παρουσίασαν στοιχεία που έδειξαν ότι ακόμη και στο θέμα της αστικής κουλτούρας είμαστε πολύ αδύναμοι. Αποδείχθηκε ότι, όπως ήταν αναμενόμενο, βρισκόμασταν ακόμη πολύ πίσω από τη γενική παιδεία, και ακόμη και η πρόοδός μας σε σύγκριση με την τσαρική εποχή (1897) αποδείχθηκε πολύ αργή» έγραψε ο Β. Ι. Λένιν το 1923. Αυτό χρησιμεύει ως μια τρομερή προειδοποίηση και μομφή για όσους βρίσκονταν και βρίσκονται στην αυτοκρατορία της «προλεταριακής κουλτούρας». Αυτό δείχνει, πόσο επείγει η σκληρή δουλειά πρέπει να κάνουμε για να φτάσουμε στο επίπεδο ενός συνηθισμένου πολιτισμένου κράτους της Δυτικής Ευρώπης. Αυτό δείχνει περαιτέρω πόση δουλειά πρέπει να κάνουμε τώρα για να φτάσουμε σε κάποιο πολιτιστικό επίπεδο στη βάση των προλεταριακών μας κατακτήσεων¹⁰⁴».

143. Από αυτή την άποψη, ο ηγέτης της σοβιετικής δημοκρατίας πρότεινε να περικοπούν τα έξοδα όλων των τμημάτων για να αυξηθεί ο προϋπολογισμός του Λαϊκού Κομισαριάτου Εκπαίδευσης και «να μην είμαστε φειδωλοί στην ποσότητα ψωμιού που διανέμεται στους δασκάλους»¹⁰⁵. Ωστόσο, η ομιλία δεν είχε να κάνει μόνο με την εξάπλωση του αλφαριθμητισμού. Ο στόχος δεν ήταν η ανάπτυξη της «εκπαίδευσης» με τη στενή, τεχνική έννοια του όρου, δηλαδή τον Διαφωτισμό στην ευρεία, ηθικοφιλοσοφική κατανόησή του. Επιπροσθέτως, μιλώντας για την «κουλτούρα της μπουρζουαζίας», έως κάτι στο οποίο πρέπει να φιλοδοξούμε και που πρέπει να επιτευχθεί, ο Λένιν με κανέναν τρόπο δεν εννοούσε την απόρριψη του εξεζητημένου επαναστατικού χαρακτήρα της ασκούμενης πολιτικής από το σοσιαλιστικό (ταξικό) περιεχόμενό της. «Θα έπρεπε να μιλάμε για την ημιασιατική έλλειψη κουλτούρας, από την οποία δεν έχουμε βγει μέχρι τώρα και δεν μπορούμε να βγούμε χωρίς σοβαρές προσπάθειες, αν και έχουμε τη δυνατότητα, επειδή πουθενά οι μάζες δεν ενδιαφέρονται τόσο για τον παρών πολιτισμό, όπως στη χώρα μας, πουθενά δεν τίθενται ζητήματα πολιτισμού τόσο βαθιά και με συνέπεια όσο στη χώρα μας. Πουθενά, ούτε σε μία χώρα, η κρατική εξουσία δεν είναι στα χέρια της εργατικής τάξης, η οποία ως επί το πλείστον κατανοεί τέλεια τις ελλείψεις της, δεν θα πω στο πεδίο του πολιτισμού, αλλά στο πεδίο του αλφαριθμητισμού. Πουθενά η εργατική τάξη δεν είναι έτοιμη να θυσιάσει και να θυσιάσει για

¹⁰⁴ Λένιν Β.Ι. Ολοκληρωμένα Έργα 5η έκδ. Τ. 45. Μ.: εκδοτικός οίκος Polit. 1965-1975. σελ. 363-364

¹⁰⁵ Ομοίως σελ. 364.

να βελτιώσει τη θέση της ως προς αυτό, όπως στη χώρα μας»¹⁰⁶. Με άλλα λόγια, για να κυριαρχήσει η προηγμένη αστική κουλτούρα στις συγκεκριμένες συνθήκες της Ρωσίας χρειάστηκε η προλεταριακή επανάσταση. Το κοινωνικοπολιτικό σύστημα που υπήρχε στην Αυτοκρατορία των Ρομανόφ, δεν ήταν, φυσικά, θεμελιωδώς εχθρικό προς τον λαϊκό διαφωτισμό στο βαθμό που πίστευαν οι εκπρόσωποι της ριζοσπαστικής διάνοησης, αλλά δεν διέθετε έναν εσωτερικό μηχανισμό που να καταβάλει προσπάθειες μεγάλης κλίμακας για τη διάδοση του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού στις μάζες, στον οποίο ανήκε η «μορφωμένη κοινωνία».

144. Η συντηρητική οικονομία η οποία αναπαρήγαγε μια ακόμη πιο συντηρητική κοινωνική τάξη, ήταν σε θέση να εξασφαλίσει την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής σε μια εποχή που η ζήτηση για ρωσικά σιτηρά δημιούργησε μια ευνοϊκή κατάσταση στην παγκόσμια αγορά, αλλά αυτή η ανάπτυξη οδήγησε σε νέες αντιφάσεις, κοινωνικές όπως και πολιτιστικές, προετοιμάζοντας και φέρνοντας έτσι την επανάσταση πιο κοντά. Οι ριζικοί μετασχηματισμοί κοινωνικών και οικονομικών δομών αποδείχθηκαν αναγκαίοι προκειμένου να επιλυθούν τα προβλήματα που έχουν τεθεί αλλά δεν εφαρμόστηκαν στην πράξη στην προεπαναστατική Ρωσία. Η αδυναμία του παλαιού καθεστώτος για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της ανάπτυξης, που έγινε στο ίδιο επίπεδο με την ευρωπαϊκές δυνάμεις, που ελήφθησαν ως πρότυπο από την ίδια την εγχώρια ελίτ, συνδέθηκε όχι μόνο με τη φύση της πολιτικής εξουσίας, συντηρητική, βασιζόμενη σε παραδοσιακές δομές που διατήρησαν ως ένα βαθμό τον ταξικό χαρακτήρα αλλά και με την ίδια τη φύση του περιφερειακού καπιταλισμού που αναπτύχθηκε στη Ρωσία. Ο διαφωτισμός των μαζών, που επιβλήθηκε στις κοινωνικές και πολιτιστικές αντιφάσεις μιας τέτοιας κοινωνίας, δημιούργησε πραγματική απειλή για τις ελίτ, καθώς αύξησε την ανάγκη της κάθετης κινητικότητας και τέθηκε το αίτημα για αναδιανομή εξουσίας, ιδιοκτησίας και επιρροής στη χώρα.

145. Η διάλυση του παλαιού κοινωνικού συστήματος, η έγερση ενός νέου κράτους και μια απότομη αλλαγή της κυρίαρχης ιδεολογίας σε πολιτιστικό επίπεδο δρομολόγησαν μια εντελώς νέα δυναμική, οδήγησαν σε νέες προτεραιότητες. Η κυβέρνηση που δημιούργησε η επαναστατική διάνοηση, στηριζόμενη στην εργατική τάξη και σε ένα σημαντικό μέρος της αγροτιάς, δεν μπορούσε παρά να κάνει τη μαζική εκπαίδευση μια από τις αρχές της και να

---

¹⁰⁶ Ομοίως σελ. 364-365

την εφαρμόσει με επιμονή και συνέπεια, αδιανόητο για ένα συντηρητικό καθεστώς που βασίζεται στην παραδοσιακή ιεραρχία και αξίες.

146. Η επανάσταση, έχοντας καταστρέψει τις παλιές ελίτ, αντίθετα, δημιούργησε μια επείγουσα ανάγκη για μαζική εκπαίδευση, ώστε η νέα κυβέρνηση, η οποία πέτυχε χάρη στην στήριξή της από τις κοινωνικές κατώτερες τάξεις, να μπορέσει να εφοδιαστεί με νέα στελέχη και να δώσει στις μάζες που το στήριζαν νέες ευκαιρίες ζωής και ευκαιρίες καριέρας. Ταυτόχρονα, η επιταχυνόμενη ανάπτυξη της οικονομίας και η αναγκαστική εκβιομηχάνιση δημιούργησαν την ανάγκη για ένα νέο εργατικό δυναμικό, όχι μόνο εγγράμματο (λογοτεχνικά και τεχνικά), αλλά και εξοικειωμένο με την αστική κουλτούρα. Αυτή η διαδικασία δεν μπορούσε να εξελιχθεί αυθόρμητα, αφού ο ρυθμός της ήταν εξαιρετικά υψηλός. Διαδίδοντας τον Διαφωτισμό, η νέα κυβέρνηση φιλοδοξούσε ταυτόχρονα να διασφαλίσει την αφοσίωση των μαζών που εισήχθησαν στον πολιτισμό. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο τα πολιτιστικά καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας θεωρήθηκαν από τους υποστηρικτές της ως πολιτικά καθήκοντα και αντίστροφα, τα πολιτικά καθήκοντα έγιναν αντιληπτά σε μεγάλο βαθμό ως πολιτιστικά. Η εξάπλωση της γνώσης στις μάζες αποτελεί τρόπο μετασχηματισμού της συνείδησής τους: ενώ συμμετέχουν σε «ευρέως πολιτιστικά καθήκοντα», είναι απαραίτητη η σύσταση μιας ισχυρής μηχανής πολιτικού Διαφωτισμού»¹⁰⁷. Αφενός, στην πορεία όλης της σοβιετικής περιόδου, η αρχή, που διατυπώθηκε τη δεκαετία του 1920, υποστήριζε ότι «η εκπαίδευση στα καθήκοντά της δεν μπορεί να είναι απολιτική»¹⁰⁸, ενώ αφετέρου, οι συγγραφείς των πρώτων μετα-επαναστατικών χρόνων επέμεναν ότι για τους κομμουνιστές «η πολιτική οργάνωση, στην ουσία της, είναι μια εκπαιδευτική οργάνωση»¹⁰⁹.

147. Σε μια τέτοια κατάσταση, είναι απαραίτητη μια συνειδητή και συνεπής πολιτική με στόχο την υπέρβαση των αναδυόμενων πολιτισμικών κενών, τα οποία, διαφορετικά θα μπορούσαν να γίνουν πηγές κοινωνικών, πολιτικών, ακόμη και τεχνικών προβλημάτων. Ένα άλλο ζήτημα είναι ότι, με μια τέτοια ερμηνεία της πολιτιστικής πολιτικής, αργά ή γρήγορα θα γινόταν όμηρος της οικονομικής στρατηγικής. Σχετικά με αυτό μίλησαν με εκπληκτική ευθύτητα, συντάκτες ήδη από το 1920. Έτσι, στο προγραμματικό άρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Διαφωτισμός και Πολιτισμός» ο κορυφαίος ιδεολόγος Λ. Πίπερ γράφει ότι μετά την επανάσταση, η επίλυση των πολιτιστικών προβλημάτων θα πρέπει να συνδέεται με

¹⁰⁷ Διαφωτισμός και Πολιτισμός. 1921. Αρ. 7-8. σελ. 5

¹⁰⁸ Εργαζόμενος στην πολιτική εκπαίδευση. 1928. Αρ. 3 (8). σελ.38

¹⁰⁹ Εργαζόμενος στην πολιτική εκπαίδευση. 1928. Αρ. 3-4, σελ.7

μια κοινή οικονομική στρατηγική. «Η εκπαιδευτική πολιτική της μεταβατικής περιόδου πρέπει να είναι και θα είναι μια άμεση ενσάρκωση αυτών των ελιγμών που κάνει η μεταβατική οικονομική πολιτική»¹¹⁰. Άλλοι συγγραφείς προχώρησαν ακόμη περισσότερο, υπογραμμίζοντας ότι «η Ναρκομπρος είναι ένα Οικονομικό Επιμελητήριο που παράγει πνευματικές αξίες»¹¹¹. Τοιουτοτρόπως, καθορίζοντας την ανάγκη για μια πολιτιστική επανάσταση για την επίλυση των προβλημάτων της οικονομικής ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού, η μπολσεβίκικη διανόηση άρχισε να ερμηνεύει τον ίδιο τον πολιτισμό με οικονομικούς και τεχνικούς όρους.

148. Η πολιτική του Διαφωτισμού παρείχε υποστήριξη για τη νέα κυβέρνηση από τη μαζική λαϊκή διανόηση, συμπεριλαμβανομένων των εθνικών μειονοτήτων και ομάδων που δεν συμμερίζονταν ιδεολογικά ή δεν συμμερίζονταν πλήρως τις κοινωνικοπολιτικές στάσεις των Μπολσεβίκων. Επιπλέον, για τη διανόηση, αυτή η παράδοση ήταν ένα είδος «γέφυρας», ένας μηχανισμός για τη διασφάλιση της συνέχειας μεταξύ του παλιού και του νέου κόσμου σε επίπεδο αξίας, μια εγγύηση της συνάφειας της συσσωρευμένης εμπειρίας, γνώσης και καταστάσεων. «Η δημόσια εκπαίδευση ήταν το πρωταρχικό πάθος των διανοούμενων όλων των εθνικοτήτων. Η μπολσεβίκικη δικτατορία έθεσε την εκπαίδευση σε πιο μαζική βάση, κερδίζοντας έτσι στο πλευρό της πολλούς μενσεβίκους, σοσιαλιστές-επαναστάτες και απλούς διανοούμενους. Ο αλφαριθμητισμός παρείχε μια ισχυρή προπαγάνδα ("οι σκλάβοι δεν είμαστε εμείς!") και ταυτόχρονα μια παραγωγή προσωπικού για ένα άνευ προηγουμένου επίτευγμα εκσυγχρονισμού»¹¹².

149. Η πραγματική κατάσταση των πραγμάτων μετά την επανάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο όχι μόνο δεν ήταν καλύτερη από ό,τι πριν από το 1917, αλλά στην πραγματικότητα πολύ χειρότερη. Ένας από τους αντιπροσώπους της παλιάς διανόησης παραπονέθηκε στις σελίδες του επαρχιακού σοβιετικού περιοδικού, πως η υστέρηση της Ρωσίας σε σχέση με τη Δύση παραμένει καταστροφική, «το βαθύ χάσμα μεταξύ της άγνοιάς μας και της εκπαίδευσής τους, βαθιάει και διευρύνεται κάθε μέρα»¹¹³. Για την επόμενη δεκαετία, παρά τις σημαντικές προσπάθειες του Κράτους, η κατάσταση παρέμεινε ιδιαίτερος δραματική. Το 1929 στο

---

¹¹⁰ Εργαζόμενος στην πολιτική εκπαίδευση. 1928. Αρ. 7-8, σελ.6

¹¹¹ Εργαζόμενος στην πολιτική εκπαίδευση. 1928. Αρ. 35-6, σελ.6

¹¹² Ντερλουγκιαν Γ. Πώς λειτουργεί αυτός ο κόσμος. Προσχέδιο σε μακροκοινωνιολογικά θέματα. Εκδοτικός Οίκος του Ινστιτούτου Γκαϊνταρ, 2013. Σελ. 130

¹¹³ Διαφωτισμός και Πολιτισμός. 1921. Αρ. 7-8, σελ 27

έδαφος της Ρωσικής Ομοσπονδίας είχε ακόμα 18 εκατομμύρια αναλφάβητους ενήλικες, και στις εθνικές δημοκρατίες και αυτονομίες, η κατάσταση ήταν πολύ χειρότερη¹¹⁴.

150. Ως αποτέλεσμα, η πολιτιστική καμπή συνέπεσε με μια οικονομική και πολιτική καμπή. Ήταν η σειρά της δεκαετίας 1920-1930, που συνοδεύτηκε από μια απότομη μετάβαση από το αυταρχικό σε ένα ολοκληρωτικό πολιτικό καθεστώς, την αναγκαστική κολεκτιβοποίηση της αγροτιάς και την αναγκαστική εκβιομηχάνιση, που αποδείχθηκε η στιγμή της οριστικής εξάλειψης του αναλφαβητισμού. Ο κατασταλτικός και καταναγκαστικός μηχανισμός του σταλινικού τάγματος εξασφάλισε την ευρεία εισαγωγή νέων πολιτισμικών κανόνων, αφού χωρίς αυτά το σύστημα απλά δεν μπορούσε να προχωρήσει. Αυτό ο ολοκληρωτικός «καταναγκασμός στον πολιτισμό» δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάσει το ίδιο το περιεχόμενο της διαδικασίας, την ιδεολογία και τις αξίες της. Αν στα πρώτα μετα-επαναστατικά χρόνια η εξάπλωση του Διαφωτισμού και η πολιτιστική πρόοδος των μαζών είχαν μια ανεξάρτητη αξία για τους συγγραφείς, και συνδέονταν με τα γενικά καθήκοντα των επαναστατικών μετασχηματισμών και της οικονομικής ανάπτυξης, τότε στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920, η σύνδεση μεταξύ των πολιτιστικών επιτευγμάτων της κοινωνίας και του σχηματισμού της σοσιαλιστικής βιομηχανίας τονιζόταν όλο και περισσότερο.
151. Ωστόσο, αυτή η σχέση απέχει πολύ από το να είναι τόσο μονόπλευρη και ευθύγραμμη, όπως φαίνεται εκ πρώτης όψεως, ειδικά από τη σκοπιά της δημοσιογραφικής «κριτικής του ολοκληρωτισμού». Αντίθετα, συγκρίνοντας σοβιετικές έννοιες της πολιτικής διαφώτισης, που κυριάρχησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στις αρχές της δεκαετία του 1930, με τις ιδέες που διακηρύσσονται από τους φιλελεύθερους μεταρρυθμιστές της εποχής μας, είναι αδύνατο να μην παρατηρήσουμε ότι οι προηγούμενες ιδέες ήταν όχι μόνο ευρύτερες, αλλά και πολύ πιο ανθρωπιστικές. Σε αντίθεση με τα στοιχεία του σημερινού Υπουργείου Παιδείας και Επιστημών, τονίζοντας τον προσανατολισμό προς την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων της αγοράς μέσω της διάδοσης ειδικών «ικανοτήτων» και «δεξιοτήτων» μεταξύ των νέων (η λέξη «γνώση» το 2011-2012 εξαφανίστηκε από το λεξικό των εγχώριων αξιωματούχων το 2011-2012), οι συγγραφείς της σοβιετικής περιόδου τόνισαν τη σημασία μιας περιεκτικής πολιτιστικής πολιτικής, με στόχο πολιτιστικής πολιτικής, με στόχο την προσωπική ανάπτυξη. Αν όλα καταλήγουν στην εκπαίδευση των εργαζομένων για την

---

¹¹⁴ Βλ. Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 12. Σελ. 54

παραγωγή, τότε δεν θα έρθουν εις πέρας ούτε τα εξειδικευμένα βιομηχανικά καθήκοντα, ούτε τα κοινωνικοπολιτικά γενικότερα.

152. Είναι απαραίτητο, έγραψε το περιοδικό από το Καζάν «Διαφωτισμός και Ζωή» το 1929, «όχι μόνο να διδάξουμε τον αναλφάβητο εργάτη και αγρότη τις δεξιότητες της ανάγνωσης, της γραφής και της αριθμητικής, αλλά χρειάζεται αγώνας για να ανέβει το πολιτιστικό και πολιτικό επίπεδο των εργαζομένων σε ένα ύψος που εξασφαλίζει την πιο επιτυχημένη πορεία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης»¹¹⁵. Πίσω από αυτές τις ιδεολογικές διατυπώσεις, προκαλώντας την αναπόφευκτη ειρωνεία του αναγνώστη, που ανήκει σε μια μεταγενέστερη εποχή, κρύβεται μια ολόκληρη σειρά πολιτιστικών εκδηλώσεων. Πρόκειται για την υπέρβαση του βιομηχανικού αναλφαβητισμού των εργαζομένων, οι οποίοι πρέπει να κυριαρχήσουν στις γενικές αρχές και τα επιστημονικά θεμέλια της σύγχρονης βιομηχανίας, για τη γεωπονική εκπαίδευση των αγροτών, για την ανάπτυξη της συνήθειας της ανάγνωσης στον πληθυσμό και για την εξασφάλιση «ευρείας προβολής βιβλίων και περιοδικών μεταξύ των εργαζομένων»¹¹⁶.

153. Η εκβιομηχάνιση δεν πρέπει μόνο να αυξήσει δραματικά τον αριθμό των εργοστασίων και των εγκαταστάσεων, αλλά και να «αλλάξει ποιοτικά τις διαδικασίες της ανθρώπινης εργασίας»¹¹⁷. Επιπροσθέτως, το έργο δεν περιορίζεται στο σχηματισμό μιας μάζας ειδικευμένων εργαζομένων που είναι σε θέση να κατανοήσουν τεχνικά εγχειρίδια ή ακόμη και διαθέτοντας γενικές γνώσεις, δεξιότητες και καθημερινό πολιτισμό απαραίτητα για την επιτυχή ανάπτυξη της βιομηχανικής αστικοποιημένης κοινωνίας. Μερικοί συγγραφείς θέτουν καθήκοντα τα οποία είναι πολύ φιλόδοξα, φιλοσοφικά στην πραγματικότητα. Το έργο της Πολιτιστικής Επανάστασης, διαβάζουμε στις σελίδες του ίδιου περιοδικού, είναι «να ξεπεράσει τον διαχωρισμό της επιστήμης από την εργασία», να εμπλέξει στην επιστημονική δημιουργικότητα «όλη τη μάζα των εργαζομένων»¹¹⁸. Είναι αλήθεια ότι, τα πρακτικά μέτρα για την εφαρμογή αυτής της ριζοσπαστικής ουτοπικής αρχής είναι μερικές φορές αρκετά απροσδόκητα: ωστόσο η μελέτη της τοπικής ιστορίας θα ενσταλάξει στις μάζες μια γεύση για τη μελέτη της ιστορίας και μέσω αυτής της ορειβασίας θα μπορέσουν να παρατηρήσουν

---

¹¹⁵ Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 12. Σελ. 54

¹¹⁶ Ομοίως σελ.56

¹¹⁷ Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 10-11. Σελ. 12

¹¹⁸ Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 2. Σελ. 57

τη φύση. Την ίδια στιγμή, οι συντάκτες των Σοβιετικών δημοσιεύσεων, μιλώντας σχετικά με τα προβλήματα του πολιτισμού, δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν στρατιωτική και τεχνική ορολογία.

154. Γράφουν για «πολιτιστική κινητοποίηση»¹¹⁹ και μάλιστα για «μέτρα για την ανακατασκευή της ανθρώπινης μάζας»¹²⁰. Ακριβώς όπως εξελίχθηκε το ίδιο το σοβιετικό σύστημα, μετατοπίζοντας την έμφαση της κρατικής ιδεολογίας και πολιτικής από τη χειραφέτηση των εργατών στη δημιουργία συνθηκών για την ανάπτυξη μιας βιομηχανικής κοινωνίας, η κατανόηση του διαφωτισμού γινόταν όλο και πιο στενή, πραγματιστική, εμποτισμένη με το ίδιο πνεύμα στρατιωτικής-βιομηχανικής κινητοποίησης που θριάμβευσε σε όλη την κοινωνία. Ωστόσο, αυτή η πολιτική εκσυγχρονισμού με το άκαμπτο και αυταρχικό γραφειοκρατικό σύστημα που έχει αναλάβει την επαναστατική πρωτοβουλία των μαζών, η οποία τώρα στόχευε σε έναν αρκετά περιορισμένο (αλλά ρεαλιστικά εφικτό) στόχο, δεν μπορούσε να κάνει τίποτα χωρίς να βασίζεται στην ιδεολογία και τις αξίες του Διαφωτισμού.

155. Αν και κατανοητές με πολύ στενότερη έννοια, αν και στερούνται δημοκρατικού και χειραφετητικού περιεχομένου, αυτές οι αρχές συνέχισαν να χρησιμεύουν ως κατευθυντήριες γραμμές για τη λήψη αποφάσεων στον τομέα του πολιτισμού και της επιστήμης, ως ιδανικά σύμφωνα με τα οποία αναπλάθονταν η ζωή και η καθημερινή συμπεριφορά των ανθρώπων. Παρά το γεγονός ότι η σοβιετική κοινωνία έχει επανειλημμένα και ριζικά αλλάξει, παρά το γεγονός ότι το πολιτικό σύστημα του επαναστατικού αυταρχισμού του Λένιν διέφερε σημαντικά από τον εκσυγχρονιστικό ολοκληρωτισμό του Στάλιν ή από τα μεταολοκληρωτικά μοντέλα της εποχής του Χρυστόφορ και του Μπρέζνιεφ, ο προσανατολισμός του Διαφωτισμού παρέμεινε η αμετάβλητη βάση της πολιτιστικής πολιτικής,

156. Τοιουτοτρόπως, αν η Σοβιετική Ένωση ήταν ποτέ μια κοινωνία που προσπάθησε να συνειδητοποιήσει την ουτοπία στην πράξη, τότε αυτή η πρακτική ουτοπία δεν ήταν κομμουνιστική (αφού ο κομμουνισμός ήταν ακριβώς μια θεωρητική ουτοπία που ωθήθηκε στο μέλλον), αλλά αντίθετα, η ενσάρκωση της ζωής της δυτικοευρωπαϊκής ουτοπίας του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα.

157. Με μια πρώτη ματιά, εδώ παρατηρούνται αντιφάσεις δεδομένου ότι το σοβιετικό σύστημα, ξεκινώντας το 1918, βασίστηκε σε μια αυταρχική πολιτική τότε, ενώ οι αξίες του Διαφωτισμού θεωρούνταν η σημαντικότερη ιδεολογική βάση τη ευρωπαϊκής δημοκρατίας.

---

¹¹⁹ Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 10-11. Σελ. 12

¹²⁰ Διαφωτισμός και Ζωή. 1929. Αρ. 2. Σελ. 52

Με μια πιο προσεκτική ματιά ωστόσο, αποκαλύπτεται το ότι τα πράγματα είναι κάπως πιο περίπλοκα. Από τη μία πλευρά, το σοβιετικό σύστημα, το οποίο άλλαξε κατά τη διάρκεια της ιστορίας του, όχι μόνο άνοιξε πρωτοφανείς ευκαιρίες για κοινωνική κινητικότητα των κατώτερων τάξεων, αλλά δημιούργησε επίσης συνθήκες υπό τις οποίες τα συμφέροντα και οι απόψεις τους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επηρέασαν η πολιτική της κυβέρνησης, που χρειαζόταν μαζική υποστήριξη και δεν είχε την ευκαιρία να στηριχθεί σε παραδοσιακούς μηχανισμούς πίστης (θρησκευτικούς-πατριαρχικούς, κοινοτικούς κ.λπ.)* Με αυτή την έννοια, η σοβιετική εποχή ήταν, αναμφίβολα μια εποχή εκδημοκρατισμού μεγάλης κλίμακας, παρά τις μαζικές καταστολές, απαγορεύσεις και καταπιέσεις που πραγματοποιήθηκαν ταυτόχρονα, οι οποίες, με τη σειρά τους, πραγματοποιήθηκαν με την ενεργό συμμετοχή των «κατώτερων» (συμπεριλαμβανομένων κοινωνικών ομάδων που σε άλλα στάδια έγιναν και οι ίδιες θύματα καταστολής και παρενόχλησης). Από την άλλη πλευρά, στην ίδια την ιδεολογία του Διαφωτισμού υπάρχει μια αυταρχική συνιστώσα που εφαρμόστηκε πολύ σταθερά και συστηματικά στη σοβιετική πρακτική.

158. Η ιδέα του «πεφωτισμένου απολυταρχισμού», που προτάθηκε από τους ιδεολόγους του 18ου αιώνα, δεν ήταν σε καμία περίπτωση ατύχημα, παραχώρηση στη λογοκρισία ή φόρος τιμής σε πραγματιστικούς υπολογισμούς (προσπάθεια να λάβουν την υποστήριξη αυτών που ήταν στην εξουσία να εφαρμόσουν το πρόγραμμά τους). Μάλιστα, η εκπαίδευση και η διαφώτιση που επιβάλλονται υποχρεωτικά υποθέτουν κάποιο αυταρχισμό όχι μόνο όσον αφορά τη διεκδίκηση της προτεραιότητας της Αλήθειας, η οποία δεν μπορεί να αμφισβητηθεί (για παράδειγμα, μια συζήτηση για τα αξιώματα της Ευκλείδειας γεωμετρίας ή η διδασκαλία μιας εναλλακτικής ιστορίας που αρνείται τα γενικά αποδεκτά γεγονότα είναι απαράδεκτη). Εξίσου σημαντική είναι η ίδια η αρχή της Εξουσίας, χωρίς την οποία η μεταφορά της γνώσης από μια φωτισμένη μειοψηφία σε μια ακόμη αφώτιστη πλειοψηφία είναι απλώς αδύνατη.

159. Ο «φωτισμένος απολυταρχισμός» ήταν λογικό και φυσικό μέρος της έννοιας, γιατί όφειλε να θέσει την παραδοσιακή νομιμότητα και εξουσία στην υπηρεσία της προόδου και του ορθολογισμού. Ωστόσο στην πράξη, η κυβέρνηση, στηριζόμενη στις παραδοσιακές και συντηρητικές δομές, δεν ενδιαφερόταν για ξαφνικές και γρήγορες αλλαγές (εκτός από την περίπτωση που, όπως και στη Γερμανία του Μπίσμαρκ, η «επανάσταση από τα πάνω»

θεωρήθηκε ως η μόνη δυνατή στρατηγική για τη σωτηρία από την «επανάσταση από τα κάτω». Οι Μπολσεβίκοι ακολουθώντας τους Ιακωβίνους, ακολούθησαν ένα διαφορετικό, πιο λογικό μονοπάτι βασιζόμενοι στη νέα νομιμότητα της εξουσίας που δημιουργήθηκε από τη μαζική συμμετοχή του λαού στην επανάσταση. Αλλά με τη σειρά της η κυβέρνηση, ανεξάρτητα από τις αυθόρμητες διαθέσεις και τις ανάγκες των μαζών, ακολούθησαν μια συνεπή πολιτική με στόχο την υπέρβαση του αυθορμητισμού, τον εξορθολογισμό και την εισαγωγή μιας προγραμματισμένης αρχής.

160. Πολλοί Σοβιετικοί θεσμοί στην πράξη ήταν η ενσάρκωση αυτής της ουτοπίας, περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένης, αλλά πρώτα απ' όλα αυτό αναφέρεται στο εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο έχει γίνει ακριβώς «ιδανική» - όχι με την έννοια της απουσίας ελλείψεων, αλλά με την πλατωνική έννοια, ως ένα σύστημα που ενσωματώνει όλα τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά και τις αρχές της εκπαίδευσης «γενικά», όπως νοείται η ευρωπαϊκή σκέψη από τον Ντεκάρτ.

161. Η Σοβιετική Ένωση δημιούργησε ένα μοντέλο που παρείχε μαζική αναπαραγωγή εκλεκτής εκπαίδευσης, και αυτή η πρακτική υιοθετήθηκε αργότερα με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία από άλλες χώρες. Ως αποτέλεσμα, ακόμη και αυτό που θεωρούνταν ελάττωμα ή ειδικό χαρακτηριστικό του σοβιετικού μοντέλου, στην πραγματικότητα, ήταν απλώς η ενσάρκωση μιας γενικής εκπαιδευτικής αρχής. Καταρχάς, αυτό αναφέρεται στην ιδεολογική φόρτιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Μάλιστα, στην πραγματικότητα, οποιαδήποτε εκπαιδευτική διαδικασία φορτίζεται ιδεολογικά, αλλά συνήθως η ιδεολογία είναι κρυμμένη και διαλύεται στη γενική ροή της μεταφοράς γνώσης, ενώ στην ΕΣΣΔ, η ιδεολογική εκπαίδευση ήταν ανοιχτή, ορθολογικά κατασκευασμένη και χωρισμένη σε ανεξάρτητους κλάδους, οι οποίοι επέτρεπαν, εάν ήταν επιθυμητό, στον μαθητή να απομακρυνθεί από αυτήν εάν το επιθυμούσε και παρείχε ευκαιρίες για τη διαμόρφωση δεξιοτήτων κριτικής και αντιπολιτευτικής σκέψης σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από ότι η κρυφή κατήχηση στα τυπικά μοντέλα των παραδοσιακών κοινωνιών ή δυτικών δημοκρατιών.

162. Το πρόβλημα, ωστόσο, ήταν ότι οι δεξιότητες κριτικής αξιολόγησης του ιδεολογικού λόγου, που απέκτησε και ο σοβιετικός λαός επικεντρώνονταν σε μια μόνο (όχι κυρίαρχη, αλλά δημόσια) ιδεολογία του μαρξισμού-λενινισμού που υπήρχε στην ΕΣΣΔ. Αυτό έκανε τον σοβιετικό λαό αβοήθητο σε σχέση με άλλες μορφές ιδεολογικής επιρροής. Με τη σειρά της, η επίθεση στις «σοβιετικές» αρχές της πολιτιστικής και εκπαιδευτικής πολιτικής που

ακολούθησε την κατάρρευση της Ένωσης και την αποκατάσταση του καπιταλισμού αναπόφευκτα μετατράπηκε σε επίθεση στις θεμελιώδεις αρχές του ορθολογισμού και του Διαφωτισμού και στις βασικές αξίες του Ευρωπαϊκού πολιτισμού, η ακραία πρακτική ενσάρκωση του οποίου ήταν η ΕΣΣΔ.

Καγκαρλίτσκι Μπ., 2013

ΜΠΟΡΙΣ ΣΤΕΠΑΝΟΒ

Η ΑΔΡΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ.

ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1950 ΚΑΙ ΤΟΥ 1960
ΟΠΩΣ ΑΝΤΙΚΑΤΟΠΤΡΙΣΤΗΚΕ ΣΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ.¹²¹

163. Η ανάπτυξη της έρευνας για τη σοβιετική κοινωνία χαρακτηρίστηκε από επιλοκές των ερευνητικών ιδεών για την κοινωνία και τον σοβιετικό άνθρωπο, για τη σχέση μεταξύ πολιτισμού και εξουσίας. Η έκκληση σε πιο σύνθετα κοινωνικά και ανθρωπολογικά μοντέλα συνδέθηκε τόσο με την υπέρβαση των ιδεολογικών συνιστωσών των προηγούμενων εννοιών

---

¹²¹ Το παρόν άρθρο χρησιμοποιεί τα αποτελέσματα που προέκυψαν κατά την υλοποίηση του έργου 10-01-0163 «Σοβιετικά ιστορικά περιοδικά της δεκαετίας του 1940-1980: δομικά χαρακτηριστικά και κατασκευή της εικόνας της πειθαρχίας», που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος του επιστημονικού ιδρύματος της Ανώτατης Οικονομική Πανεπιστήμιο την περίοδο 2010 και 2012.

(ιδίως των εννοιών του ολοκληρωτισμού) όσο και με τη συμμετοχή νέων ομάδων πηγών και μεθόδων ανάλυσης¹²². Αυτές οι τάσεις, οι οποίες διαμορφώθηκαν για πρώτη φορά στον τομέα της κοινωνικής και πολιτιστικής ιστορίας, σήμερα καθορίζουν και την έρευνα για την ιστορία της σοβιετικής επιστήμης. Το καθήκον είναι να διασφαλιστεί ότι η εργασία σε αυτόν τον τομέα όχι μόνο γίνεται μια μορφή επιστροφής (και, ευρύτερα, κανονικοποίησης) ξεχασμένων ονομάτων και ένα εργαλείο για τη διαμόρφωση και μετάφραση της εταιρικής μνήμης, αλλά συμβάλλει επίσης στην επαρκή κατανόηση του θεσμικού πλαισίου αλληλεπίδρασης μεταξύ επιστημόνων και πολιτιστικών μηχανισμών που καθορίζουν την εικόνα της επιστήμης και τη θέση της στην κοινωνία. Αυτό το άρθρο εξετάζει τις δυνατότητες μιας τέτοιας αλλαγής στην ερευνητική οπτική με βάση το υλικό των ιστορικών περιοδικών της δεκαετίας του 1950 και του 1960.

164. Για τη μελέτη των επαγγελματικών περιοδικών στο πλαίσιο της πολιτιστικής πολιτικής, η προοπτική της κοινωνιολογίας του πολιτισμού φαίνεται χρήσιμη. Στο πλαίσιο των ακόλουθων - αναγκαστικά πρόχειρων - επιχειρημάτων, δεν θίγεται ο ρόλος των ιστορικών περιοδικών στη διαμόρφωση αυτού που ονομάζεται σήμερα «πολιτική της ιστορίας», δηλ.η επιρροή τους στο περιεχόμενο του Σοβιετικού ιστορικού πολιτισμού κατά την περίοδο που περιγράφεται. Θα επικεντρωθούμε στον εκσυγχρονισμό του συστήματος των ιστορικών περιοδικών, στις κατευθύνσεις και τα όρια της διαφοροποίησής τους στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης της πολιτικής, της επιστήμης και της δημοσιογραφίας και, κατά συνέπεια, στον βαθμό στον οποίο οι διαδικασίες που έλαβαν χώρα στην ακαδημαϊκή σφαίρα ήταν γενικές ή συγκεκριμένες σε σχέση με άλλους κλάδους και σε ευρύτερη κλίμακα, σε άλλους τομείς της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής. Η προτεινόμενη προσέγγιση φαίνεται ότι δεν επιτρέπει μόνο μια απλή περιγραφή των δυνατοτήτων μελέτης της πολιτιστικής ιστορίας της επιστήμης.

165. Η έρευνα πάνω στα περιοδικά μπορεί να θεωρηθεί ένα εργαστήριο ανάπτυξης ιδεών για το επάγγελμα. Η χρήση αυτού του υλικού για την ανάπτυξη μιας νέας κατανόησης της σχέσης μεταξύ επιστήμης, πολιτισμού και πολιτικής θα μπορούσε να συμβάλει στην αλλαγή της φύσης του επαγγελματικού αυτοστοχασμού των ιστορικών.

---

¹²² Σχετικά με αυτό, βλ. παράδειγμα: *Κρόλοβα Α.* Το επίμονο ζήτημα του φιλελευθερισμού των σοβιετικών σπουδών. Κριτική. Εξερευνήσεις της ρωσικής και ευρασιατικής ιστορίας. 2000 Τ.1 Αρ. 1 Π. 121-131; *Χάγκεν Μ.* Αυτοκρατορίες, προάστια και διασπορές: η Ευρασία ως αντι-παράδειγμα για τη μετασοβιετική περίοδο // *Ab Imperio*. 2004. Αρ 1. σελ. 127-171; *ΠΕ-τρο Ν.* Σχετικά με την έννοια του πολιτικού πολιτισμού ή το κυριότερο λάθος της Σοβιετολογίας // *Πολιτικές Σπουδές*. 1998. Αρ. 1. Σελ. 36-51.

166. Οι σοβιετικές μελέτες περιοδικών αφιερώθηκαν κυρίως στη διαμόρφωση ιστορικών περιοδικών στις πρώτες μεταεπαναστατικές δεκαετίες και είχαν σκοπό να παρουσιάσουν τη συγκρότησή τους ως μέρος της κομματικής οικοδόμησης και, φυσικά, είχαν απολογητικό χαρακτήρα σε σχέση με τη σοβιετική ιστοριογραφία. Αυτή η ιδέα προβλήθηκε επίσης στα μεταπολεμικά περιοδικά¹²³. Στη μετασοβιετική ιστοριογραφία, η δραστηριότητα των ιστορικών περιοδικών εξετάστηκε κυρίως στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης μεταξύ της επιστημονικής κοινότητας και των αρχών. Δεν είναι τυχαίο ότι ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης στην κατάταξη του ερευνητικού ενδιαφέροντος είναι το περιοδικό «Questions of History» κατά την περίοδο της έκδοσης της Α.Μ. Πανκράτοβα (1953-1957), που έγινε ένα είδος συμβόλου της ιστοριογραφίας και έδωσε την αφορμή για μια ολόκληρη ερευνητική παράδοση¹²⁴.

167. Η δραστηριότητα αυτού του περιοδικού θεωρείται από τους ερευνητές ως μία από τις πιο εντυπωσιακές εκδηλώσεις της πορείας προς την αποσταλινοποίηση της ιστορικής επιστήμης τόσο σε περιεχόμενο (αναθεώρηση της κυρίαρχης εκδοχής της ιστορίας και, ειδικότερα, η κυρίαρχη ερμηνεία του ρόλου των διαφόρων πολιτικών κομμάτων στο επαναστατικό κίνημα των αρχών του 20ου αιώνα) όσο και σε οργανωτικούς όρους (προσπάθεια αναδιάρθρωσης της επιστημονικής επικοινωνίας, οργάνωση δημόσιων συζητήσεων κλπ). Σε γενικές γραμμές, αυτό το μάθημα απολάμβανε την υποστήριξη της ηγεσίας του κόμματος και του Ν. Σ. Χρουστσόφ προσωπικά, ωστόσο, λόγω αλλαγών στην κατάσταση της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής και κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης που προέκυψε στην ιστορική κοινότητα, τις δραστηριότητες του περιοδικού καταδικάστηκαν με το ψήφισμα της Κεντρικής Επιτροπής «για το περιοδικό "Ερωτήσεις της ιστορίας"» της 9ης Μαρτίου 1957¹²⁵ και η συντακτική επιτροπή που δημιουργήθηκε από την Α.Μ. Πανκράτοβα διαλύθηκε. Μια λεπτομερής ανάλυση των δραστηριοτήτων του περιοδικού «Ερωτήσεις της ιστορίας» αποδείχθηκε σημαντική από την άποψη της

---

¹²³ Βλ. π. χ.: *Αδατόρτσεβα Α. Ι.* Σοβιετικά ιστορικά περιοδικά από το 1917 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1930. Μόσχα: Επιστήμη, 1989. Σελ. 4-5; *Αδατόρτσεβα Α. Ι.* Ιστορικά περιοδικά // Δοκίμια για την ιστορία της ιστορικής επιστήμης στην ΕΣΣΔ. Τόμος 5. Μόσχα: Επιστήμη, 1985. Σελ. 91-109.

¹²⁴ *Σιντοροβ Ν. Α.* Η Απόψη στην ιστορική επιστήμη: σοβιετική ιστοριογραφία της πρώτης δεκαετίας μετά τον Στάλιν. Μόσχα: Μνημεία ιστορικής σκέψης, 1997; *Σαβέντιεβ Α. Β.* Ο αγώνας ονοματολογίας για το περιοδικό «Ερωτήσεις της ιστορίας» το 1954-1957. *Εγχώρια ιστορία*. 2003. Αρ 5. Σελ. 148-162; *Καν. Α. Σ.* Άννα Πανκράτοβα και «Ερωτήσεις ιστορίας». *Καινοτόμο και κριτικό ιστορικό περιοδικό στη Σοβιετική Ένωση τη δεκαετία του 1950. Ιστορικός και χρόνος. Δεκαετίες 1920-1950 του 20ου αιώνα.* Α. Μ. Πανκράτοβα. Μόσχα: Εκδοτικός Οίκος RUDN, 2000. Σελ. 85-100. Βλ. επίσης: *Κνις Ν. Α.* Το περιοδικό «Ερωτήσεις ιστορίας» ως απόδοση της εικόνας της σοβιετικής ιστορικής επιστήμης και της ιστορίας: Μεταμόρφωση της εικόνας της σοβιετικής ιστορικής επιστήμης στην πρώτη μεταπολεμική δεκαετία: το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940 - μέσα της δεκαετίας του 1950. / επιμέλεια του Β. Π. Κορζουν. Μόσχα: ROSSPEN, 2011. Σελ. 248-287

¹²⁵ Αυτό το ψήφισμα προηγήθηκε από την αναφορά των άρθρων του περιοδικού σε επιστολή της Κεντρικής Επιτροπής «για την ενίσχυση του πολιτικού έργου των κομματικών οργανώσεων μεταξύ των μαζών και την καταστολή των επιθέσεων αντι-σοβιετικών εχθρικών στοιχείων». Για την επιστολή αυτή ως αντίδραση στα Ουγγρικά γεγονότα του 1956, βλ. για παράδειγμα.: *Ζούμπκοβα Ε. Γ.* Κοινωνία και μεταρρυθμίσεις. 1945-1964. Μόσχα: Νέα Ρωσία, 1993. Σελ. 154-155.

οικοδόμησης μιας νέας έκδοσης της ανάπτυξης της ιστορικής επιστήμης, περιγράφοντάς την στο πλαίσιο της ανάπτυξης και της διακοπής των τάσεων απόψυξης.

168. Η περαιτέρω έρευνα απαιτούσε την ανάπτυξη μιας πιο περίπλοκης κατανόησης του πολιτικού υπόβαθρου αυτών των γεγονότων και τη διόρθωση της άκαμπτης εκδοχής ότι αυτή η διαδικασία καθορίστηκε από την αντιπαράθεση του «πολιτισμού και της εξουσίας», των αναδρομικών και των συντηρητικών. Η συμμετοχή εγγράφων από τα αρχεία του κόμματος κατέστησε δυνατή την εμφάνιση αυτής της σύγκρουσης όχι μόνο ως ιδεολογικής αντιπαράθεσης, αλλά και ως αποτέλεσμα του αγώνα εντός της επιστημονικής κοινότητας και των ίδιων των κομματικών δομών¹²⁶. Ένα άλλο αποτέλεσμα αυτών των μελετών μπορεί να θεωρηθεί η επιθυμία όχι μόνο να δούμε τις «τάσεις απόψυξης» στις δραστηριότητες του περιοδικού, αλλά να αξιολογήσουμε και την απήχηση που προκαλείται από την ίδια τη δραστηριότητα, την οποία οι ιστορικοί εκείνης της εποχής συσχέτισαν με τις δραστηριότητες του «Νέου Κόσμου»¹²⁷, και την καταστροφή του περιοδικού το 1957.

169. Αν στραφούμε σε μια συστηματική ανάλυση της κατάστασης των ιστορικών περιοδικών, τότε το τελευταίο γεγονός δεν θα μοιάζει πλέον με ένα διάλειμμα στις τάσεις απόψυξης, όπως φαίνεται στη μετασοβιετική ιστοριογραφία¹²⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ψήφισμα του 1957 ήταν το τελευταίο σε μια σειρά διαταγμάτων υπέρ της εργασίας, αντικείμενο των οποίων ήταν ιστορικά περιοδικά¹²⁹. Σχεδόν ταυτόχρονα με την εκστρατεία που ξεκίνησαν οι κομματικές αρχές ενάντια των «Ερωτήσεων ιστορίας», λαμβάνει χώρα μια ριζική μεταμόρφωση του συστήματος των ιστορικών περιοδικών, η οποία με μια ορισμένη έννοια μπορεί να θεωρηθεί η αρχή ενός νέου σταδίου στην ύπαρξη της σοβιετικής

¹²⁶ Μιλάμε κυρίως για τα έργα του Α. Β. Σαβέλιεβ: *Σαβέλιεβ Α. Β. Αγώνας ονοματολογίας...* Σελ. 148-162; *Σαβέλιεβ Α. Β. Η ασυνήθιστη καριέρα της ακαδημαϊκού Α. Μ. Πανκράτοβα. Μόσχα: Πρόδος-Παράδοση, 2012. Σελ. 148-180. Είναι ίσως κρίμα το ότι σε αυτή η λεπτομερής βιογραφία της Α.Μ. Πανκράτοβα για τις αντιξοότητες της σύγκρουσης γύρω από τις «Ερωτήσεις Ιστορίας» τελικά αποδείχθηκε ότι αποτελούσε αφήγηση της αντιπαράθεσης μεταξύ γνήσιων ιστορικών και ψευδοϊστορικών.*

¹²⁷ Βλ. από τα ημερολόγια του Σεργκέι Σεργκέεβιτς Ντιμίτριεβ. Ρωσική ιστορία. 2000. Αρ 3. Σ. 152 *Καν. Α. Σ. Άννα Πανκράτοβα και «Ερωτήσεις ιστορίας»...* σελ. 99. Σύμφωνα με τον Α. Β. Σαβέλιεβ, η δραστηριότητα των «Ερωτήσεων ιστορίας» της Πανκράτοβα, την οποία χαρακτηρίζει ως «νομική σαμίζντάτ», είναι ένα παράδειγμα πολύ πιο ριζοσπαστικού εκδημοκρατισμού από ό, τι ακόμη και η δραστηριότητα του «Νέου Κόσμου». Βλ.: *Σαβέλιεβ Α. Β. Μια ασυνήθιστη καριέρα...* σελ. 163.

¹²⁸ Η πιο ριζοσπαστική διατύπωση αυτής της θέσης συνδέεται με τη δήλωση ότι τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν γύρω από τις «Ερωτήσεις Ιστορίας» διέσχισαν «τον ευρετικό προσανατολισμό όχι μόνο αυτού, αλλά και άλλων δημοσιεύσεων ειδικού επιστημονικού προφίλ». Βλ. Κ' Συνέδριο του ΚΚΣΕ και οι ιστορικές του πραγματικότητες / επιμέλεια Β. Β. Ζουράβλεβ. Μόσχα: Εκδοτικός Οίκος Polit, Λογοτ, 1991. σελ. 250 *Σαβέλιεβ Α. Β. Αγώνας ονοματολογίας...* Σελ. 158

¹²⁹ Αυτό το ψήφισμα, αν και αναφέρεται ως παράδειγμα εφαρμογής της αρχής της κομματικότητας στην ηγεσία του μαζικού τύπου (βλ.: Από το συντακτικό γραφείο // *εγχώρια ιστορία. 1957. Αρ 3. Σελ. 4 Μπογκολιούμποβ Κ. Μ. Περιοδικά στην ΕΣΣΔ. Μόσχα: Εκδοτικός Οίκος της Ανώτατου Οικονομικού Πανεπιστημίου*, 1960. σελ 41), αλλά ακόμα, προφανώς, δεν είχε μεγάλη επιρροή στην περαιτέρω ανάπτυξη της πολιτικής του ΚΚΣΕ στον τομέα της προπαγάνδας. Βλ. τα χαρακτηριστικά του παρόντος ψηφίσματος: *Σαβέλιεβ Α. Β. Αγώνας ονοματολογίας...* Σελ. 158

ιστοριογραφίας και της οργάνωσης της αναπαραγωγής της ιστορικής γνώσης στη Σοβιετική Ένωση.

170. Το ζήτημα δημιουργήθηκε το 1945 ήταν σχεδόν το μόνο πραγματικό ιστορικό περιοδικό στην ΕΣΣΔ κατά τη στιγμή του τέλους του πολέμου. Φυσικά, ήδη στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ξεκίνησε η αναβίωση των δημοσιεύσεων που υπήρχαν στην προπολεμική περίοδο. Σχεδόν αμέσως μετά τη δημιουργία των «Ερωτήσεων Ιστορίας» το 1946, αναβίωσαν το «Δελτίο Αρχαίας Ιστορίας» και η «Σοβιετική Εθνογραφία», οι «Επιστημονικές Σημειώσεις του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας» και οι «Επιστημονικές Σημειώσεις του Ανώτατου Οικονομικού Πανεπιστημίου» (από το 1947). Το 1946 δημιουργήθηκε ένα νέο περιοδικό η «Διδασκαλία Ιστορίας στο Σχολείο». Εκτός από αυτό, αναβίωσαν αρκετές περιοδικές συλλογές: «Ιστορικές Σημειώσεις» (από το 1945), «Σοβιετική Αρχαιολογία» (από το 1945), «Σοβιετικές Ανατολικές Σπουδές» (από το 1945), «Πρακτικά του Κρατικού Ινστιτούτου Ανατολικών Σπουδών της Μόσχας» (από το 1946), «Ιστορικό Αρχείο» (από το 1949), καθώς και το «Βυζαντινό Χρονολόγιο», η έκδοση του οποίου σταμάτησε το 1928.
171. Ωστόσο, μια ριζική αλλαγή στο χώρο του περιοδικού έλαβε χώρα στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Το 1955 οι ανθολογίες «Ιστορικό Αρχείο» και «Σοβιετικές Ανατολικές Σπουδές» μετατράπηκαν σε ομώνυμα περιοδικά και το 1956 δημιουργήθηκε το δελτίο «Ερωτήσεις Αρχαιακών Σπουδών», το οποίο σε 10 χρόνια θα μετατρέποταν στο περιοδικό «Σοβιετικά Αρχεία». Το 1957, κυκλοφορούσαν τα περιοδικά «Ιστορία της ΕΣΣΔ», «Νέα και Σύγχρονη Ιστορία», «Ερωτήσεις ιστορίας του ΚΚΣΕ», «Δελτίο Ιστορίας του Παγκόσμιου Πολιτισμού», «Ουκρανικό ιστορικό περιοδικό», «Λαϊκή δημιουργική ηθογραφία» με βάση την ανθολογία «Σοβιετική Αρχαιολογία», δημιουργήθηκε το περιοδικό με το ίδιο όνομα. Εκτός από αυτά, το 1959 αναβίωσε το «Στρατιωτικό Ιστορικό Περιοδικό», το οποίο έκλεισε πριν από τον πόλεμο. Ο κατάλογος των δημοσιεύσεων που έχουν ήδη δοθεί δείχνει μια σημαντική επέκταση του φάσματος εξειδίκευσης των ακαδημαϊκών δημοσιεύσεων, Η οποία πραγματοποιήθηκε σε διάφορες κατευθύνσεις: περιφερειακή (ρωσική ιστορία, ανατολικές σπουδές), χρονολογική (σύγχρονη παγκόσμια ιστορία) και υποεπιστημονική (αρχαιολογία, αρχαιακό) και θέμα (Ιστορία κόμματος, πολιτιστική ιστορία, στρατιωτική ιστορία). Με αυτόν τον τρόπο καθορίστηκε μια νέα δομή της οργάνωσης της ιστορικής γνώσης στο σύστημα των επιστημονικών επικοινωνιών, που αντιστοιχεί πολύ περισσότερο στη διαφοροποιημένη φύση της σύγχρονης επιστήμης και αναπτύχθηκε ως ένα σύνολο μεγάλων θεματικών μπλοκ.

Ταυτόχρονα, η θεσμοθέτηση άλλων ανθρωπιστικών επιστημών πραγματοποιείται επίσης στον χώρο των περιοδικών (τα παραδείγματα περιλαμβάνουν τη δημιουργία των «Ερωτήσεων Ψυχολογίας», την εμφάνιση μιας οικογένειας λογοτεχνικών περιοδικών με επικεφαλής τα «Ερωτήματα Λογοτεχνίας» το 1957), αλλά δεν υπάρχει σύγκριση σε κλίμακα με αυτό που συνέβη με την ιστορική επιστήμη.

172. Παράλληλα με τη διαμόρφωση ενός συστήματος περιοδικών που εκδίδονταν από την Ακαδημία Επιστημών, άρχισαν να περιλαμβάνονται και άλλα ιδρύματα στην οργάνωση του σώματος των ιστορικών περιοδικών. Πρώτα από όλα, αυτό φυσικά αφορά το σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το 1958, το Υπουργείο Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Ειδικής Αγωγής ξεκίνησε την έκδοση του περιοδικού «Επιστημονικές Εκθέσεις της Ανώτατης Σχολής», στο πλαίσιο του οποίου θα δημιουργηθεί στη συνέχεια μια ιστορική σειρά. Πολύ πιο σημαντική στη μακροπρόθεσμη ανάπτυξη του πανεπιστημιακού περιοδικού συστήματος ήταν η μεταρρύθμιση των «Δελτίων» των Πανεπιστημίων της Μόσχας και του Λένινγκραντ τη δεκαετία του 1950¹³⁰. Αυτά τα δελτία θα αποτελέσουν το μοντέλο με το οποίο οι πανεπιστημιακές εκδόσεις θα ξαναχτιστούν αργότερα, στη μετασοβιετική περίοδο.

173. Ένα σημαντικό στοιχείο του σχηματισμού ενός διαφοροποιημένου συστήματος ιστορικών περιοδικών ήταν η αλλαγή στις αρχές της οργάνωσης και της αξιολόγησης του έργου τους. Μια ζωντανή απόδειξη μιας νέας κατανόησης του ρόλου του ιστορικού περιοδικού μπορεί να θεωρηθεί ομιλία στην πανεπιστημιακή συνάντηση ιστορικών το 1962. Ο ακαδημαϊκός Πονομαρεβ Μ. Ν, ένας από τους κύριους επιμελητές της ιστορικής επιστήμης, Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, επεσήμανε τη θεμελιώδη σημασία αυτών των δημοσιεύσεων για τον συντονισμό της επιστημονικής έρευνας, την παροχή πληροφοριών για την επιστήμη και τη δημιουργία χώρου για επιστημονικές συζητήσεις¹³¹. Ταυτόχρονα, στο πλαίσιο του νέου συστήματος, αξιολογήθηκαν οι δραστηριότητες καθενός από τα περιοδικά όχι μόνο από την άποψη της πολιτικής αξιοπιστίας, αλλά και από την άποψη της λειτουργικότητας. Όπως και στον μαζικό τύπο εκείνης της εποχής, η κάθε έκδοση άρχισε να

---

¹³⁰ Κατά τη διαδικασία αυτής της μεταρρύθμισης, τα «δελτία» χωρίστηκαν σε σειρές και σταδιακά αντικατέστησαν τις «Ακαδημαϊκές σημειώσεις των (σχετικών) πανεπιστημίων». Κατ' αναλογία με αυτές τις δημοσιεύσεις, το 1958 δημιουργήθηκε το «Δελτίο του Πανεπιστημίου του Κιέβου», ωστόσο, δεν συμπεριλήφθηκε στον αριθμό των εξειδικευμένων δημοσιεύσεων για την ιστορία το 1969, και το «δελτίο του Λευκορωσικού Κρατικού Πανεπιστημίου», η ιστορική έκδοση η οποία αργότερα θα γινόταν το σημαντικότερο και πιο εξειδικευμένο περιοδικό στη Λευκορωσία.

¹³¹ Πονομαρεβ Μ. Ν. Καθήκοντα ιστορικής επιστήμης και κατάρτιση επιστημονικού και παιδαγωγικού προσωπικού στον τομέα της ιστορίας. Ζητήματα ιστορίας. 1963. Αρ. 1. Σελ. 24-25.

περιγράφεται χρησιμοποιώντας την έννοια του «προφίλ έκδοσης»¹³². Αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για παλιές εκδόσεις, και ιδίως για τις «Ερωτήσεις ιστορίας» οι οποίες περνούσαν κρίση μετά τη διάσπαση του συντακτικού γραφείου του Πανκράτ. Η συζήτηση του προβλήματος του «προφίλ έκδοσης» σε συνεδρίαση του Ακαδημαϊκού Συμβουλίου, που πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή γνωστών ιστορικών όπως ο Μ. Β. Νετσκίνα, ο Α. Λ. Σιντοροβ, ο Β. Μ. Χβοστοβ κ.α., αναδεικνύει τις προσπάθειες για τον καθορισμό των καθηκόντων του περιοδικού όχι μόνο θεματικά (κάλυψη «σύνθετων», «παγκόσμιων ιστορικών προβλημάτων», «στοιχείων ιστοριογραφίας, προβλημάτων, θεωρίας της ιστορικής διαδικασίας»), αλλά και λειτουργικά («Εφημερίδα εφημερίδων»)¹³³.

174. Ωστόσο, η λειτουργικότητα των ακαδημαϊκών περιοδικών συνδέθηκε όχι μόνο με τον προσδιορισμό της θέσης τους στο σύστημα των επιστημονικών περιοδικών, αλλά και με την οικονομική τους αποτελεσματικότητα και την ικανότητά τους να προσελκύουν ένα μαζικό κοινό¹³⁴. Από οργανωτική άποψη, η μετακίνηση προς τον αναγνώστη σήμαινε την ανάγκη ενσωμάτωσης στο νέο αναμορφωμένο σύστημα διανομής βιβλίων, στο οποίο η κυκλοφορία καθοριζόταν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό με τη συμμετοχή των βιβλιοπωλών¹³⁵. Ένα φαινόμενο ορόσημο της δεκαετίας του 1960, το οποίο συζητήθηκε επίσης στις συνεδριάσεις των συντακτικών επιτροπών ιστορικών περιοδικών, ήταν η εντατική ανάπτυξη των εκδόσεων εκλαϊκευμένης επιστήμης¹³⁶. Το 1960 η ηγεσία της Ακαδημίας Επιστημών απευθύνει έκκληση στα συντακτικά γραφεία των περιοδικών να υποβάλουν τις προτάσεις τους σχετικά με μέτρα για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των περιοδικών και τη βελτίωση του συστήματος διανομής τους.

¹³² Σχετικά με τη σημασία των θεμάτων προφίλ του περιοδικού στην εποχή του Χρουστσόφ, βλ.: *Βόλκοβσκι Ν. Α.* Εγχώρια δημοσιογραφία. 1950-2000: Μελέτες. Τμήμα 1 Αγία Πετρούπολη.: Εκδοτικός οίκος του Κρατικού Πανεπιστημίου της Αγίας Πετρούπολης, 2006. Σελ. 202-203

¹³³ Αντίγραφο της συνεδρίασης του Επιστημονικού Συμβουλίου της ΑΙ της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ με ημερομηνία 28 Απριλίου 1960 Αρχείο της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. Τ 1577. Επ. 2. Θ. 451. σελ 74-102. Αυτό αντανακλάται στην έκδοση εγκατάστασης του συντακτικού συμβουλίου. Βλ.: Σχετικά με το προφίλ και τη δομή του περιοδικού «Ερωτήσεις ιστορίας». Ερωτήσεις ιστορίας. 1960. Αρ 8. Σελ. 19-21. Ένα παράδειγμα για το πώς η αναζήτηση του προφίλ του περιοδικού μπορεί να συσχετιστεί με την κατανόηση των ειδών των ιστορικών κειμένων δίνεται από τη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε το ίδιο 1960 για την τύχη του περιοδικού «Ιστορικές σημειώσεις» που δημιουργήθηκε πριν από τον πόλεμο: αντίγραφο της συνεδρίασης του Επιστημονικού Συμβουλίου του Ινστιτούτου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ στις 27 Οκτωβρίου 1960. Αρχείο της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. Τ 1577. Επ. 2. Θ. 458. Α. 29.

¹³⁴ Από την άποψη της προσπάθειας να δοθεί στην επιστημονική γνώση ένα νέο δημόσιο καθεστώς, πρέπει επίσης να υποδειχθεί ότι παράλληλα με τη δημιουργία ακαδημαϊκών περιοδικών, τα περιοδικά «Πρακτικά» και «Σύντομες Επικοινωνίες και Αναφορές» που εκδόθηκαν από ακαδημαϊκά ιδρύματα έκλεισαν. Βλ.: *Αλατόρτσεβα Α. Ι.* Ιστορικά περιοδικά.... Σελ. 101-102. Ορισμένες από τις εκδόσεις δημιουργήθηκαν κυριολεκτικά δύο ή τρία χρόνια πριν από αυτό.

¹³⁵ *Μπογκντάνοβ Ν. Γ., Βιαζέμσκι Β. Α.* Το εγχειρίδιο του δημοσιογράφου. Α.: Λένινγκραντ, εκδοτικός οίκος, 1971. Σελ. 128-129.

¹³⁶ Η πιο εντυπωσιακή έκφραση αυτής της διαδικασίας, όπως γνωρίζετε, ήταν το περιοδικό «Επιστήμη και ζωή», η κυκλοφορία του οποίου αυξήθηκε περισσότερο από 15 φορές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 από 206 χιλιάδες σε 3106 χιλιάδες αντίτυπα.

175. Σύμφωνα με τους συντάκτες, αυτό παρεμποδίστηκε από το πλαίσιο του ακαδημαϊκού συστήματος εκδόσεων βιβλίων και συνδεόταν τόσο με το υψηλό κόστος παραγωγής περιοδικών όσο και με την απροθυμία της εφημερίδας ΡΙΣΟ να αυξήσει την κυκλοφορία, σε συνδυασμό με τις περιορισμένες δυνατότητες του ακαδημαϊκού συστήματος διανομής εφημερίδων¹³⁷. Η αναζήτηση λύσης σε αυτό το πρόβλημα έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό τόσο τη μορφή περιοδικών που αρχίζουν να δημοσιεύουν ανακοινώσεις θεμάτων στο εξώφυλλο όσο και το περιεχόμενό τους, στο οποίο αυξάνεται το μερίδιο των δημοφιλών ειδών (δοκίμια, απομνημονεύματα, βιογραφίες κ. λπ.) και δημοσιεύσεων. Ένα απόσπασμα από την ανακοίνωση ενός από τα τεύχη του περιοδικού «Νέα και σύγχρονη ιστορία» μπορεί να χρησιμεύσει ως απόδειξη αυτού: «Μαζί με την ιστορική έρευνα, η "Νέα και Σύγχρονη Ιστορία" δημοσιεύει δημοφιλή επιστημονικά άρθρα, δοκίμια, απομνημονεύματα κρατικών και στρατιωτικών προσωπικοτήτων της ΕΣΣΔ και των ξένων χωρών. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στα ανεπίλυτα προβλήματα της ιστορίας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και στο κίνημα αντίστασης κατά των φασιστών εισβολέων. Μεταξύ των συγγραφέων του δημοσιευμένου υλικού είναι εξέχοντες στρατιωτικοί ηγέτες, πολιτικά και δημόσια πρόσωπα, διπλωμάτες. Πολυάριθμα επεισόδια που προσελκύουν τον θεατή με τη συγκίνηση, το δράμα και τις απίστευτες καταστάσεις αποτελούν τη βάση της δουλειάς του Α.Μ. Νέκριτς «Στους λαβύρινθους του μυστικού πολέμου». Το ενδιαφέρον του αναγνώστη θα κινήσουν τα άρθρα «Τρομοκρατία στην πολιτική ζωή των Ηνωμένων Πολιτειών (από τη δολοφονία του Λίνκολν έως τη δολοφονία του Κένεντυ) και το δοκίμιο «Οι αγαπημένοι της τύχης (στην κοινωνιολογία του τυχοδιωκτισμού στον 18ο αιώνα)» πρόκειται για μια ζωηρή ιστορία για τα ήθη μιας περασμένης εποχής. Στο περιοδικό εισήχθη η ενότητα «Ξένες Πηγές» Σε αυτή ο αναγνώστης θα βρει αποσπάσματα από τα πιο ενδιαφέροντα έργα ξένων ιστορικών¹³⁸.

176. Το σύστημα των ιστορικών περιοδικών που σχηματίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960 δεν υπέστη καμία θεμελιώδη αλλαγή μέχρι την εποχή της περεστρόικα και

¹³⁷ Αλληλογραφία με το προεδρείο, η ΡΙΣΟ και τα ιδρύματα της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ σχετικά με το έργο των περιοδικών του τμήματος. Αρχείο της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. Τ 457. Επ. 1. Θ. 330. Λ. 22-43. Βλ. επίσης: *Οσιπιάν Γ. Σ. Ο. Σχετικά με το έργο του εκδοτικού οίκου της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ για την απελευθέρωση της ιστορικής λογοτεχνίας. Ζητήματα ιστορίας. 1960. Αρ 6. Σελ. 191-196.* Αυτή η περίοδος περιλαμβάνει επίσης την αναδιοργάνωση της εκδοτικής βάσης της Ακαδημίας, η οποία έληξε με τη δημιουργία του εκδοτικού οίκου «Επιστήμη». Βλ.: *Κομκόβ Γ. Ν.* Το μεγαλύτερο κέντρο επιστημονικού τύπου. Δελτίο της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ. 1973. Τόμος 43. Αρ 6. Σελ. 106; *Βασίλιεβ Β. Ι.* Δημιουργία και ανάπτυξη του εκδοτικού συγκροτήματος της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών (στην 270η επέτειο της ακαδημαϊκής έκδοσης βιβλίων). Δελτίο της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. 1998. Τόμος 68. Αρ. 4. Σελ. 349-358

¹³⁸ Ο Β. Ν. Βοζνεσενσκι, μια από τις αρχές του Ακαδημαϊκού Α.Λ. Ο Ναροχνίτσκι, ο οποίος διορίστηκε αρχισυντάκτης της «Νέας και Σύγχρονης Ιστορίας» το 1962 και άλλαξε ριζικά τη δουλειά του περιοδικού παραθέτει τα εξής: «Στο περιοδικό πρέπει να υπάρχει αίμα και γυναίκες». Σχολιάζοντας αυτή την αρχή, ο Β. Ν. Βοζνεσενσκι σημείωσε: «Όλα πρέπει να είναι εκλαικευμένα, όλα πρέπει να είναι ελκυστικά. Αυτό είναι, θα λέγαμε, μεταφορικά, φυσικά, αίμα και γυναίκες, αλλά για να ελκύουν όλα αυτά τον αναγνώστη. Δηλαδή ιστορικά θέματα, κάποιο είδος ιστορικής ερευνητικής εργασίας, αλλά παρουσιάζόμενα σε καλή λογοτεχνική μορφή που θα τραβούσε την προσοχή του αναγνώστη και θα διάβαζε αυτό το υλικό και, ταυτόχρονα, θα εξοικειωνόταν με τη γνώση της ιστορίας. Και από τότε, από τη στιγμή του Ναροχνίτσκι, αυτή η γραμμή τηρούνταν πάντα τόσο κάτω από αυτόν όσο και κάτω από τον επόμενο εκδότη, Τικνίβσκι, τώρα ακαδημαϊκό, και υπό τον Σεβοστιανοβ» (Συνέντευξη με τον Β. Ν. Βοζνεσενσκι. 05/7/2010 - αρχείο του Β.Ε. Στεπανοβ).

παρέμεινε, όπως ολόκληρο το σύστημα των σοβιετικών περιοδικών, πολύ αδιαφοροποίητο¹³⁹. Το παράδοξο του εκσυγχρονισμού που πραγματοποιήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και του 1960 ήταν ότι η προσπάθεια να γίνουν αυτές οι εκδόσεις μέρος ενός πιο διαφοροποιημένου και δυναμικού συστήματος οργάνωσης του τύπου, δεν συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη της υποδομής των εκδόσεων, τη δημιουργία εφαρμογών, ενημερωτικά δελτία βιβλιοθηκών κλπ.¹⁴⁰ Παρά την εντατικοποίηση και την ποσοτική ανάπτυξη της ακαδημαϊκής επιστημονικής κοινότητας και κατά συνέπεια, των επιστημονικών προϊόντων, ο αριθμός αυτών των δημοσιεύσεων, η συχνότητα δημοσίευσής τους και ο όγκος παρέμειναν ουσιαστικά αμετάβλητοι. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, τα έργα έχουν επανειλημμένα εμφανιστεί στην κοινότητα των ιστορικών περιοδικών εκλαϊκευμένης επιστήμης, ωστόσο κανένα από αυτά δεν κυκλοφόρησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980¹⁴¹. Ταυτόχρονα, η προσπάθεια συνδυασμού των λειτουργιών όχι μόνο επαγγελματικών, αλλά και εκλαϊκευμένων δημοσιεύσεων σε ιστορικά περιοδικά είχε αρκετά σημαντικό αντίκτυπο στη δομή αυτών των δημοσιεύσεων. Στη δεκαετία του 1990, το σύστημα παρακολούθησης της επιστημονικής ζωής που σχηματίστηκε σε αυτές τις δημοσιεύσεις, σχεδιασμένο να συντονίζει την επιστημονική έρευνα, κατέρρευσε σε μεγάλο βαθμό. Εν τω μεταξύ, στην αναπαραγωγή εκλαϊκευμένων επικεφαλίδων, μπορείτε να δείτε την αδράνεια της μεταρρύθμισης στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η οποία συνεχίστηκε και εν μέρει συνεχίζει να λειτουργεί τη δεκαετία 1990-2000 σε μια κατάσταση απότομης πτώσης της κυκλοφορίας και απώλειας της κρατικής υποστήριξης για δημοσιεύσεις.

Στεπάνοβ Μ., 2013

---

¹³⁹ Γκουντκοβ Α. Ν. Ντουμπιν Μ. Β. Δομή περιοδικών και κοινωνικές διαδικασίες. Γκουντκοβ Α. Ν. Ντουμπιν Μ. Β. Η λογοτεχνία ως κοινωνικός θεσμός. Μόσχα: Νέα Λογοτεχνική Ανασκόπηση, 1994. Σελ. 288-352.

¹⁴⁰ Χρόμοβ Σ. Σ. Ιδεολογικές και εκπαιδευτικές λειτουργίες της Σοβιετικής ιστορικής επιστήμης. Ζητήματα ιστορίας. 1980, Αρ 7. Σελ. 18 Σύμφωνα με τον Σ.Σ. Χρόμοβ, η σειριακά οργανωμένη ιστορική έκδοση βιβλίων περιορίστηκε σε ιστορικές-επαναστατικές και στρατιωτικές σειρές.

¹⁴¹ Έτσι, το 1986, συζητήθηκε ένα συγκεκριμένο έργο για την οργάνωση μιας τέτοιας έκδοσης με τη συμμετοχή του Τμήματος Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ και του εκδοτικού οίκου Μολονταγια Γκαρντνι. Βλ.: Παβλενκο Β. Ν. Στρογγυλό τραπέζι: Πώς πρέπει να είναι ένα εκλαϊκευμένο επιστημονικό περιοδικό ιστορίας; // Ιστορικά ερωτήματα. Αρ. 12. σελ. 148-149. Η βάση για το προβαλλόμενο περιοδικό ήταν η εμπειρία της έκδοσης των εκλαϊκευμένων συλλογών «Ιστορία» και «Μνημεία της Πατρίδας». Ωστόσο, αυτό το έργο δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Πιο επιτυχημένες, προφανώς, μπορούν να θεωρηθούν οι προσπάθειες οργάνωσης της αλληλεπίδρασης μεταξύ επιστημονικών και εκλαϊκευμένων εκδόσεων, όπως το Ογγονιok και το Νεντέλια. Βλ.: Πανερωσιακό Συνέδριο Ιστορικών. Ι. Ολομέλεια 18-19 Δεκεμβρίου. Ερωτήσεις ιστορίας. 1963. Αρ. 2. Σ. 22. Ενδεικτικό με αυτή την έννοια είναι αυτό που περιγράφει η ιστορία του Γ. Α. Πολυακοβ με τη δημοσίευση των απομνημονευμάτων του Β. Β. Σουλγκίνα. Βλ.: Πολυακοβ Γ. Α. Ιστορική επιστήμη: άνθρωποι και προβλήματα. Μ.: ROSSPEN, 1999. σσ. 347-360. Ως γνωστόν, υπάρχουν ελλείψεις σε εκλαϊκευμένες δημοσιεύσεις για τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Τα θέματα αντισταθμίστηκαν σε κάποιο βαθμό από εκδόσεις φυσικών επιστημών, όπως «Επιστήμη και Ζωή», «Χημεία και Ζωή» κ.λπ.

ROMAN AMIPRAMOB

Η ΕΚΚΛΑΪΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΗΝ ΕΣΣΔ

ΩΣ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ¹⁴²

177. Το παράδοξο στις σχέσεις μεταξύ επιστήμης και κοινωνίας έγκειται στο γεγονός ότι η επιστήμη, αφενός, προσπάθησε πάντα να τονίσει τη δική της ιδεολογική, θεσμική και πολιτική αυτονομία και, αφετέρου, όχι μόνο αντέδρασε στις απαιτήσεις της κοινωνίας, αλλά αναζητούσε ενεργά τη δημόσια υποστήριξη και προσοχή, χωρίς να παραμελεί αυτή τη μορφή νομιμοποίησης. Η δραστηριότητα των επιστημόνων σε διάλογο με την κοινωνία βασίστηκε όχι μόνο στις προσδοκίες οικονομικής στήριξης και απόκτησης θέσης, αλλά και στη συμβολική ενίσχυση των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων. Η εποχή του Διαφωτισμού έθεσε τα ιδεολογικά και πρακτικά θεμέλια για τη διάδοση της επιστήμης, φέρνοντας το πείραμα από μυστικά αλχημικά εργαστήρια στο φως των αριστοκρατικών σαλονιών, των μουσείων και των πλατειών της αγοράς, καθιστώντας την τέχνη της θεαματικής επίδειξης επιστημονικών αποτελεσμάτων απαραίτητη δεξιότητα ενός επιστήμονα. Η λατρεία των εκπαιδευτικών για έργα μεγάλης κλίμακας διαφόρων εγκυκλοπαιδειών βασίστηκε στην επιθυμία να καταστούν συστηματοποιημένες και επαληθευμένες επιστημονικές γνώσεις διαθέσιμες σε ένα ευρύ κοινό. Τον 19ο αιώνα, τα επιτεύγματα της επιστήμης έγιναν πραγματικά ορατά, μπαίνοντας στην καθημερινή ζωή των ευρωπαϊκών κοινωνιών μαζί με την ατμομηχανή, τον τηλεγράφο, τις φωτογραφίες, που τροφοδότησαν το ενδιαφέρον για την «επιστήμη», κατανοητό ευρέως - από σχεδόν ερασιτεχνικές εφευρέσεις έως πραγματικές επιστημονικές αναζητήσεις σε ακαδημαϊκά εργαστήρια. Οι παγκόσμιες εκθέσεις έχουν γίνει

---

¹⁴²Το άρθρο προετοιμάστηκε στο πλαίσιο του συλλογικού ερευνητικού έργου Popular Science: Towards a Sociological Understanding of the Borderline States of Scientific Knowledge NJ no. 12-05-0016, υποστηριζόμενο από το Επιστημονικό Ίδρυμα HSE και υλοποιημένο από την επιστημονική και εκπαιδευτική ερευνητική ομάδα επιστημόνων και Επαγγελματιών (<http://soc.hse.ru/profscience/>).

ο αντικατοπτρισμός της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, η οποία, όπως φαινόταν τότε, συμβάδιζε με την κοινωνική πρόοδο. Στο κύμα του ενθουσιασμού και της πίστης στην πρόοδο, προέκυψαν πολυάριθμες επιστημονικές κοινότητες, κυκλοφόρησαν περιοδικά εκλαϊκευμένης επιστήμης διεξήχθησαν κύκλοι δημοσίων διαλέξεων χρησιμεύοντας ως σύνδεσμος μεταξύ της επιστήμης και του ευρέος κοινού. Η μαγεία της επιστήμης γοήτευσε όσο και η θρησκεία και οι σπόροι της αντικληρικής διάθεσης του Διαφωτισμού πολλών διανοουμένων έδωσαν άφθονους καρπούς στις πολιτικές πεποιθήσεις ενός νέου τύπου, από τον θετικισμό στον φονταμενταλιστικό υλισμό. Στη Ρωσία, όπως και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η αγάπη για την επιστήμη που εκφράζεται σε οργάνωση διαφόρων εκπαιδευτικών κοινωνιών, πολλές φορές αντικαταστάθηκε από άλλες μορφές πολιτικής και πολιτικής δραστηριότητας¹⁴³.

178. Η εμφάνιση της σοβιετικής παραγωγής εκλαΐκευσης της επιστήμης προκαθορίστηκε τόσο από τα «θαύματα της επιστήμης» και την επίδρασή τους στο ευρύ κοινό, όσο και από μια απλοποιημένη εκδοχή του μαρξισμού, του οποίου ο υλισμός μετατράπηκε από φιλοσοφικό δόγμα σε ιδεολογικό δόγμα. Εκτός αυτού, το λαϊκιστικό κίνημα της μεταμεταρρυθμιστικής Ρωσίας, μαζί με τη συγκεκριμένη συνείδηση της ρωσικής διάνοησης, διαμόρφωσε τις δικές του πρακτικές εκλαΐκευσης της επιστημονικής γνώσης για το ευρύ κοινό μέσω δημόσιων σχολείων, βιβλιοθηκών, μαθημάτων, δημόσιων διαλέξεων κλπ.¹⁴⁴

179. Μαζί με την ανάπτυξη του γραμματισμού στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, η εκδοτική δραστηριότητα εντατικοποιήθηκε σε αυτόν τον τομέα: ειδικές σειρές βιβλίων και περιοδικά για οικογενειακή ανάγνωση εμπλούτισαν τους αναγνώστες με γνώσεις γεωγραφικής, τεχνικής, φυσικής επιστήμης. Για παράδειγμα, η πρώτη έκδοση του διάσημου εκλαϊκευμένου επιστημονικού περιοδικού «Επιστήμη και Ζωή» κυκλοφόρησε το 1890. Έτσι, η εκλαΐκευση των επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων στην ΕΣΣΔ ήταν ένα μαζικό φαινόμενο που περιλάμβανε την πολιτιστική πολιτική, την ιδεολογική εργασία και το σύστημα επαγγελματικού προσανατολισμού. Η στροφή στην κοινωνική ιστορία της εκλαΐκευσης της επιστήμης στην ΕΣΣΔ επιτρέπει την καλύτερη κατανόηση της ουσίας του

---

¹⁴³ Βλ.: Μπράντλεϊ . Voluntary Associations in Tsarist Russia: Science, Patriotism and Civil Society. Χάρβαρντ, 2009; Μπράντλεϊ Τζ. Δημόσιοι οργανισμοί και ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών στην προ-επαναστατική Ρωσία // Κοινωνικές Επιστήμες και νεωτερικότητα. 1994. № 5. Σελ. 77-89.

¹⁴⁴ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι ρεφορμιστικές ιδέες που βασίστηκε ο Διαφωτισμός, έγιναν η βάση για την εμφάνιση της έννοιας της life-long education (δια βίου εκπαίδευσης) στο Ηνωμένο Βασίλειο.

ιδεολογικού Σχεδίου του σοβιετικού κράτους, το οποίο μπορεί να χρησιμεύσει ως ένα από τα παραδείγματα μιας προσπάθειας να εφαρμοστούν κυριολεκτικά οι ιδέες της εποχής του Διαφωτισμού, οι οποίες αναδιατυπώθηκαν σε μαρξιστικά, θετικιστικά, λαϊκιστικά πνευματικά ρεύματα του 19ου αιώνα. Πρώτα απ' όλα, μπορούμε να εντοπίσουμε διάφορες λειτουργίες της εκλαΐκευσης της γνώσης της επιστήμης στη σοβιετική περίοδο. Πρώτον, είναι η αντικατάσταση της θρησκευτικής κοσμοθεωρίας με μια απλοποιημένη εκδοχή της επιστημονικής, υλιστικής κοσμοθεωρίας. Η θρησκευτική εικόνα του κόσμου έπαψε να κυριαρχεί στο μορφωμένο περιβάλλον ήδη από τον 19ο αιώνα, αν και παρέμεινε κυρίαρχη σε μαζικό επίπεδο. Η επανάσταση του 1917 συνέλαβε όχι μόνο τη βαθιά αναδιάρθρωση της πολιτικής, κοινωνικής και οικονομικής δομής της ρωσική ζωής, αλλά πρώτα απ' όλα τη δημιουργία ενός «νέου ανθρώπου» προικισμένου με ένα νέο είδος συνείδησης και κοσμοθεωρίας. Ο ριζοσπαστικός αθεϊσμός και ο υλισμός, που τροφοδοτήθηκαν από την αποκάλυψη επιστημονικών γεγονότων, κλήθηκαν να εξασφαλίσουν τη δημιουργία ενός τέτοιου ανθρώπου. Η διάδοση επιστημονικών πληροφοριών μεταξύ των μαζών έχει γίνει ένα απαραίτητο εργαλείο για την οικοδόμηση του «νέου ανθρώπου», απαλλαγμένου από θρησκευτικές προκαταλήψεις, αν και προικισμένο με μια νέα μορφή πεποιθήσεων, την απόλυτη πίστη στην επιστήμη. Δεύτερον, η εκβιομηχάνιση και οι ανάγκες του στρατού απαιτούσαν ένα τεχνικά εκπαιδευμένο και μορφωμένο εργατικό δυναμικό έτοιμο να υιοθετήσει μια τεχνοκρατική Ιδεολογία στην οποία η σύγχρονη επιστήμη και τεχνολογία έγιναν απαραίτητη προϋπόθεση για την οικοδόμηση του κομμουνισμού. Ως εκ τούτου, η διάδοση των επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων αντιστοιχούσε στα ρεαλιστικά συμφέροντα του κράτους και το αντίστοιχο σύστημα διαπέρασε ολόκληρη τη χώρα, καλύπτοντας όλες τις ηλικιακές κατηγορίες, αν και η έμφαση δόθηκε στους μαθητές, τη νεολαία και τον εργατικό πληθυσμό.

180. Ας προσπαθήσουμε να περιγράψουμε εν συντομία μερικά από τα βασικά στάδια της ενσωμάτωσης της εκλαΐκευσης της επιστήμης στην πολιτιστική πολιτική της ΕΣΣΔ. Τα πρώτα βήματα έγιναν αμέσως μετά την επανάσταση, όταν το 1919 οργανώθηκε στη Γκosiζντατ ένα τμήμα εκλαϊκευμένης επιστήμης, το οποίο ασχολήθηκε με την παραγωγή εκπαιδευτικών φυλλαδίων για διαφορετικούς αναγνώστες: «Βασική επιστήμη», «Επιστήμη για όλους», «Η βιβλιοθήκη του Εργάτη», «Η φύση γύρω μας» κλπ. Όλη η δεκαετία του 1920 χαρακτηρίστηκε από την εξάλειψη του αναλφαβητισμού, τη διαμόρφωση της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, την αθεϊστική προπαγάνδα, όπου η διάδοση της επιστημονικής και τεχνικής γνώσης διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο. Στη συνέχεια

δημιουργήθηκαν τα περιοδικά «Η γνώση είναι δύναμη» (1926), «Νεαρός φυσιοδίφης» (1928), τα οποία αρχικά επικεντρώθηκαν στους εφήβους και το νεαρό κοινό. Πολυάριθμες τεχνικές εταιρείες και λέσχες, συμπεριλαμβανομένης της Οσοαβιαχιμ, καθώς και οργανώσεις Πιονερσκι και Κομοσομολ έχουν γίνει σημαντικές πλατφόρμες για τη διάδοση των τεχνικών γνώσεων και της υλιστικής κοσμοθεωρίας.

181. Ένα νέο στάδιο στη διαμόρφωση του συστήματος διάδοσης της λαϊκής επιστημονικής γνώσης ήρθε μαζί με την ήττα της «παλιάς» Ακαδημίας Επιστημών το 1929-1930, όταν μια ομάδα «κομμουνιστών ακαδημαϊκών» προσχώρησε στην Ακαδημία, μεταξύ των οποίων ήταν ο διάσημος Μαρξιστής θεωρητικός Ν. Ι. Μπουχάριν. Ήταν αυτός που ενεργοποίησε τις δραστηριότητες της Ακαδημίας Επιστημών για τη διάδοση της επιστημονικής γνώσης και την εκλαΐκευση της ιστορίας της επιστήμης και της τεχνολογίας¹⁴⁵. Ο Μπουχάριν ζήτησε τον εκδημοκρατισμό της γνώσης¹⁴⁶ που ενσωματώθηκε στη δημιουργία νέων εκδόσεων εκλαϊκευμένης επιστήμης και στην οργάνωση του Ινστιτούτου Επιστήμης και Τεχνολογίας, το οποίο σχεδιάστηκε για να ασχοληθεί με τη συστηματική γενίκευση και μελέτη της επιστημονικής, βιομηχανικής και τεχνικής ιστορίας της χώρας. Με τη συμμετοχή του Μπουχάριν ξεκίνησε η δημοσίευση μιας σειράς κλασικών έργων για τη φυσική επιστήμη, η οποία άνοιξε με τη δημοσίευση του έργου του Κ. Δαρβίνου «Η προέλευση των ειδών» σε μετάφραση του Κ. Α. Τιμιριάζεφ (επεξεργασία από τον Ν. Ι. Βαβίλοφ). Από το 1933 άρχισε να δημοσιεύεται το περιοδικό «Τεχνολογία της νεολαίας», στην έννοια του οποίου εφαρμόστηκαν οι ιδέες του Μπουχάριν σχετικά με τη στενή σχέση της διάδοσης επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων μεταξύ των νέων με την ανάπτυξη της βιομηχανικής αποτελεσματικότητας. Και παρόλο που δυστυχώς, μετά τον θάνατο του Μπουχάριν το 1938, πολλές από τις πρωτοβουλίες του διακόπηκαν, η διάδοση της επιστήμης έγινε αναπόσπαστο μέρος των δραστηριοτήτων της Ακαδημίας Επιστημών.

182. Η επόμενη εκστρατεία για τη διάδοση της επιστήμης συνέβη στα μεταπολεμικά χρόνια της κυριαρχίας του Στάλιν. Αυτή η εκστρατεία πραγματοποιήθηκε παράλληλα με το ιδεολογικό «κυνήγι μαγισσών» που εκτυλίχθηκε σε όλους σχεδόν τους επιστημονικούς κλάδους, από τη βιολογία έως τη φιλοσοφία, όταν οι ακαδημαϊκές συζητήσεις αντικαταστάθηκαν από κατηγορίες αντιπάλων της πολιτικής αναξιοπιστίας και ολόκληρες

---

¹⁴⁵ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Εσακοβ, Β.Ν., Μπουχάριν Ν. Ι. και Ακαδημία Επιστημών // Φύση. 1988. Αρ. 9. Σελ. 80-96.

¹⁴⁶ Πανευρωπαϊκή Διάσκεψη για τον σχεδιασμό ερευνητικών εργασιών. 6-11 Απριλίου 1931 Πλήρης αναφορά. Λ., 1931. Σελ. 60-61.

επιστημονικές σχολές ήταν υπό καταστολή. Φυσικά, το πιο διάσημο παράδειγμα του θριάμβου της ψευδοεπιστήμης ήταν ο «Λυσενκοϊσμός» στη βιολογία, ενώ ξεδιπλώθηκαν και άλλες παρόμοιες πολιτικές εκστρατείες, αν και λιγότερο υψηλού προφίλ σε άλλους κλάδους. Το κοινό εδώ ήταν η αντικατάσταση της πολιτικής επιστημονικής επιχειρηματολογίας και ο στιγματισμός των διαφωνούντων ως «τσιράκια του εχθρού, της αστικής επιστήμης». Στα τέλη της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της δεκαετίας του 1950, αυτές οι εκστρατείες ενισχύθηκαν από τον «αγώνα κατά του κοσμοπολιτισμού», ο οποίος συνεπαγόταν ένα οργανωμένο κύμα αντισημιτισμού, η αποθέωση του οποίου ήταν το «ζήτημα των γιατρών» του 1952-1953, η οποία ευτυχώς δεν ολοκληρώθηκε λόγω του θανάτου του «πατέρα των εθνών». Με άλλα λόγια, η ίδια η σοβιετική επιστήμη το 1945-1953 έδωσε πολλές φορές αρκετά ζωντανά παραδείγματα στρεβλώσεων των αρχών της επιστημονικής συζήτησης και θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως πηγή ψευδοεπιστημονικής γνώσης, αν έχουμε υπόψη μας τη μερτονιανή διάκριση μεταξύ επιστημονικής και μη επιστημονικής γνώσης. Ένα άλλο σημαντικό υπόβαθρο της πολιτιστικής πολιτικής στον τομέα της εκλαΐκευσης της επιστήμης ήταν το πατριωτικό αυτοκρατορικό έργο, το οποίο προέκυψε κατά τη διάρκεια του Μεγάλου Πατριωτικού Πολέμου, αλλά έλαβε μια πραγματική ιδεολογική ενσάρκωση τα τελευταία χρόνια της κυριαρχίας του Στάλιν.

183. Η ουσία του σταλινικού πατριωτισμού ήταν να διεκδικήσει την ηγεσία του «Σοβιετικού» και του «Ρώσου» σε όλους τους τομείς της ζωής, από επιστημονικές ανακαλύψεις και εφευρέσεις έως λογοτεχνία, τέχνη, στρατιωτικές υποθέσεις κλπ. Ίσως το περιεχόμενο αυτής της ιδεολογίας περιγράφεται καλύτερα από την ειρωνική δήλωση: «η Ρωσία είναι η γενέτειρα των ελεφάντων», όταν οι κύριες εφευρέσεις και ανακαλύψεις αποδόθηκαν στη ρωσική και σοβιετική επιστήμη. Η συμβίωση της εκλαΐκευσης της επιστημονικής γνώσης και της πατριωτικής πολιτιστικής πολιτικής πραγματοποιήθηκε σε διάφορες κατευθύνσεις. Πρώτα απ' όλα, τονίστηκε η παγκόσμια ηγεσία της σοβιετικής επιστήμης, η οποία βρίσκεται μπροστά από την επιστήμη των αστικών χωρών στην ανάπτυξη της. Αυτή η θέση αποδείχθηκε τόσο μακρόβια, που ακόμη και σήμερα σε συζητήσεις για μεθόδους μεταρρύθμισης της ρωσικής επιστήμης και της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης χρησιμοποιούνται συχνά επιχειρήματα που αναφέρονται στα «μοναδικά επιτεύγματα του σοβιετικού ακαδημαϊκού συστήματος», τα οποία, φυσικά συνέβησαν, αλλά στα μέσα της δεκαετίας του 1970 το σύστημα ήταν σε στασιμότητα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η έκδοση «η ζωή των αξιολογών ανθρώπων» που είχε να κάνει με τους ανθρώπους της επιστήμης απέκτησε τα χαρακτηριστικά μιας αγιογραφικής αφήγησης που καθιέρωσε το

πάνθεον των «εξαιρετικών Ρώσων και Σοβιετικών επιστημόνων και εφευρετών.» Σύμφωνα με τους νόμους αυτού του λογοτεχνικού είδους , στους αναγνώστες ή στους θεατές προσφέρθηκε μια δακτυλογραφημένη βιογραφία του ήρωα: ενός εφευρέτη ή ενός ταλαντούχου επιστήμονα.

184. Αν μιλούσαμε για τα προ-επαναστατικά χρόνια, τότε συχνά ο τυπικός ήρωας ήταν «ένας εφευρέτης, ένα ψήγμα του λαού» ή «ένας επιστήμονας, Ρώσος διανοούμενος», εξωτερικά παρόμοιος με τον Α.Π. Τσέχοφ. Η ζωή του εφευρέτη-ψήγματος συχνά υποδηλώνει ότι ήταν αγρότης ή εργάτης κρατικού εργοστασίου, ο οποίος ακόμη και υπό την καταπίεση ιδιοκτητών ή κτηνοτρόφων κατασκευάζει τα πρώτα ποδήλατα, υποβρύχια, μπαλόνια και ατμομηχανές, δηλαδή «Έβαλαν έναν ψύλλο», όπως στον Λέβσα του Ν. Λεσκοβ. Σύμφωνα με τους νόμους αυτού του λογοτεχνικού είδους η μοίρα του πρωταγωνιστή αποδεικνύεται κυριολεκτικά λυπηρή. Οι τύραννοι γαιοκτήμονες δεν μπορούν να εκτιμήσουν την παρόρμηση της φαντασίας, ο εφευρέτης θεωρείται ύποπτος εκκεντρικός και ο ίδιος συχνά πεθαίνει , παραμένοντας παρεξηγημένος από τους γύρω του. Η βιογραφία του ασκητή επιστήμονα είχε επίσης τυπικά στοιχεία: μια δύσκολη παιδική ηλικία και μια πορεία προς την πανεπιστημιακή εκπαίδευση μέσω της φτώχειας και των αντιξοοτήτων, στη συνέχεια σκληρή δουλειά, απόρριψη από στάσιμους τσαρικούς ακαδημαϊκούς και αξιωματούχους και ανακάλυψη ακολουθούμενη από έναν σκληρό αγώνα για αναγνώριση μεταξύ των οπισθοδρομικών καθηγητών. Το τέλος μιας τυπικής βιογραφίας ενός Ρώσου επιστήμονα είχε επιλογές, είτε η απουσία αναγνώρισης εν ζωή και πρόωρου θανάτου, είτε η νίκη επί των σκεπτικιστών και επάξια φήμη. Ένα παράδειγμα τέτοιων ιστοριών μπορεί να είναι οι ταινίες του «Αλεξαντρ Ποποβ» (1949) για τον εφευρέτη του ραδιοφώνου, Πρζεβάλσκι (1951) σχετικά με έναν Ρώσο ταξιδιώτη και γεωγράφο. Και οι δύο ταινίες γυρίστηκαν στην εποχή «Μαλοκαρτίνιε»¹⁴⁷.

185. Λίγες μέρες μετά το θάνατο του Ι. Β. Στάλιν , η «Λογοτεχνική εφημερίδα» δημοσίευσε ένα άρθρο του διάσημου συγγραφέα και επιστήμονα επιστημονικής φαντασίας Ι.Α. Εφρέμοβ, στην οποία περιέγραψε τις αρχές και τις κατευθύνσεις της διάδοσης των επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων¹⁴⁸ . Πρώτον, προτάθηκε να γίνει η λογοτεχνία της εκλαϊκευμένης επιστήμης στα αλήθεια διασκεδαστική και να καταδειχθούν οι συνδέσεις μεταξύ

¹⁴⁷ ο όρος «Μαλοκαρτίνιε» ορίζει την περίοδο 1945-1953 στον σοβιετικό κινηματογράφο, όταν η παραγωγή νέων ταινιών στην ΕΣΣΔ μειώθηκε απότομα. Θεωρήθηκε ότι κάθε ταινία πρέπει να αποτελεί αριστούργημα του σοσιαλιστικού ρεαλισμού. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, εκτός από τις χαρούμενες κωμωδίες και τις λαϊκές ωδές στον Στάλιν, έγιναν ταινίες στο είδος των πατριωτικών βιογραφιών Ρώσων επιστημόνων, ταξιδιωτών, συνθετών. Θεωρείται ότι ένα σημαντικό στάδιο στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής «Μαλοκαρτίνιε» ήταν το ψήφισμα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ(Μπ) για την ταινία «Μεγάλη ζωή» στις 4 Σεπτεμβρίου 1946.

¹⁴⁸ Εφρέμοφ Ι. Α. Σχετικά με την ευρεία διάδοση της επιστήμης // Λογοτεχνικό Περιοδικό. 1953. 24 Μαρτίου. Σελ. 3

διαφορετικών επιστημών, αυτό που σήμερα θα ονομαζόταν διεπιστημονική προσέγγιση. Δεύτερον, ο Εφρέμοβ επικρίνει το κυρίαρχο είδος της «ιστορικο-βιογραφικής έρευνας» εκείνης της εποχής, στο οποίο η ουσία των ανακαλύψεων και των επιστημονικών επιτευγμάτων χάνεται πίσω από την περιγραφή της βιογραφίας του επιστήμονα. Ο συγγραφέας θεωρεί καθήκον κάθε επιστήμονα να συμμετέχει ενεργά στη διάδοση της επιστήμης. Τρίτον, αυτό το άρθρο υποστήριξε ότι βιβλιογραφία της εκλαϊκευμένης επιστήμης δεν πρέπει απλώς να περιγράφει επιστημονικά γεγονότα και ανακαλύψεις σε μια προσιτή γλώσσα, για την οποία υπάρχει ήδη σύμβαση της επιστημονικής κοινότητας, αλλά και να συζητά νέες υποθέσεις, αμφιλεγόμενες θεωρίες και γεγονότα. Τέταρτον, ο Εφρέμοβ δίνει μεγάλη προσοχή στο ρόλο της λογοτεχνίας φαντασίας στην εκλαϊκευση της επιστήμης. Κατά τη γνώμη του, αυτή η λογοτεχνία είναι ένα «ισχυρό μέσο προπαγάνδας και διάδοσης της επιστημονικής γνώσης»¹⁴⁹. Στο συμπέρασμα του άρθρου, ο επιστήμονας και συγγραφέας επιστημονικής φαντασίας τονίζει τον ηγετικό ρόλο της Ακαδημίας Επιστημών στον τομέα αυτό. Το σύντομο άρθρο του Εφρέμοβ μπορεί να ονομαστεί προγραμματικό, καθώς προκαθορίζει την ανάπτυξη της βιομηχανίας για τη διάδοση της γνώσης της εκλαϊκευμένης επιστήμης στην ΕΣΣΔ μέχρι το 1991. Λίγα χρόνια πριν από τη δημοσίευση του άρθρου του Ι. Α. του Εφρέμοβ δημιουργήθηκε ένας οργανισμός που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη εκλαϊκευση της επιστημονικής γνώσης. Ο λόγος για την Πανευρωπαϊκή κοινότητα για τη διάδοση της πολιτικής και επιστημονικής γνώσης (από το 1963 έγινε η κοινότητα «γνώση»), η εργασία της οποίας σχεδιάστηκε για να εξασφαλίσει τη συνολική διείσδυση της εκλαϊκευμένης επιστημονικής γνώσης στις μάζες μέσω διαλέξεων, δημοσίευσης περιοδικών και φυλλαδίων, εκθεσιακών εργασιών. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο «λέκτορας για την κοινωνία της "Γνώσης"» έγινε χαρακτήρας της πνευματικής λογογραφίας της δεκαετίας 1960-1980. Την ίδια στιγμή, οι ίδιοι οι εκπρόσωποι της διανοήσης έγιναν λέκτορες για την Κοινωνία της Γνώσης, καθώς αυτό παρείχε πρόσθετο εισόδημα, απλώς καθώς πολλοί καλλιτέχνες της ανεπίσημης τέχνης «μισθώνονταν», φωτίζοντας με παραγγελίες τον τομέα της μνημειακής προπαγάνδας, διακοσμώντας τους εσωτερικούς χώρους των επιχειρήσεων, των παλατιών του πολιτισμού και των εξοχικών κατοικιών. Η κοινότητα «Γνώση» διένειμε εκατομμύρια αντίγραφα φυλλαδίων μικρού μεγέθους αφιερωμένων σε μια ποικιλία επιστημονικών κλάδων και προβλημάτων: από την κυβερνητική μέχρι το μυστήριο του μετεωρίτη Τουνγκούσκα. Κάθε χρόνο η κοινότητα δημοσίευε 750 τίτλους βιβλίων και

---

¹⁴⁹ Ομοίως.

φυλλαδίων με συνολική κυκλοφορία περίπου 160 εκατομμυρίων αντιγράφων¹⁵⁰, πολλά από τα οποία ήταν διαθέσιμα σε οποιαδήποτε αγροτική και περιφερειακή βιβλιοθήκη.

186. Και παρόλο που η γνώση που συλλεγόταν από τέτοια φυλλάδια θεωρήθηκε επιφανειακή, το εύρος του έργου αυτής της οργάνωσης καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη φύση και τις μεθόδους διάδοσης της επιστημονικής γνώσης στην ΕΣΣΔ, ειδικά επειδή οι συγγραφείς βιβλίων και φυλλαδίων ήταν συχνά διάσημοι επιστήμονες και η κοινωνία ήταν επικεφαλής των βραβευμένων με Νόμπελ, οι ακαδημαϊκοί Η. Η. Σεμένοβ (1960-1963) και Ν. Γ. Μπασόβ (1978-1989)¹⁵¹. Ωστόσο, μέχρι το τέλος της σοβιετικής εποχής, οι μορφές εργασίας της κοινωνίας «Γνώση» φαίνονταν όλο και πιο αρχαϊκές, γεγονός που προκαθορίζει εν μέρει την κατάρρευση της το 1991. Όμως, ο πυρήνας της βιομηχανίας εκλαΐκευσης της επιστήμης, φυσικά αποτελούνταν από περιοδικά εκλαΐκευσης της επιστήμης που απευθύνονταν σε όλες τις ηλικιακές ομάδες και αναγνώστες με διαφορετικά επίπεδα εκπαίδευσης. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960, η ονοματολογία των περιοδικών είχε αναπτυχθεί¹⁵² και έμεινε αμετάβλητη μέχρι την κατάρρευση της ΕΣΣΔ.

187. Ταυτόχρονα, καθορίστηκαν οι έννοιες αυτών των δημοσιεύσεων, τις οποίες ακολουθούν ορισμένες από αυτές¹⁵³. Το 1956 άρχισε να δημοσιεύεται το περιοδικό «Νεαρός Τεχνικός», σχεδιασμένο για εφήβους που ενδιαφέρονται για την τεχνική δημιουργικότητα. Το 1961, το περιοδικό «Επιστήμη και Ζωή» άλλαξε περιεχόμενο και έγινε έκδοση για όλη την οικογένεια. Σε αυτό άρθρα εκλαΐκευμένης επιστήμης συνυπήρχαν με σταυρόλεξα, χρήσιμες συμβουλές και προτάσεις για την επίλυση ενός κύβου του Ρούμπικ. Αν μιλάμε για το περιεχόμενο και το στυλ των περιοδικών εκλαΐκευμένης επιστήμης της δεκαετίας του 1960-1980, ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες και τις ανάγκες της αναδυόμενης μεγάλης ομάδας της σοβιετικής διάνοησης, του πνευματικού τέκνου της μαζικής εκπαίδευσης μηχανικών, της απόψυξης και της ταχείας μεταπολεμικής αστικοποίησης. Ως εκ τούτου, η διάταξη του περιοδικού και οι επεξηγηματικές σειρές ήταν αρκετά σύγχρονες, το υποχρεωτικό ιδεολογικό πρόγραμμα περιορίστηκε σε 10-15 σελίδες αφιερωμένες στην επόμενη επαναστατική επέτειο

---

¹⁵⁰ Γκριγκόριαν Γ. Πανευρωπαϊκή Εταιρεία «Γνώσης» ως επικοινωνιακός φορέας για τις αρχές και την επιστημονική κοινότητα της ΕΣΣΔ // Νέα Γνώση. Εκπαιδευτικό περιοδικό για ενήλικες, 2012. Αρ. 10 (<http://novznania.ru/>).

¹⁵¹ Γκριγκόριαν Γ. Διάταγμα. Επ.

¹⁵² Το περιοδικό «Κβαντ», το πρώτο τεύχος του οποίου δημοσιεύθηκε το 1970, ολοκλήρωσε τη δημιουργία του συστήματος περιοδικών εκλαΐκευμένης επιστήμης της ΕΣΣΔ.

¹⁵³ Όταν αναφέρουμε περιοδικά εκλαΐκευμένης επιστήμης, χρησιμοποιούμε υλικό από συνεντεύξεις με Ρώσους εκλαΐκευτές της επιστήμης και δημοσιογράφους, που ελήφθησαν στο πλαίσιο του έργου «Popular Science: προς μια κοινωνιολογική κατανόηση των οριακών καταστάσεων της επιστημονικής γνώσης» № 12-05 -0016, με την υποστήριξη της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών του Μόσχας.

ή στο συνέδριο του κόμματος στην αρχή του τεύχους, ενώ το υπόλοιπο τεύχος περιείχε πληροφορίες εκλαϊκευμένου επιστημονικού χαρακτήρα.

188. Επιπλέον, το μαζικό ενδιαφέρον κατά την περίοδο της περεστρόικα όσον αφορά τα UFO, τα μέντιουμ, τον Μεγαλοπόδαρο και άλλων «μυστηρίων του πλανήτη» προέρχεται από τα διασκεδαστικά υλικά της μαζικής Σοβιετικής εκλαϊκευμένης επιστημονικής λογοτεχνίας την εποχής της στασιμότητας. Δεν είναι τυχαίο το ότι στο μυθιστόρημα του Β. Ορλοβ «Ο βιολιντζής Ντανιλοβ» η συνοδεία του κύριου χαρακτήρα ανταλλάσσει εντατικά φήμες και δεισιδαιμονίες για εξωγήινους, μελλοντολογία, γεωλογικά ευρήματα στο ηφαίστειο Σιβελούτς και τον μοναδικό Μπλε Ταύρο. Όλη αυτή η αστική λαογραφία των υπαλλήλων αμέτρητων ερευνητικών ιδρυμάτων και γραφείων εμφανίστηκε σε μεγάλο βαθμό ως αποτέλεσμα της ανάγνωσης περιοδικών εκλαϊκευμένης επιστήμης, στα οποία σοβαρά ημι-ακαδημαϊκά άρθρα αραιώθηκαν με συναρπαστικά δοκίμια για φαινόμενα ανεξήγητα από τη σύγχρονη επιστήμη. Ίσως η πιο αισθητική όσον αφορά τη διάταξη, τις επεξηγηματικές σειρές και το περιεχόμενο ήταν το περιοδικό «Χημεία και ζωή», που δημιουργήθηκε για έναν εντελώς ασήμαντο λόγο: στις αρχές της δεκαετίας του 1960, ξεκίνησε μια εκστρατεία χημικοποίησης της εθνικής οικονομίας. Η εκστρατεία προέβλεπε την εντατική ανάπτυξη της χημικής βιομηχανίας, την παραγωγή πολυμερών και λιπασμάτων. Ο πληθυσμός και ακόμη πολλοί ειδικοί ήταν καχύποπτοι για τα νέα υλικά και τις τεχνολογίες στον τομέα της σύγχρονης χημείας. Ως εκ τούτου απαιτούνταν πληροφορίες και επεξηγηματικές εργασίες, οι οποίες ανατέθηκαν εν μέρει στο νέο περιοδικό. Ωστόσο, η αποστολή της έκδοσης ξεπέρασε πολύ τη διάδοση της χημείας και στη δεκαετία του 1970 και του 1980 το περιοδικό άρχισε να προσελκύει καλλιτέχνες, συγγραφείς, νέους επιστήμονες, πολλοί από τους οποίους αργότερα έγιναν διάσημοι εκλαϊκευτές της επιστήμης και επιστημονικοί δημοσιογράφοι. Φυσικά το περιοδικό «Χημεία και ζωή» το διάβαζαν όλοι, ήταν εμβληματικό, διάβαζαν ακόμη και την τελευταία γραμμή. Ήταν όλα καινούρια, ενδιαφέροντα, ασυνήθιστα. Ήταν ένα σύγχρονο περιοδικό. Και τότε αυτό το περιοδικό ανακοίνωσε την πρόσληψη σε ένα σχολείο-στούντιο επιστημονικής δημοσιογραφίας. Στην πραγματικότητα ήταν συγκεντρώσεις συλλόγων, πάρτι στο συντακτικό γραφείο (συντάκτης επιστημονικού περιοδικού). Το «Χημεία και ζωή» προσέλκυσε διάσημους καλλιτέχνες ως εικονογράφους, οι οποίοι συνέβαλαν στη διαμόρφωση τη Science Art στη σοβιετική τέχνη. Ακόμη και για έναν σύγχρονο αναγνώστη, το περιεχόμενο, η γλώσσα, τα γραφικά και η διάταξη του περιοδικού της δεκαετίας του 1970 και του 1980 δεν φαίνονται ξεπερασμένα και πολλά θέματα εξακολουθούν να διαβάζονται με ενδιαφέρον.

189. Η σοβιετική μυθοπλασία οφείλει πολλά στα δημοφιλή επιστημονικά περιοδικά. Ακολουθώντας την ιδέα του Ι. Α. Εφρέμοβ σχετικά με τη χρήση της φαντασίας για την αύξηση του ενδιαφέροντος του κοινού για την επιστήμη, όλα τα κορυφαία δημοφιλή επιστημονικά περιοδικά της χώρας ("Η γνώση είναι δύναμη", "Επιστήμη και ζωή", "Χημεία και ζωή", "Τεχνολογία για τη νεολαία" κ.λπ.) είχαν ενότητες στα οποία δημοσιεύτηκαν φανταστικές ιστορίες σοβιετικών και ξένων συγγραφέων. Γενικά, στο πλαίσιο των επιτυχιών της Εξερεύνησης του διαστήματος, της ανάπτυξης της πυρηνικής ενέργειας και της εξάπλωσης της τηλεόρασης και άλλων τεχνικών καινοτομιών, η μυθοπλασία έγινε αντιληπτή όχι μόνο ως πτήση ελεύθερης σκέψης, κατευθυνόμενη στο αβέβαιο μέλλον, αλλά και ως περιγραφή ενός εντελώς ρεαλιστικού και πιθανού μέλλοντος, όπου η επιστήμη και η τεχνολογική πρόοδος θα γίνουν ένα αποτελεσματικό μέσο οικοδόμησης του κομμουνισμού. Ένα άλλο ζήτημα αποτελεί το ότι αμέτρητα μυθιστορήματα για διαστημικές πτήσεις «ηρωικών σοβιετικών επιστημόνων» με λεπτομερή περιγραφή των τεχνικών καινοτομιών έκαναν τους αναγνώστες να βαρεθούν γρήγορα και το ενδιαφέρον των ίδιων των συγγραφέων μετατοπίστηκε στην εξέταση των προβλημάτων της κοινωνικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, αυτός ο μετασχηματισμός συνέβη με τους Α. Ν. και Μ. Ν. Στρουγκατσκι. Ήδη στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, ακόμη και οι ίδιοι ειρωνεύτηκαν τα πρώτα τους έργα («Η χώρα των νεφελών» «Εκπαιδευόμενοι») στο μυθιστόρημα «Η Δευτέρα ξεκινάει από το Σάββατο», ο κύριος χαρακτήρας του οποίου βρίσκεται στον χάρτινο κόσμο της ιδεολογικά συνεπούς σοβιετικής επιστημονικής φαντασίας της δεκαετίας του 1950.

190. Τα οπτικά μέσα (κινηματογράφος και τηλεόραση) συμμετείχαν επίσης ενεργά στη διάδοση της επιστήμης και της τεχνικής γνώσης. Έχουμε ήδη αναφέρει τους μεταπολεμικούς πίνακες αφιερωμένους στις βιογραφίες του Πόποβ και του Πρζεβάλσκι. Φυσικά, στα περιοδικά της δεκαετίας του 1930 και του 1950, που προηγήθηκαν των περισσότερων κινηματογραφικών συνεδρίων, εμφανίστηκαν τακτικά ιστορίες για ηρωικούς πολιτικούς επιστήμονες, επιτυχίες της σοβιετικής αγρονομίας και της ιατρικής, οι οποίες εργάστηκαν για την προώθηση της σοβιετικής επιστήμης.

191. Υπήρχαν επίσης ενδιαφέροντα πειράματα στον τομέα της κινηματογραφικής φαντασίας, όταν οι κινηματογραφιστές προσπάθησαν να τηρήσουν τις επιστημονικές πληροφορίες που ήταν διαθέσιμες εκείνη την εποχή σχετικά με την έλλειψη βαρύτητας, το τοπίο άλλων πλανητών και τη κατασκευή των διαπλανητικών σκαφών. Ενδεικτικές είναι οι ταινίες «Διαστημική πτήση» (1935), όπου επιστημονικός σύμβουλος ήταν ο Κ.Ε.

Τσιολκόβσκι Και «Πλανήτης των καταιγίδων» (1962), το οποίο σκηνοθέτησε ο ταλαντούχος σκηνοθέτης του δημοφιλούς επιστημονικού κινηματογράφου διαστημικής θεματικής Π. Β. Κλουσάντσεφ. Το κεντρικό στούντιο εκπαιδευτικών ταινιών εκλαϊκευμένης επιστήμης («Τσεντραουτσφιλμ») όχι μόνο έβαλε στη γραμμή παραγωγής την παραγωγή εκπαιδευτικών ταινιών για σχολεία, κολλέγια και πανεπιστήμια, αλλά στα τέλη της σοβιετικής εποχής χρησίμευσε ως πλατφόρμα για ταινίες εκλαϊκευμένης επιστήμης του πρωτότυπου συγγραφέα. Επικεφαλής του εγχειρήματος ήταν ο Β. Μ. Κόμπριν, ο οποίος χρησιμοποίησε την ποιητική των επιστημονικών εργαστηριακών αντικειμένων για να απεικονίσει το πολύπλοκο σύστημα σχέσεων μεταξύ της ανθρώπινης συνείδησης, των επιστημονικών γεγονότων και των φιλοσοφικών στοχασμών.

192. Ο ίδιος ο Κόμπριν έθιξε τον τομέα της επιστήμης και του κινηματογράφου εκλαϊκευμένης επιστήμης στη σοβιετική κοσμοθεωρία με αυτόν τον τρόπο: η «σοβιετική επιστήμη» έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της «σοβιετικής συνείδησης» έπαιξε η «σοβιετική επιστήμη». Έχοντας συνδεθεί με την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο αφενός δημιούργησε υπερβολικές κοινωνικές προσδοκίες. Από την άλλη πλευρά, εξαλείφθηκε ως επιστήμη όταν το φυσικο-επιστημονικό κριτήριο του ανθρώπου-σύμπαντος εφαρμόστηκε στη σχέση του ατόμου και του κράτους-κόμματος... Η βάση και η κύρια ιδέα της σοβιετικής "φυσικο-επιστημονικής" κοσμοθεωρίας είναι ότι η κορυφή της εξέλιξης της ζωής στη γη που διήρκεσε εκατομμύρια χρόνια εκφράζεται στον θρίαμβο του «Όμο Σοβιέτικους» Ο κινηματογράφος εκλαϊκευμένης επιστήμης στη Σοβιετική Ένωση έπρεπε να εξυπηρετήσει αυτήν τη φοβερή ιδέα... Για να είμαστε δίκαιοι, πρέπει να πούμε ότι ο κινηματογράφος εκλαϊκευμένης επιστήμης ήταν πάντα πολύ αγαπητός από το κοινό. Με την έναρξη της πολιτιστικής επανάστασης της δεκαετίας του 1920 και του 1930, οι ψευδαισθήσεις διαδόθηκαν με τη βοήθεια του κράτους ότι η γνώση του κόσμου ήταν στοιχειώδης και ότι κάθε επιστημονική προσπάθεια ανταμείβεται αρκεί να συμπίπτει με τις ιδέες που έρχονται από ψηλά. . Αυτός είναι πιθανώς ο λόγος για τον οποίο ήταν πολύ σημαντικό για μένα και τους φίλους μου να εισάγουμε μια αβεβαιότητα και κάποιο μυστήριο σε μια ταινία εκλαϊκευμένης επιστήμης, και ως αποτέλεσμα, αντί για ένα είδος "σοβιετικού πορνό", να φτιάξουμε μια διαφορούμενη ερωτική ταινία. Είναι αυτονόητο ότι υπήρξε μεγάλη αντίσταση στην πορεία... ωστόσο, η ακόλουθη άποψη ήταν πολύ σημαντική: δηλαδή, ο

κόσμος γύρω μας είναι πολύ πιο περίπλοκος από όλα τα κατεψυγμένα μοντέλα που έπρεπε να φανταζόμαστε¹⁵⁴.

193. Για πολλά χρόνια, τρία επιστημονικά και εκπαιδευτικά προγράμματα που κάλυπταν τους κλάδους της γεωγραφίας, της βιολογίας και των φυσικών επιστημών εργάστηκαν για το μαζικό τηλεοπτικό κοινό. Αυτά τα προγράμματα ήταν το «Κλαμπ κινηματογραφικών ταξιδιών» (παρουσιαστής Γ. Α. Σιένκεβιτς), «Στον κόσμο των ζώων» (παρουσιαστές Β. Μ. Πεσκοβ και Ν. Ν. Ντροζντοβ) και «Το προφανές είναι απίστευτο» (παρουσιαστής Σ. Π. Καπιτσα). Αυτά τα τρία τηλεοπτικά προγράμματα, καθώς και τα περιοδικά εκλαϊκευμένης επιστήμης της περιόδου στασιμότητας, μπορούν να χρησιμεύσουν ως απεικόνιση του σχηματισμού μιας «ομαλής» πολιτικής εκλαϊκευσης της επιστήμης.
194. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ανάγκη για ουσιαστικό εμπλουτισμό και εξομάλυνση των μορφών διάδοσης της επιστημονικής γνώσης οφειλόταν στην αλλαγή της φύσης του κοινού, το οποίο, αφενός έγινε πιο μορφωμένο και απαιτητικό και αφετέρου, απέφυγε την απλή προπαγάνδα της ανωτερότητας της σοβιετικής επιστήμης. Ως εκ τούτου, οι τελευταίες τρεις σοβιετικές δεκαετίες έχουν γίνει η ακμή των θεμάτων εκλαϊκευμένης επιστήμης. Η ψυχαγωγία, η έλλειψη διδακτικής, ο κορεσμός περιεχομένου, η σύγχρονη επεξηγηματική και οπτική γκάμα διέκριναν τα έργα του δημοφιλούς επιστημονικού είδους.
195. Σε μεγάλο βαθμό, αυτό διευκολύνθηκε από την άφιξη ταλαντούχων δημοσιογράφων, επιστημόνων, εικονοληπτών και γραφικών καλλιτεχνών που δεν ήθελαν να εργαστούν στο ιδεολογικό μέτωπο, αφενός, και δεν ήθελαν να εγκαταλείψουν το επάγγελμα, αφετέρου. Ως εκ τούτου, το σχετικά μη πολιτικοποιημένο είδος της «επιστημονικής ποπ» έγινε μια βολική θέση για αυτούς, όπως επίσης και τα παιδικά περιοδικά και η λογοτεχνία που προσέλκυαν άτυπους καλλιτέχνες του επιπέδου του Ι.Ι. Καμπάκοβ και Β.Ν. Πιβοβάροβ.
196. Στη σοβιετική εποχή, πλήρωναν πολύ αξιοπρεπείς μισθούς. Οι υπάλληλοι του περιοδικού μας έπαιρναν κανονικό μισθό, μαζί με τις αμοιβές που έπαιρναν για δημοσιεύσεις στο περιοδικό μας. Ήμασταν περιορισμένοι, δεν γράφαμε πάρα πολύ, αλλά υπήρχε μεγάλη ζήτηση για εμάς σε άλλες δημοσιεύσεις, γιατί απλώς μπορούσαμε μπορούσαμε να μιλήσουμε για περίπλοκα πράγματα. Τα περιοδικά «Πιονιρ» «Ράδιο», η Κοινότητα της «Γνώσης» δημοσίευαν προσούρες και χρειαζόνταν απεγνωσμένα συγγραφείς. Δηλαδή, στο τέλος είχε

---

¹⁵⁴ Kobrin V.M. μερικές ερωτήσεις προς τον Vladimir Kobrin, που έθεσε η Sabina Hansgen, κριτικός λογοτεχνίας. Δείτε την ιστοσελίδα αφιερωμένη στη μνήμη του Β. Kobrin: <http://kobrin.su/st3.html>

ως αποτέλεσμα πολύ αξιοπρεπή χρήματα. Και, ας πούμε, οι συνάδελφοί μου είχαν την πολυτέλεια να αγοράσουν ένα αυτοκίνητο με τα χρήματα που συγκέντρωσαν. Ακριβώς επειδή αυτό το έργο εκτιμήθηκε και πληρώθηκε πολύ. Επειδή όλοι κατάλαβαν ότι λίγοι άνθρωποι μπορούσαν να το κάνουν, αυτή είναι μια τέτοια δουλειά, αρκετά δύσκολη (συντάκτης ενός δημοφιλούς επιστημονικού περιοδικού). Σε γενικές γραμμές, στο πλαίσιο της εγγύτητας των πληροφοριών του σοβιετικού συστήματος, η βιομηχανία διάδοσης της επιστήμης έγινε ένας πολύ σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας, της γλώσσας και των αναγνωστικών συνηθειών της σοβιετικής διανοήσης, καθώς όχι μόνο άνοιξε πόρτες στον κόσμο των επιστημονικών ανακαλύψεων, αλλά εισήγαγε επίσης τη σύγχρονη λογοτεχνία, την τέχνη και τις παγκόσμιες τεχνικές καινοτομίες.

197. Στην εποχή της ύστερης ΕΣΣΔ, τα ρεαλιστικά καθήκοντα της διάδοσης επιστημονικών και τεχνικών γνώσεων συμπληρώθηκαν σημαντικά από τις λειτουργίες της οργάνωσης της οικογενειακής αναψυχής, Συμμετέχοντας στη δημιουργία της κουλτούρας ανάγνωσης και των χόμπι. Αυτό το δοκίμιο δεν μας επιτρέπει να κάνουμε μια λεπτομερή επισκόπηση των μορφών, των εργαλείων και των προσεγγίσεων για τη διάδοση της επιστήμης στη Σοβιετική Ένωση. Ειδικότερα, εδώ δεν εξετάζουμε τον ρόλο των μουσείων φυσικών και τεχνικών επιστημών, καθώς και των παιδικών και εφηβικών συλλόγων, που χρησίμευσαν ως ισχυρά εργαλεία για να επηρεάσουν τις κοσμοθεωρίες. Επιστήσαμε την προσοχή μόνο στα βασικά στάδια του μετασχηματισμού της επιστήμης στο πλαίσιο των αλλαγών στην πολιτιστική πολιτική, εστιάζοντας τουλάχιστον στο ρόλο των περιοδικών και ντοκιμαντέρ εκλαϊκευμένης επιστήμης, καθώς και στο πώς άλλαξε το στυλ και οι πρακτικές της σοβιετικής εκλαϊκευσης της επιστήμης μαζί με τις ιδεολογικές αντιξοότητες και τις προσδοκίες του πληθυσμού, για τον οποίο η γοητεία της εκλαϊκευμένης επιστήμης έγινε αναπόσπαστο μέρος του πολιτιστικού ελεύθερου χρόνου του.

© Αμπράμοβ Ρ., 2013

Επιστημονικός – Μεθοδολογικός Σχολιασμός

Κατά τη διαδικασία της μετάφρασης των αποσπασμάτων του συγγράμματος των Γλούτσενκο, I., & Κουρεννοί, B., (2013). *Χρόνε, εμπρός!:* Η πολιτιστική πολιτική στην ΕΣΣΔ, εμφανίστηκαν εξειδικευμένοι όροι, ο οποίοι χαρακτηρίζονται από διεπιστημονικότητα. Οι εν λόγω όροι ανήκουν σε άλλες επιστήμες όπως η Πολιτική Επιστήμη αλλά και η Ιστορία. Το Κείμενο Πηγή του παρόντος μεταφράσματος επιλέχθηκε ακριβώς επειδή αποτελεί άξια αφορμή προβληματισμού σχετικά με την εύρεση του ισοδύναμου υλικού στην ελληνική γλώσσα.

Ο παρών σχολιασμός διακρίνεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη, γίνεται μία συνοπτική αναφορά στη Λειτουργική Προσέγγιση της Christiane Nord και στις βάσεις που έθεσαν οι Katharina Reiss και Hans Vermeer για την ανάπτυξη αυτής της θεωρίας, καθώς και ανάλυση των μεταφραστικών τεχνικών των Paul Vinay και Jean Darbelnet.

Στη δεύτερη ενότητα λαμβάνοντας ως σημείο αναφοράς το βιβλίο Χρόνε, εμπρός! Η πολιτιστική πολιτική στην Ε.Σ.Σ.Δ, γίνεται ο επιστημονικός σχολιασμός ορισμένων μεταφραστικών προβλημάτων που προέκυψαν κατά τη διαδικασία της μετάφρασης στα ελληνικά.

Ενότητα Α´

Σύμφωνα με την C. Nord οι επικοινωνιακές περιστάσεις δεν είναι καθολικές, αλλά εντάσσονται σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον (C. Nord 1997:21). Στη μετάφραση λοιπόν, ο πομπός και ο δέκτης ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες δεδομένου ότι μιλούν διαφορετικές γλώσσες. Ως εκ τούτου χρειάζονται τη βοήθεια κάποιου ικανού να τελέσει τη διεργασία της απόδοσης της Γλώσσας Πηγής στη Γλώσσα Στόχο. Σε αυτήν την περίπτωση ο μεταφραστής, επιφορτισμένος με αυτό το

καθήκον καλείται να διακρίνει τον επικοινωνιακό στόχο του κειμένου, είτε προφορικού είτε γραπτού. Ο επικοινωνιακός στόχος της μετάφρασης όμως ενδέχεται να διαφέρει σε σχέση με τον στόχο που έχουν θέσει οι υπόλοιποι συμμετέχοντες στην επικοινωνιακή πράξη. Ο μεταφραστής θα πρέπει να είναι σε θέση να διακρίνει μια τέτοια περίπτωση, ενώ συχνά καλείται να μεταφράσει τη λειτουργία του εκφωνήματος και όχι τη διατύπωση.

Έτσι, η λειτουργική προσέγγιση αντλεί τις θέσεις της από την πρακτική εμπειρία της επαγγελματικής μετάφρασης. Η λειτουργική θεωρία της μετάφρασης έθεσε τις βάσεις της στη λειτουργική κριτική της μετάφρασης της Katharina Reiss, τη θεωρία του Σκοπού του Hans J. Vermeer και τη θεωρία της μεταφραστικής δράσης της Justa Holz-Manttari καθώς και σε άλλα έργα εκπαίδευσης μεταφραστών. Για να φτάσουμε όμως στη συγκεκριμένη θεωρία και μεθοδολογία, χρειάζεται να κάνουμε μια μικρή ανασκόπηση στην εξέλιξή της. Βασισμένος σε απόψεις πρώιμων μεταφραστών όπως ο Κικέρωνας και ο Λούθηρος, ο Eugene Nida (1964) εισήγαγε μια διάκριση μεταξύ μορφικής ισοδυναμίας (formal equivalence) και δυναμικής ισοδυναμίας (dynamic equivalence). Από τη μία πλευρά, η μορφική ισοδυναμία αναπαράγει πιστά τη μορφή του κειμένου-πηγής ενώ η δυναμική ισοδυναμία παραθέτει το ισοδύναμο του εξωγλωσσικού επικοινωνιακού αποτελέσματος.

Μια μετάφραση που αποβλέπει στη δυναμική ισοδυναμία έχει ως σκοπό την απόλυτη φυσικότητα της έκφρασης και προσπαθεί να φέρει τον δέκτη αντιμέτωπο με τρόπους συμπεριφοράς που είναι αναγνωρίσιμοι στο πλαίσιο του πολιτισμού του. Δεν θεωρεί απαραίτητο να καταλάβει ο δέκτης τα πολιτισμικά πρότυπα της γλώσσας-πηγής, προκειμένου να κατανοήσει το μήνυμα. (Nida 1964:159)

Παράλληλα ο Eugene Nida ξεχωρίζει τον στόχο της μετάφρασης, τον ρόλο του μεταφραστή και των δεκτών στο άρθρο του «A framework for the Analysis and Evaluation of Theories of Translation» (Πλαίσιο για την ανάλυση και αξιολόγηση των μεταφραστικών θεωριών, 1976) Επίσης αποσαφηνίζει την έννοια της καλής μετάφρασης διερωτώμενος «καλύτερη για ποιόν;». Γίνεται σαφές ότι μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μια μετάφραση είναι καλή, επαρκής ή επιτυχημένη όταν εκπληρώνει τον στόχο για το οποίο προοριζόταν. Ειδικότερα, η σχετική εγκυρότητα κάθε μετάφρασης διαφαίνεται στο κατά πόσο οι δέκτες της είναι σε θέση να ανταποκριθούν στο μήνυμά της (όσον αφορά τη μορφή αλλά και το περιεχόμενο), σε σχέση με την αντίδραση που επεδίωκε ο συγγραφέας του πρωτοτύπου από τους δέκτες της γλώσσας-πηγής και τον τρόπο με τον οποίο αντέδρασαν τελικά οι δέκτες αυτοί. Βέβαια, όπως υπογραμμίζει και ο ίδιος ο Nida, οι αντιδράσεις δεν είναι ποτέ πανομοιότυπες, αφού η

διαγλωσσική επικοινωνία έχει πάντα κάποιες διαφορές στο πολιτισμικό πλαίσιο, κυρίως διαφοροποιήσεις στα συστήματα αξιών, τις εννοιολογικές προϋποθέσεις και τις ιστορικές καταβολές. Παράλληλα, πρότεινε ένα μεταφραστικό μοντέλο που διαρθρωνόταν σε τρία στάδια. Σε αυτό, ο γλωσσικός πυρήνας αναλύεται στη γραμματική, το νόημα και τις συνδηλώσεις του κειμένου-πηγής : στοιχεία που μπορούν να μεταφερθούν στη γλώσσα-στόχο και να αναδιαρθρωθούν ώστε να σχηματίσουν επιφανειακά στοιχεία της γλώσσας-στόχου. Αυτή η «κοινωνιογλωσσολογική» προσέγγιση όπως την αποκαλεί ο Nida, επηρέασε σε μεγαλύτερο βαθμό την εξέλιξη της θεωρίας της μετάφρασης τις δεκαετίες του 1960 και 1970 απ' ότι η έννοια της δυναμικής ισοδυναμίας (dynamic equivalence). Δίνοντας έμφαση στη γλωσσολογική διάσταση της μετάφρασης οι θεωρητικοί έδωσαν τους εξής ορισμούς:

Η μετάφραση μπορεί να οριστεί ως εξής: η αντικατάσταση του κειμενικού υλικού μιας γλώσσας (ΓΠ) με ισοδύναμο υλικό σε μία άλλη γλώσσα. (ΓΣ). (Catford 1965: 20).

Η μετάφραση αποτελεί την αναπαραγωγή στη γλώσσα-στόχο του εγγύτερου φυσικού ισοδυνάμου του μηνύματος της γλώσσας-πηγής. (Nida και Taber 1969: 12)

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970 το ενδιαφέρον της μετάφρασης μετατοπίστηκε από τη λέξη στο κείμενο ως μεταφραστική μονάδα, χωρίς όμως να αμφισβητείται ο δεσπότης γλωσσολογικός προσανατολισμός. Ο Wilss και οι σύγχρονοί του θεωρούσαν τη μετάφραση μια διεργασία εναλλαγής κωδίκων:

Η μετάφραση οδηγεί από ένα κείμενο της γλώσσας-πηγής σε ένα κείμενο της γλώσσας-στόχου, το οποίο αποτελεί το πλησιέστερο δυνατό ισοδύναμο και προϋποθέτει την κατανόηση του περιεχομένου και του ύφους του πρωτότυπου κειμένου. (Wills 1977: 70)

Σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, οι οποίες βασίζονται στην ισοδυναμία, τα χαρακτηριστικά του κειμένου πρέπει να διατηρηθούν και στο κείμενο στόχο:

Η απαίτηση για ισοδυναμία έχει την ακόλουθη μορφή: η Χ ιδιότητα του κειμένου της ΓΠ πρέπει να διατηρείται. Αυτό σημαίνει ότι το περιεχόμενο, η μορφή, το ύφος, η λειτουργία κτλ πρέπει να διατηρούνται ή τουλάχιστον ότι η μετάφραση πρέπει να επιδιώκει να τα διατηρεί όσο το δυνατόν περισσότερο. (1979: 187, αγγλική μετάφραση 1989: 100 έμφαση στο πρωτότυπο)

Η παραπάνω διατύπωση ανήκει στον Werner Koller και είναι μια κανονιστική διατύπωση. Στην ουσία δέχεται πως οποιοδήποτε κείμενο στόχος που δεν είναι ισοδύναμο με το αντίστοιχο κείμενο-πηγή, δεν συνιστά μετάφραση. Ενώ κάποιοι θεωρητικοί αναγκάστηκαν να παραδεχθούν πως κατά τη διάρκεια της μετάφρασης ενδέχεται να προκύψουν περιπτώσεις μη ισοδυναμίας, είναι γεγονός ότι ακόμη πολλοί επιμένουν στην προηγούμενη άποψη. Στην πραγματικότητα η μη ύπαρξη ισοδυναμίας οφείλεται στις πραγματολογικές διαφορές ανάμεσα στον πολιτισμό-πηγή και τον πολιτισμό-στόχο, όπως διαφαίνεται και από τον ίδιο τον Koller μεταγενέστερα:

Οι ad hoc περιπτώσεις προσαρμογής πρέπει να αντιμετωπίζονται ως στοιχεία κειμενικής παραγωγής κατά τη μεταφραστική διαδικασία. Οι προσαρμογές αυτές, μπορεί να είναι ενδεδειγμένες ή ακόμη και αναπόφευκτες, προκειμένου η μετάφραση να φτάσει στο κοινό της, δηλαδή από τη σκοπιά της πραγματολογικής ισοδυναμίας. (1992: 235)

Οι απόψεις πάνω στο θέμα ποικίλουν, ορισμένοι επιστήμονες εκθειάζουν την κυριολεκτική μετάφραση ως τον καλύτερο τρόπο μετάφρασης (Newmark 1984/85: 16) ενώ άλλοι δέχονται έναν ορισμένο αριθμό προσαρμογών, περιφράσεων ή άλλων μη κυριολεκτικών αποδόσεων στο κείμενο-στόχο. Ο Koller μάλιστα επιτρέπει αυτές τις διαδικασίες διότι «επιδιώκουν να μεταφέρουν υπόρρητες αξίες του κειμένου-πηγής ή να βελτιώσουν τη δυνατότητα κατανόησης του κειμένου από τους δέκτες-στόχους» (1993: 53). Από την άλλη πλευρά, η Christiane Nord υποστήριξε πως «αυτά τα μάλλον αυθαίρετα κριτήρια δεν εξηγούν το γεγονός ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι υπόρρητες αξίες θα πρέπει να παραμένουν υπόρρητες, ούτε αναγνωρίζουν ότι η δυνατότητα κατανόησης δεν αποτελεί γενικό στόχο όλων των κειμένων ή όλων των κειμενικών τύπων» (1997: 33).

Η μη κυριολεκτική μετάφραση χρηστικών κειμένων (οδηγίες χρήσης, διαφημίσεις) απολαμβάνει ευρύτερης αποδοχής εκ μέρους των υποστηρικτών της ισοδυναμίας σε σχέση με τη λογοτεχνική μετάφραση. Αυτό οδηγεί λογικά σε μια σειρά κριτηρίων διαφορετικών για το κάθε είδος κειμένου και προκαλεί μία σύγχυση κατά την εφαρμογή τους. Σύμφωνα με τον Kelly:

Ο μεταφραστής διαμορφώνει την εικόνα που έχει για τη μετάφραση με βάση τη λειτουργία που προσδίδει στη γλώσσα. Βασιζόμενος στη λειτουργία, μπορεί κανείς να εξάγει συμπεράσματα για τη φύση της μετάφρασης. Έτσι, αυτοί που μεταφράζουν μόνο

για αντικειμενική πληροφόρηση έχουν ορίσει τη μετάφραση διαφορετικά από αυτούς για τους οποίους το κείμενο-πηγή έχει τον δικό του λόγο ύπαρξης. (1979: 4)

Ίσως σε αυτό να οφείλεται το γεγονός ότι πολλοί μεταφρασεολόγοι που δίδασκαν σε ιδρύματα εκπαίδευσης μεταφραστών άρχισαν να δίνουν προτεραιότητα στις λειτουργικές προσεγγίσεις παρά στις προσεγγίσεις που βασίζονται στην ισοδυναμία. Ανακάλυψαν δηλαδή ότι στην επαγγελματική μετάφραση υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου το ζητούμενο δεν είναι η ισοδυναμία.

Αντλώντας αυτό το παράδειγμα από το πρόγραμμα σπουδών του ΠΜΣ Μετάφρασης στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών, είδαμε πως στην περίπτωση της μετάφρασης ενός απολυτηρίου λυκείου από το Καζακστάν για ένα ελληνικό πανεπιστήμιο, το κείμενο-στόχος δεν οφείλει να μοιάζει με το απολυτήριο ενός ελληνικού σχολείου ούτε και να επιτελεί τις ίδιες λειτουργίες. Οφείλει όμως, να μεταφέρει τις ιδιαίτερες πληροφορίες που θα φανούν χρήσιμες στον δέκτη του μεταφράσματος: Πληροί ή όχι τα κριτήρια του Πανεπιστημίου; Ο μέσος όρος υπερβαίνει το 18; κ.α.

Ύστερα από αυτήν τη σχέση μεταξύ μεταφραστικής θεωρίας και επαγγελματικής πρακτικής, πολλοί μεταφρασεολόγοι αναζήτησαν μια νέα θεωρητική προσέγγιση η οποία θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες. Η Katharina Reiss το 1971 εισήγαγε μια λειτουργική κατηγορία στη δική της «αντικειμενική προσέγγιση της κριτικής της μετάφρασης». Το βιβλίο της *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* (Δυνατότητες και όρια της κριτικής της μετάφρασης) μπορεί να θεωρηθεί ως η αφετηρία για την ακαδημαϊκή μεταφρασεολογική έρευνα στη Γερμανία. Έχοντας ως βάση την έννοια της ισοδυναμίας η Reiss αναπτύσσει ένα μοντέλο κριτικής της μετάφρασης το οποίο στηρίζεται στη λειτουργική σχέση ανάμεσα στο κείμενο-πηγή και το κείμενο-στόχο. Σύμφωνα με την ίδια, ιδανική θα θεωρούνταν η μετάφραση «στην οποία ο σκοπός στη ΓΣ [γλώσσα-στόχο] είναι η ισοδυναμία στο επίπεδο του εννοιολογικού περιεχομένου, της γλωσσικής δομής και της επικοινωνιακής λειτουργίας της ΓΠ [γλώσσας-πηγής]» (1977/1989:112). Η Reiss χαρακτηρίζει αυτό το είδος της μετάφρασης ως *ολοκληρωμένη επικοινωνιακή επιτέλεση* (αγγλ. *integral communicative performance*) (1977/1989:114).

Η Reiss θέτει κάποιες εξαιρέσεις οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε παράβαση της ισοδυναμίας. Οι εν λόγω εξαιρέσεις οφείλονται σε αυτό που θα ονομάζαμε *πακέτο μεταφραστικών οδηγιών* (γερμ. *Übersetzungsauftrag*). Όταν το κείμενο-στόχος προορίζεται να εκπληρώσει μια λειτουργία διαφορετική από αυτή του πρωτοτύπου, τότε έχουμε μια τέτοια εξαίρεση. Ως παράδειγμα θα

μπορούσαμε να αναφέρουμε τη θεατρική προσαρμογή ενός πεζού κειμένου, τη μετάφραση έργου του Θερβάντες για τις ανάγκες του μαθήματος της ξένης γλώσσας ή ακόμη την κατά λέξη μετάφραση ενός ρωσικού ποιήματος που πρόκειται να αποτελέσει τη βάση για την ελεύθερη απόδοσή του από έναν ποιητή ο οποίος δε γνωρίζει τη ΓΠ (προσαρμοσμένο παράδειγμα από C. Nord 1997: 35). Όταν το ΚΣ απευθύνεται σε διαφορετικό δέκτη απ' ότι το κείμενο πηγή, τότε βρισκόμαστε ενώπιον μιας ακόμη εξαίρεσης. Για παράδειγμα ο Δον Κιχώτης του Μ. Θερβάντες αποτελούσε μια σάτιρα του ιπποτικού μυθιστορήματος στη μεσαιωνική Ισπανία. Στη περίπτωση μετάφρασης του για παιδιά, στα ελληνικά, έχουμε ακόμα μία εξαίρεση από την απαίτηση για ισοδυναμία. Το ίδιο συμβαίνει και σε αποδόσεις κειμένων που άπτονται ιδεολογικής επιμέλειας σύμφωνα με θρησκευτικά, ηθικά ή εμπορικά κριτήρια. Η Reiss δεν θεωρεί ότι οι παραπάνω περιπτώσεις συνιστούν «ορθές μεταφράσεις» και προτείνει να αναφέρονται ως *μεταφορές* (γερμ. *Übertragungen*) (1971: 105). Η ίδια υποστηρίζει ότι ο αξιολογητής της μετάφρασης δεν δύναται πλέον να στηρίζεται σε χαρακτηριστικά γνωρίσματα που προκύπτουν από την ανάλυση του ΚΠ, αλλά θα πρέπει να κρίνει εάν το κείμενο-στόχος μεταφέρει την ιδιαίτερη λειτουργία του σε σχέση με το πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η μετάφραση. Με άλλα λόγια, η λειτουργική προσέγγιση προηγείται των προτύπων της ισοδυναμίας.

Είναι αυτονόητο ότι όλοι οι προαναφερθέντες τύποι της μετάφρασης μπορούν να δικαιολογηθούν σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Μία διάστιχη μετάφραση μπορεί να είναι εξαιρετικά χρήσιμη στο πλαίσιο της συγκριτικής γλωσσολογικής έρευνας. Η κυριολεκτική μετάφραση είναι μια καλή βοήθεια για την εκμάθηση ξένων γλωσσών. Η φιλολογική μετάφραση είναι κατάλληλη εάν κάποιος επιθυμεί να εστιάσει στα διαφορετικά μέσα που χρησιμοποιούν διαφορετικές γλώσσες για να εκφράσουν λεκτικά συγκεκριμένες σημασίες. Η αλλαγή της λειτουργίας ενός κειμένου, ως γλωσσικού συστατικού μέσα σε μία σύνθετη διαδικασία επικοινωνίας, μπορεί επίσης να αποτελεί μία δικαιολογημένη λύση. Εντούτοις, όταν σκοπός της μετάφρασης είναι αυτή καθ' αυτή η μετάφραση- υπό την έννοια ότι επιδιώκει απλώς να διευρύνει μία αρχικά μονόγλωσση επικοινωνιακή διαδικασία, προκειμένου να συμπεριλάβει και αλλόγλωσσους δέκτες-, τότε η μετάφραση πρέπει να εκλαμβάνεται ως ολοκληρωμένη επικοινωνιακή επιτέλεση η οποία- χωρίς τη συνδρομή εξωκειμενικών συμπληρωμάτων (σημειώσεις, επεξηγήσεις κτλ.)- παρέχει μία ιδέα σχετικά με τη γνωστική σημασία, τη γλωσσική μορφή και την επικοινωνιακή λειτουργία του ΚΠ. (1977/ 1989: 114-115).

Στη συνέχεια η Katharina Reiss πρότεινε τη συσχέτιση του κειμενικού τύπου με τη μεταφραστική μέθοδο ως «μια ειδική θεωρία» η οποία θα έπρεπε να ενταχθεί στο πλαίσιο της γενικής θεωρίας του Vermeer στο βιβλίο τους (Reiss και Vermeer 1984). Στο κεφάλαιο 3 του βιβλίου η Reiss αλλάζει τη θέση της λειτουργικής κατηγορίας. Εφόσον η ισοδυναμία δεν αποτελεί πλέον τον προβλεπόμενο σκοπό της μετάφρασης, η ανάλυση των κειμενικών τύπων πλέον δεν παρέχει απόλυτα κριτήρια για τις μεθοδολογικές επιλογές. Ως αποτέλεσμα η κατάταξη του ΚΠ σε έναν συγκεκριμένο κειμενικό τύπο έχει νόημα μόνο όταν η λειτουργία του κειμένου στόχου είναι να αναπαραστήσει το κειμενικό ισοδύναμο του κειμένου πηγής. Ειδικότερα, στο βιβλίο των Reiss και Vermeer (1984: 89-90) αυτές οι περιπτώσεις αναφέρονται ως επικοινωνιακές ή μιμητικές μεταφράσεις.

Η Θεωρία του Σκοπού του Hans J. Vermeer.

Ο Vermeer αποστασιοποιήθηκε από τη γλωσσολογική θεωρία της μετάφρασης υποστηρίζοντας ότι η μετάφραση δεν αποτελεί γλωσσική διεργασία. Επιπροσθέτως, υποστήριξε πως η γλωσσολογία δεν έχει καταφέρει ακόμη να θέσει τα σωστά ερωτήματα και θα έπρεπε να τα αναζητήσουμε κάπου αλλού. Όπως διαφαίνεται και στο άρθρο του «Ein rahmen für eine allgemeine translationstheorie» (πλαίσιο για μια γενική θεωρία της μετάφρασης) το 1978. Ο ίδιος ορίζει τη μετάφραση, αλλά και τη διερμηνεία ως μία μορφή μεταφοράς όπου τα λεκτικά και μη λεκτικά επικοινωνιακά σημεία μεταφέρονται από μία γλώσσα σε μία άλλη. Ακολουθώντας τη θεωρία της δράσης (πρβ. Von Wright 1968, Rehbein 1977, Harras, 1978) ο Vermeer ορίζει αυτήν την ανθρώπινη δράση (μετάφραση) ως εμπρόθετη, στοχευμένη συμπεριφορά που λαμβάνει χώρα σε δεδομένες περιστάσεις. Η ανθρώπινη δράση αποτελεί μέρος της περίπτωσης ενώ παράλληλα τη μεταβάλλει. (1978/ 1983β: 49). Παράλληλα οι περιστάσεις αυτές συνδέονται άμεσα με τους πολιτισμούς από τους οποίους προέρχονται. Κάθε αξιολόγηση των λεκτικοποιημένων και μη λεκτικοποιημένων στοιχείων της περίπτωσης εξαρτάται από τη θέση της στον εν λόγω πολιτισμό.

Πιο αναλυτικά, η μετάφραση δε μπορεί να είναι μια άμεση μεταφορά μεταξύ γλωσσών, αλλά ούτε και να βασίζεται αποκλειστικά σε μία γλωσσολογική θεωρία. Όσο σύνθετη και αν είναι, θα αποδεικνύεται ανεπαρκής. Χρειάζεται μια πολιτισμική θεωρία ικανή να αποδώσει την ιδιαιτερότητα των επικοινωνιακών περιστάσεων και τη σχέση ανάμεσα στα λεκτικοποιημένα και μη λεκτικοποιημένα στοιχεία της κάθε περίπτωσης.

Κάθε μορφή μεταφραστικής δράσης, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας της μετάφρασης, μπορεί να θεωρηθεί δράση, όπως υποδηλώνει και ο όρος. Κάθε δράση έχει έναν σκοπό. Έναν στόχο. Η λέξη Σκοπός, άρα, είναι ένας τεχνικός όρος για τον σκοπό ή τον στόχο μιας μετάφρασης. Επιπλέον μία δράση οδηγεί σε ένα αποτέλεσμα, μία νέα κατάσταση ή γεγονός και πιθανότατα σε ένα «νέο» αντικείμενο. (Vermeer 1989β: 173-174).

Έτσι προέκυψε η θεωρία του σκοπού που αποτελεί μια θεωρία στοχευμένης δράσης. Κάθε μετάφραση απευθύνεται σε ένα επιδιωκόμενο κοινό, εφόσον μεταφράζω σημαίνει «δημιουργώ ένα κείμενο σε ένα πλαίσιο- στόχο, για ένα σκοπούμενο- στόχο και για παραλήπτες- στόχους σε συνθήκες- στόχους». Αυτή η θεωρία θέτει ως βάση τον παραλήπτη (αγγλ. addressee, γερμ. addressat) δηλαδή τον δέκτη για τον οποίο προορίζεται το κείμενο- στόχος ή το επιδιωκόμενο κοινό του κειμένου- στόχου με το διαφορετικό για τον εκάστοτε πολιτισμό γνωστικό του υπόβαθρο, τις προσδοκίες του και τις επικοινωνιακές του ανάγκες.

Για τον Vermeer το κείμενο- πηγή βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση στη θεωρία του σκοπού, απ' ότι στις θεωρίες που βασίζονται στην ισοδυναμία. Από τη μία πλευρά η Reiss ορίζει ως βασικό κριτήριο λήψης αποφάσεων στη μετάφραση το κείμενο- πηγή (Reiss 1988: 70). Ενώ από την άλλη ο Vermeer προσεγγίζει το κείμενο- πηγή ως *παροχή πληροφοριών* (αγγλ. offer of information, γερμ. Informationsangebot) που μετατρέπεται σε παροχή πληροφοριών για το κοινό- στόχο (Vermeer 1982).

Η θεωρία της μεταφραστικής δράσης της Justa Holz-Mänttari

Η θεωρία της βασίζεται στις αρχές της θεωρίας της δράσης και συνέβαλε καταλυτικά στην εξέλιξη της λειτουργικής θεωρίας. Είναι σχεδιασμένη ώστε να καλύπτει όλες τις μορφές διαπολιτισμικής διαφοράς, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων στις οποίες δεν υπάρχει κάποιο κείμενο πηγή ή κείμενο στόχος. Αποφεύγει να χρησιμοποιεί τον όρο μετάφραση ενώ προτιμά να μιλά για διαβιβαστές μηνυμάτων (γερμ. Botschaftstrager) οι οποίοι συνίστανται από κειμενικό υλικό που συνδυάζεται με άλλα μέσα, όπως εικόνες, ήχοι και κινήσεις του σώματος. Ορίζει τη μετάφραση ως «μια σύνθετη δράση που έχει σχεδιασθεί για να επιτελέσει έναν συγκεκριμένο στόχο» (Holz-Mänttari και Vermeer 1985: 4). Ο γενικός όρος για αυτό το φαινόμενο είναι *μεταφραστική δράση*. Πιο αναλυτικά:

Η μεταφραστική δράση είναι η διαδικασία παραγωγής ενός συγκεκριμένου διαβιβαστή μηνύματος, που έχει σχεδιαστεί για να χρησιμοποιηθεί σε ανώτερα συστήματα δράσης, προκειμένου να συντονίσει τη δρασιακή και επικοινωνιακή συνεργασία. (Holz-Mänttari 1984: 17)

Η μεταφορά μηνυμάτων - μέσω διαβιβαστών μηνυμάτων που παράγονται από ειδικούς, υπερπηδώντας πολιτισμικούς και γλωσσικούς φραγμούς - αποτελεί τον στόχο της μεταφραστικής δράσης. Οι μεταφραστές είναι οι ειδικοί στη δημιουργία κατάλληλων διαβιβαστών μηνυμάτων μέσα στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής ή υπερπολιτισμικής επικοινωνίας ή «συνεργασίας».

Οι λειτουργιστές μεταφρασεολόγοι μοιράζονται ένα κοινό χαρακτηριστικό. Προσπαθούν να επικεντρώνονται στις ανεξάρτητες από τη γλώσσα πραγματολογικές ή πολιτισμικές πτυχές της μετάφρασης, τονίζοντας την ιδιαίτερη φύση της μεταφραστικής δεξιότητας σε αντιδιαστολή με τη γλωσσική επάρκεια, πράγμα που τους ξεχωρίζει από τους θεωρητικούς γλωσσολόγους. Σύμφωνα με το «μοντέλο κειμενικής ανάλυσης για τη μετάφραση» (Nord 1988α/1991) ο μεταφραστής προτού αρχίσει να μεταφράζει θα πρέπει να συγκρίνει τον Σκοπό με τις λειτουργίες του κειμένου-πηγής και να είναι σε θέση να εντοπίζει τα προβλήματα που θα προκύψουν κατά τη μεταφραστική διαδικασία. Συνεπώς θα πρέπει να είναι ικανός να επινοήσει μια ολιστική στρατηγική επίλυσής τους (Nord 1996α).

Η μεταφραστική διάδραση

Το περιβάλλον εντός του οποίου οι ομιλητές μιας γλώσσας επικοινωνούν ονομάζεται επικοινωνιακή περίσταση. Η ίδια η επικοινωνία αποτελεί μια διαπροσωπική διάδραση και ως εκ τούτου συνιστά μια μορφή δράσης, η οποία μπορεί να εξηγήσει ορισμένες πλευρές της μετάφρασης. Η δράση μπορεί να οριστεί ως μια εμπρόθετη «αλλαγή ή μετάβαση από μια κατάσταση σε μία άλλη» (von Wright 1963: 28). Στην περίπτωση που η θεωρία της δράσης γενικεύεται και συμπεριλαμβάνει περιπτώσεις όπου συμμετέχουν δύο ή περισσότεροι δράστες, τότε από θεωρία της δράσης μετατρέπεται σε θεωρία της *διάδρασης* (αγγλ. *Interaction*). Η ανθρώπινη διάδραση μπορεί να περιγραφεί ως η εμπρόθετη αλλαγή μιας κατάστασης στην οποία εμπλέκονται δύο ή περισσότερα άτομα. Είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί *επικοινωνιακή* όταν λαμβάνει χώρα μέσω σημείων που εκπέμπονται εμπρόθετα από τον δράστη, αποστολέα ή πομπό και απευθύνονται σε έναν δράστη, παραλήπτη ή δέκτη. Η εν λόγω διάδραση πραγματοποιείται σε περιστάσεις οριοθετημένες ως προς τον χώρο και τον χρόνο. Αυτό σημαίνει ότι κάθε

περίσταση διαθέτει ιστορικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία επηρεάζουν τη λεκτική και μη λεκτική συμπεριφορά των δραστών, τις προσδοκίες και τις πληροφορίες που έχουν ο ένας για τον άλλο άλλα και για τον κόσμο γενικότερα. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διακρίνουν τους εκπροσώπους μιας πολιτισμικής κοινότητας συνήθως συμπίπτουν τόσο ώστε να είναι δυνατή η επικοινωνία. Σε περιπτώσεις στις οποίες ο πομπός και ο δέκτης ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς, τα χαρακτηριστικά μπορεί να διαφέρουν σε τέτοιο βαθμό που να χρειάζεται ένας διαμεσολαβητής για να καταστήσει εφικτή την επικοινωνία στον χώρο και τον χρόνο.

Η εμπρόθετη διάδραση

Σύμφωνα με τον Vermeer, προθετικότητα μιας διάδρασης σημαίνει τη δυνατότητα επιλογής, ότι δηλαδή κάποιος μπορεί να δράσει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, να απορρίψει κάποιον πιθανό τρόπο ή και να μη δράσει καθόλου. Πιο συγκεκριμένα ορίζει την έννοια της δράσης ως εξής:

Για να χαρακτηριστεί μια συμπεριφορική πράξη ως δράση, πρέπει που το άτομο που την επιτελεί να είναι σε θέση (δυνητικά) να αιτιολογήσει γιατί επέλεξε τον συγκεκριμένο τρόπο παρόλο που θα μπορούσε να πράξει και διαφορετικά. (1989β: 176).

Για τον Vermeer ακόμη και η έλλειψη δράσης αποτελεί μια μορφή δράσης με την προϋπόθεση ότι μια ορατή δράση θα ήταν επίσης δυνατή. Ο Watzlawick είχε υπογραμμίσει σχετικά, πως «δεν υπάρχει κάτι που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως μη συμπεριφορά. Όλα έχουν αξία μηνύματος, όσο και να προσπαθήσει κανείς δεν γίνεται να μη μεταδίδει κάποιο μήνυμα. Ακόμη και η απραξία και η σιωπή μπορούν να επηρεάζουν τους άλλους» και εκείνοι με τη σειρά τους οδηγούνται σε συνέχεια τις επικοινωνίας.

Σύμφωνα με τον Vermeer καθήκον του μεταφραστή είναι:

- Η ανάλυση της αποδεκτότητας και βιωσιμότητας του πακέτου μεταφραστικών οδηγιών σε νομικό, οικονομικό ή ιδεολογικό πλαίσιο
- Ο έλεγχος σχετικά με την πραγματική αναγκαιότητα της μετάφρασης
- Ο καθορισμός των δραστηριοτήτων που απαιτούνται για την εκτέλεση του πακέτου οδηγιών
- Η επιτέλεση μιας μεταφραστικής δράσης της οποίας το αποτέλεσμα ενδέχεται να είναι ένα κείμενο-στόχος ή μια σύντομη περίληψη του κειμένου-στόχου ή σε ειδικές περιπτώσεις ακόμη και η συμβουλή του μεταφραστή προς τον πελάτη να μην προχωρήσει σε μετάφραση

του κειμένου- πηγής γιατί αυτό δεν θα εξυπηρετούσε τον επιδιωκόμενο στόχο (Vermeer 1986α: 276 και Holz-Mänttari 1984: 109-110)

Η διαπολιτισμική δράση

Η μετάφραση πραγματοποιείται σε καθορισμένες συνθήκες στις οποίες εμπλέκονται μέλη από διαφορετικούς πολιτισμούς. Η γλώσσα συνιστά θεμελιώδες κομμάτι ενός πολιτισμού ειδικά αν ορίσουμε τον πολιτισμό ως «σύνολο γνώσεων, ικανοτήτων και αντιλήψεων» (Snell- Hornby 1988: 40). Σύμφωνα με τον εθνολόγο Ward H. Goodenough ο πολιτισμός δεν είναι ένα φαινόμενο με υλική υπόσταση, δεν συνίσταται από πράγματα, ανθρώπους ή συμπεριφορές. Πρόκειται περισσότερο για την οργάνωση αυτών των πραγμάτων. Πρόκειται για τις μορφές των πραγμάτων που οι άνθρωποι έχουν στο μυαλό τους, τα μοντέλα που χρησιμοποιούν για να αντιλαμβάνονται, να συσχετίζουν και να ερμηνεύουν τα πράγματα αυτά (1964: 36). Ο ορισμός αυτός αποτέλεσε το σημείο εκκίνησης για τις λειτουργικές προσεγγίσεις της μετάφρασης.

Η δράση επεξεργασίας κειμένων

Στη λειτουργική προσέγγιση το κείμενο-πηγή αναλαμβάνει έναν ρόλο πολύ διαφορετικό από αυτόν στις πρώιμες γλωσσολογικές θεωρίες ή στις θεωρίες που βασίζονται στην ισοδυναμία. Τον ρόλο αυτό ονόμασε ο Vermeer εκθρόνιση (αγγλ. dethronement, γερμ. Entthronung) του πρωτοτύπου. Πλέον το κείμενο- πηγή δεν είναι το πρώτο και σημαντικότερο κριτήριο για τις αποφάσεις του μεταφραστή, είναι απλά μια ακόμα πηγή πληροφοριών. Έτσι ο κάθε δέκτης ξεχωρίζει όσα τον ενδιαφέρουν ή του είναι χρήσιμα για τον επιδιωκόμενο στόχο.

Κατά τη μεταφραστική διαδικασία τα επιλεγμένα πληροφοριακά στοιχεία αποδίδονται στον πολιτισμό- πηγή με τον τρόπο που ο μεταφραστής θεωρεί κατάλληλο για τον δεδομένο στόχο.

Ας δούμε τώρα μια ανάλυση των τεχνικών όρων κατά τον Vermeer (1990α: 100).

Ως σκοπό (αγγλ. Aim, γερμ. Ziel) ορίζει το τελικό αποτέλεσμα που θέλει να επιφέρει το δρών υποκείμενο μέσω μιας δράσης. Για παράδειγμα μπορεί κάποιος να επιθυμεί να μάθει κινεζικά, για να διαβάσει τα ποιήματα του Li Tai Po από το πρωτότυπο (Vermeer 1989α: 93).

Ο στόχος (αγγλ. Purpose, γερμ. Zweck) ορίζεται ως ένα προσωρινό στάδιο στη διαδικασία επίτευξης ενός σκοπού. Ως εκ τούτου, στόχος και σκοπός αποτελούν συγγενείς έννοιες. Για παράδειγμα, κάποιος βγαίνει για να αγοράσει μια γραμματική της βασκικής γλώσσας (στόχος 1^{ος}), προκειμένου να μάθει τη γλώσσα (στόχος 2^{ος}), ώστε να καταφέρει να μεταφράσει βασκικά διηγήματα (στόχος

3^{ος}), ώστε να κάνει γνωστή τη βασική λογοτεχνία σε άλλες γλωσσικές κοινότητες (σκοπός) (προσαρμοσμένο παράδειγμα από τον Vermeer 1989α: 94).

Η λειτουργία (αγγλ. Function, γερμ. Funktion) αναφέρεται στην πραγματική ή υποτιθέμενη σημασία ενός κειμένου από την πλευρά του δέκτη, ενώ ο σκοπός είναι ο στόχος για τον οποίο χρησιμεύει ή υποτίθεται χρησιμεύει το κείμενο (Vermeer 1989α: 94).

Η πρόθεση (αγγλ. Intention, γερμ. Intention ή Absicht) θεωρείται ένα «προσανατολισμένο στον σκοπό σχέδιο δράσης» (Vermeer [1978] 1983: 41) από τη σκοπιά τόσο του πομπού όσο και του δέκτη, καθώς υποδεικνύει τον κατάλληλο τρόπο δημιουργίας ή κατανόησης του κειμένου (Vermeer 1986α: 414). Ο όρος πρόθεση είναι επίσης συνώνυμος με τον όρο *λειτουργία της δράσης* (Reiss και Vermeer 1984: 98).

Η C. Nord πρότεινε μια βασική διάκριση ανάμεσα στην *πρόθεση* και τη *λειτουργία* για να αποφευχθεί η εννοιολογική σύγχυση. Η πρόθεση ορίζεται με βάση την άποψη του πομπού, ο οποίος μέσω του κειμένου επιθυμεί να επιτύχει έναν συγκεκριμένο στόχο. Παρόλα αυτά, ακόμη και οι καλύτερες προθέσεις δεν εγγυώνται ένα άριστο αποτέλεσμα, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις όπου οι περιστάσεις του πομπού και του δέκτη διαφέρουν σημαντικά. Σύμφωνα με το μοντέλο της κειμενικής διάδρασης, οι δέκτες χρησιμοποιούν το κείμενο με μια συγκεκριμένη λειτουργία, σε συνάρτηση με τις προσδοκίες, τις ανάγκες και τις προηγούμενες γνώσεις τους καθώς και με τις συνθήκες της περίπτωσης. Το ιδανικό θα ήταν η πρόθεση του πομπού να επιτύχει τον σκοπό. Σε μια τέτοια περίπτωση η πρόθεση θα ήταν ανάλογη ή ακόμη και ταυτόσημη με τη λειτουργία (Nord 1988α/1991: 47- 48). Κατά τη μεταφραστική διαδικασία αυτή η διάκριση θα φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη, αφού ο πομπός και ο δέκτης ανήκουν πάντα σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Ο Vermeer ανέλυσε τη διάκριση που πρότεινε η Nord αλλά δεν την υιοθέτησε καθώς υποστήριξε πως οι τελολογικές έννοιες σκοπός, στόχος, πρόθεση και λειτουργία είναι ισοδύναμες και τις εντάσσει στην έννοια του Σκοπού.

Κάθε κείμενο δημιουργείται για έναν συγκεκριμένο στόχο και θα πρέπει να υπηρετεί αυτό τον στόχο. Ο κανόνας του Σκοπού, επομένως, ορίζεται ως εξής: πρέπει να μεταφράζουμε/διερμηνεύουμε/μιλάμε/γράφουμε με τέτοιο τρόπο, ώστε το κείμενο/η μετάφρασή μας να μπορεί να λειτουργήσει στην περίπτωση στην οποία πρόκειται να χρησιμοποιηθεί και με τα άτομα που επιθυμούν να το/την χρησιμοποιήσουν, ακριβώς με τον τρόπο που επιθυμούν να λειτουργήσει (Vermeer 1989α: 20).

Το πακέτο μεταφραστικών οδηγιών

Το πακέτο μεταφραστικών οδηγιών (γερμ. *Übersetzungsauftrag*) αποτελούν οι λεπτομέρειες σχετικά με τον στόχο, τους παραλήπτες, τον χώρο, τον χρόνο, την περίπτωση, το μέσο της επιδιωκόμενης

επικοινωνίας αλλά και τη λειτουργία που προτίθεται να έχει το κείμενο. Σε αυτό το σημείο η Nord διατυπώνει το εξής μεταφραστικό πρόβλημα: η γερμανική λέξη *Übersetzungsauftrag*, στα αγγλικά μεταφράζεται κυριολεκτικά ως *translation commission/translation assignment* δηλαδή μεταφραστική εντολή/μεταφραστική ανάθεση. Οι δύο όροι συναντώνται σε έργα Γερμανών λειτουργιστών μεταφρασεολόγων, γραμμένα ή μεταφρασμένα στα αγγλικά. Από τη μία πλευρά ο Vermeer χρησιμοποιεί τον όρο *εντολή*, ενώ ο Rochhacker (1995: 34) και ο Kussmaul (1995: 34) χρησιμοποιούν την *ανάθεση*. Η Nord με τη σειρά της εισάγει έναν τρίτο όρο, τον όρο *translating instructions* (μεταφραστικές οδηγίες) «επειδή τονίζει την εκπαιδευτική πλευρά» (Nord 1988α/1991: 8, σημ. 3).

Διακειμενική και ενδοκειμενική συνεκτικότητα

Σύμφωνα με τη θεωρία του Σκοπού, η αποτελεσματικότητα του πακέτου οδηγιών εξαρτάται από τις συνθήκες του πολιτισμού-στόχου και όχι του πολιτισμού-πηγής. Δεδομένου ότι η Nord όρισε τη μετάφραση ως μεταφραστική δράση που περιλαμβάνει ένα κείμενο-πηγή, η πηγή αποτελεί συνήθως μέρος του πακέτου οδηγιών. Ωστόσο σύμφωνα με τη θεωρία της δράσης, οι συντελεστές (πομπός, δέκτης, εμπνευστής και μεταφραστής) αποτελούν τους καθοριστικότερους παράγοντες και άρα, είναι προβληματικό να μιλάει κανείς για το κείμενο-πηγή, εκτός αν εννοεί μόνο τις λέξεις ή τις προτασιακές δομές της γλώσσας-πηγής.

Η έννοια του πολιτισμού και της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας

Ο Vermeer διατυπώνοντας την έννοια του πολιτισμού βασίστηκε στον ορισμό του Gohring:

Πολιτισμός είναι όλα όσα χρειάζεται να γνωρίζει, να κατέχει ή να αισθάνεται κανείς, αφενός προκειμένου να μπορεί να κρίνει εάν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά των μελών μιας κοινότητας συμφωνεί με αυτό που επιβάλλει ο κοινωνικός τους ρόλος και αφετέρου προκειμένου η συμπεριφορά του να είναι σύμφωνη με τις προσδοκίες της συγκεκριμένης κοινότητας, εκτός βέβαια αν είναι διατεθειμένος να υποστεί τις συνέπειες μιας μη αποδεκτής συμπεριφοράς. (Gohring 1978: 10)

Παράλληλα ‘όμως, ο Vermeer επικεντρώνεται περισσότερο στις νόρμες και συμβάσεις ως συστατικά στοιχεία ενός πολιτισμού και άρα πολιτισμός είναι:

το σύνολο των νορμών και συμβάσεων που πρέπει να γνωρίζει ένα άτομο ως μέλος της κοινωνίας, ώστε να μπορεί να είναι «σαν όλους τους άλλους» ή ώστε να μπορεί διαφοροποιηθεί από τα άλλα μέλη της κοινωνίας. (Vermeer 1987α: 28)

Επάρκεια και ισοδυναμία

Όταν ο δημιουργός συγγράφει το κείμενο-πηγή λαμβάνει υπόψη του τα εικαζόμενα ενδιαφέροντα, τις προσδοκίες, τις γνώσεις και τους περιστασιακούς περιορισμούς των παραληπτών του πολιτισμού-πηγής. Όταν τελείται η μετάφραση ενός κειμένου, ο μεταφραστής είναι επί της ουσίας ο δέκτης του κειμένου-πηγής, ο οποίος στη συνέχεια οφείλει να το μεταδώσει σε κάποιους άλλους δέκτες- οι οποίοι βρίσκονται σε μια περίσταση που ορίζεται από τις συνθήκες του πολιτισμού-στόχου.

Με αυτόν τον τρόπο ο μεταφραστής προσφέρει σε αυτό το νέο κοινό ένα κείμενο-στόχο που έχει δημιουργηθεί, όπως είναι αναμενόμενο με βάση τις υποθέσεις του μεταφραστή για τις ανάγκες, τις προσδοκίες, τις γνώσεις κτλ. του κοινού-στόχου. Οι υποθέσεις αυτές διαφέρουν από αυτές του δημιουργού του πρωτοτύπου, γιατί οι παραλήπτες του κειμένου-πηγής και οι παραλήπτες του κειμένου-στόχου ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς και γλωσσικές κοινότητες. Αυτό σημαίνει ότι ο μεταφραστής δεν μπορεί να προσφέρει την ίδια ποσότητα και το ίδιο εύρος πληροφοριών με τον δημιουργό του κειμένου-πηγής. Ο μεταφραστής προσφέρει άλλου είδους πληροφορίες και σε διαφορετική μορφή (Reiss και Vermeer 1984: 123).

Η Reiss δεν εγκαταλείπει ολοκληρωτικά την έννοια της παραδοσιακής ισοδυναμίας ενώ αντίθετα τη συσχετίζει με την υπερώνημη έννοια της *επάρκειας* (αγγλ. Adequacy, γερμ. adaequatheit) (Reiss και Vermeer 1984: 124). Όπως και ο όρος Adaequatheit στα γερμανικά, έτσι και η έννοια της *επάρκειας* χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια ιδιότητα που ορίζεται με βάση ένα συγκεκριμένο πρότυπο όπως για παράδειγμα στη φράση «Κρίθηκε επαρκής για τη θέση της διευθύντριας». Με αυτή τη σημασία χρησιμοποιεί τον όρο και η Reiss. Στο πλαίσιο της θεωρίας του Σκοπού, η *επάρκεια* αφορά τα χαρακτηριστικά του κειμένου-στόχου σε σχέση με το πακέτο μεταφραστικών οδηγιών. Πρόκειται για μια δυναμική έννοια, άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διαδικασία της μεταφραστικής δράσης, η οποία αφορά την «προσανατολισμένη στον στόχο επιλογή σημείων που θεωρούνται κατάλληλα για τον επικοινωνιακό στόχο, όπως αυτός ορίζεται κατά την ανάθεση της μετάφρασης» (Reiss 1983/1989: 163).

Από την άλλη πλευρά η ισοδυναμία αποτελεί μια στατική, προσανατολισμένη στο αποτέλεσμα έννοια, η οποία χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια «σχέση ίσης επικοινωνιακής αξίας» ανάμεσα σε δύο κείμενα ή σε χαμηλότερο επίπεδο ανάμεσα σε λέξεις, φράσεις, προτάσεις, συντακτικές δομές κτλ. Με αυτήν την έννοια η αξία αφορά τη σημασία, τις υφολογικές συνδηλώσεις ή το επικοινωνιακό αποτέλεσμα.

Κειμενική τυπολογία

Η Reiss κατηγοριοποιεί τους κειμενικούς τύπους (αγγλ. Text types, γερμ. Texttypen) σύμφωνα με την κυρίαρχη επικοινωνιακή λειτουργία (κατά βάση πληροφοριακή, εκφραστική, ή προτρεπτική) και αφετέρου τα κειμενικά είδη ή ποικιλίες (αγγλ. Text genres text varieties, γερμ. Textsorten) τα οποία κατηγοριοποιούνται με τα γλωσσικά χαρακτηριστικά ή τις συμβάσεις (που ισχύουν για τα επιστημονικά περιοδικά, τις πανεπιστημιακές διαλέξεις, τη σάτιρα ή τις διαφημίσεις).

- Τα πληροφοριακά κείμενα πληροφορούν τον αναγνώστη σχετικά με αντικείμενα και φαινόμενα του πραγματικού κόσμου. Η επιλογή των γλωσσικών και υφολογικών τύπων γίνεται με βάση τη λειτουργία τους. Στην περίπτωση όπου το κείμενο-πηγή και το κείμενο-στόχος ανήκουν στον πληροφοριακό τύπο, ο μεταφραστής οφείλει να αποδώσει το κείμενο-πηγή με σωστό και ολοκληρωμένο τρόπο, σύμφωνα με τις κυρίαρχες νόρμες που διέπουν τη γλώσσα στον πολιτισμό-στόχο.
- Ο αισθητικός παράγοντας στα εκφραστικά κείμενα επισκιάζει την πληροφοριακή τους λειτουργία. Οι υφολογικές επιλογές του συγγραφέα συμβάλλουν στη σημασία του κειμένου και ασκούν αισθητική επίδραση στον δέκτη. Αυτές η επίδραση πρέπει να ληφθεί υπόψη από τον μεταφραστή, εάν το κείμενο-στόχος πρέπει να ανήκει στην ίδια κατηγορία. Αυτό για παράδειγμα, δεν συμβαίνει με τις δίγλωσσες εκδόσεις ποίησης.
- Τα προτρεπτικά κείμενα στοχεύουν σε ένα εξωγλωσσικό αποτέλεσμα που πρέπει να επιτύχει το κείμενο. Ο τρόπος μετάφρασης των προτρεπτικών κειμένων θα πρέπει να υπαγορεύεται από τον βασικό σκοπό, την πρόκληση, δηλαδή της ίδιας αντίδρασης στο κοινό, ακόμη κι αν αυτό θα σήμαινε ίσως την αλλαγή του περιεχομένου ή και των υφολογικών χαρακτηριστικών του πρωτοτύπου.

Ένα μοντέλο κειμενικών λειτουργιών για τη μετάφραση

Υπάρχουν διάφορα μοντέλα κειμενικών λειτουργιών, ενδεικτικά στην παρούσα εργασία αναφέρεται το εργαλειώδες μοντέλο του Karl Bühler(1934, organon model). Σύμφωνα με τον Bühler υπάρχουν τρεις βασικές λειτουργίες της γλώσσας. Η αναφορική (αγγλ. Referential), η εκφραστική(αγγλ. Expressive) και η κλητική(αγγλ. Appellative). Η Nord σε αυτό το σημείο δέχεται την ύπαρξη μιας τέταρτης, τη φατική λειτουργία (αγγλ. Phatic), την οποία αντλεί από το μοντέλο γλωσσικών λειτουργιών του Roman Jakobson(1960).

Η αναφορική λειτουργία ενός εκφωνήματος εμπεριέχει την αναφορά σε αντικείμενα και φαινόμενα του πραγματικού ή φανταστικού κόσμου. Αν το αντικείμενο αναφοράς του κειμένου είναι ένα γεγονός άγνωστο στον δέκτη, τότε η κειμενική λειτουργία είναι η πληροφόρηση του αναγνώστη. Αν

το αντικείμενο αναφοράς είναι μια γλώσσα ή μια χρήση της γλώσσας, τότε έχουμε μεταγλωσσική κειμενική λειτουργία(αγγλ. Metalinguistic) κτλ.

Ορισμένες αναφορές σε λεξικές μονάδες θεωρούνται αυτονόητες στους δέκτες και κατά συνέπεια δεν αναφέρονται ρητά. Προκειμένου να επιτευχθεί η αναφορική λειτουργία ο δέκτης θα πρέπει να μπορεί να συνδέσει το μήνυμα με την εικόνα που έχει ο ίδιος για την πραγματικότητα. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι δέκτες στον πολιτισμό-στόχο ενδεχομένως να ερμηνεύσουν την αναφορική λειτουργία διαφορετικά απ'ότι οι δέκτες στον πολιτισμό-πηγή. Όπως είναι λογικό προκύπτουν σημαντικά μεταφραστικά προβλήματα.

Η εκφραστική λειτουργία στο μοντέλο που προτείνει η Nord αναφέρεται στη στάση του πομπού απέναντι στα αντικείμενα και φαινόμενα του κόσμου. Μπορεί να έχει διάφορες λειτουργίες , συγκινησιακή (αγγλ. Emotive), αξιολογητική (αγγλ. Evaluative). Ένα κείμενο μπορεί να είναι σχεδιασμένο έτσι ώστε να αποτελέσει συνδυασμό περισσότερων λειτουργιών ή υπολειτουργιών.

Η εκφραστική λειτουργία εξαρτάται από τον πομπό και παραπέμπει σε αυτόν. Οι απόψεις ή οι στάσεις του σχετικά με τα αντικείμενα αναφοράς, βασίζονται στο σύστημα αξιών που υποτίθεται είναι κοινό στον πομπό και στον δέκτη.

Η κλητική ή βουλητική (αγγλ. Conative σύμφωνα με την ορολογία του Jakobson) λειτουργία επικαλείται την ευαισθησία των δεκτών ή τη διάθεσή τους να δράσουν. Έχει στόχο να οδηγήσει τους δέκτες σε μια συγκεκριμένη αντίδραση. Καταφεύγει σε προηγούμενες εμπειρίες ή γνώσεις του αναγνώστη επικαλείται ευαισθησίες του και κρυφούς πόθους και γνωρίσματα που θεωρούνται θετικά στο σύστημα αξιών του. Εκφράζεται από γλωσσικά στοιχεία όπως η προστακτική και οι ρητορικές ερωτήσεις.

Η φατική λειτουργία στοχεύει τη δημιουργία, διατήρηση ή διακοπή της επαφής μεταξύ του πομπού και του δέκτη, πχ μπορεί να αποτελεί μια ασήμαντη κουβέντα για τον καιρό που ίσως έχει στόχο να δημιουργήσει μια εύθυμη, φιλική ατμόσφαιρα. Εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος από τη συμβατικότητα της μορφής της. Όσο πιο συμβατική είναι η γλωσσική μορφή τόσο λιγότερη σημασία της δίνουμε. Το πρόβλημα που προκύπτει είναι ότι μία μορφή που είναι συμβατική σε έναν πολιτισμό μπορεί να είναι αντισυμβατική σε έναν άλλον. Εκτός από τις καθαρά φατικές εκφράσεις ή εκφωνήματα τα κείμενα σπάνια είναι μονολειτουργικά (αγγλ. Monofunctional). Κατά κανόνα αναγνωρίζουμε ιεραρχίες λειτουργιών που μπορούν να εντοπιστούν με την ανάλυση λεκτικών ή μη λεκτικών δεικτών λειτουργίας (αγγλ. Function markers). Οι ενδείκτες λειτουργίας του πολιτισμού-πηγής που αναπαράγονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο στο μετάφρασμα, μπορεί να οδηγήσουν τους

δέκτες του κειμένου-στόχου να προσδώσουν στο μετάφρασμα μια διαφορετική λειτουργία. Για παράδειγμα στο σημείο που το κείμενο-πηγή είναι κλητικό το κείμενο-στόχος μπορεί απλώς να πληροφορεί σε σχέση μια έκκληση για δράση χωρίς ωστόσο να επιδιώκει να επηρεάσει τον δέκτη. Εκεί που το κείμενο-πηγή αναφέρεται σε κάτι που είναι οικείο στους αναγνώστες του στο κείμενο-στόχος μπορεί να αναφέρεται σε κάτι ανοίκειο. Επιπλέον σε ένα σημείο όπου το κείμενο-πηγή δημιουργεί επαφή με ένα συμβατικό τρόπο, το κείμενο-στόχος μπορεί να ξαφνιάζει τον αναγνώστη.

Συγκαλυμμένες και έκδηλες μεταφράσεις

Η Julianne House (1977: 188) κάνει διάκριση μεταξύ συγκαλυμμένων (covert) μεταφράσεων στις οποίες η λειτουργία του κειμένου-πηγής διατηρείται άθικτη ή απaráλλακτη και έκδηλων (overt) οι οποίες επιτελούν μια λειτουργία δευτέρου επιπέδου καθώς το κείμενο δεν απευθύνεται άμεσα στον δέκτη στόχο αλλά καθιστάται σαφές ότι πρόκειται για μετάφραση.

Τύποι μεταφράσεων βασισμένοι σε κειμενικές έννοιες

Η Reiss, όπως και οι Reiss και Vermeer συσχετίζουν την έννοια του κειμένου, τον τύπο της μετάφρασης και τον μεταφραστικό σκοπό. Τονίζει ότι οποιοσδήποτε τύπος μετάφρασης όπως η κατά λέξη μετάφραση, η κυριολεκτική μετάφραση ή η φιλολογική μετάφραση μπορεί να αιτιολογηθεί σε συγκεκριμένες περιστάσεις για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου μεταφραστικού σκοπού. Υποστηρίζει ωστόσο ότι ο τύπος της επικοινωνιακής μετάφρασης είναι ο ιδανικός τύπος μετάφρασης. Αναζητά λοιπόν ένα κείμενο-στόχο του οποίου η γλωσσική μορφή δεν θα προδίδει το κείμενο-πηγή και εξυπηρετεί τους ίδιους επικοινωνιακούς στόχους με το πρωτότυπο. Ενώ παράλληλα θα αποτελεί το τέλειο ισοδύναμο από συντακτική, σημασιολογική και πραγματολογική άποψη (Reiss και Vermeer 1984: 135).

Τεκμηριωτική και Εργαλειακή μετάφραση της Nord

Η Nord επιχειρώντας να συνδυάσει τις σκέψεις της House και της Reiss προτείνει μια πιο σύνθετη μεταφραστική τυπολογία βασισμένη σε αυστηρά λειτουργικούς όρους και με λιγότερες λεπτομέρειες. Εντοπίζει δύο βασικούς τύπους μεταφραστικής διαδικασίας. Ο πρώτος έχει ως σκοπό τη δημιουργία στη γλώσσα στόχο ενός είδους τεκμηρίου (ορισμένων πτυχών) μιας επικοινωνιακής διάδρασης κατά την οποία ο πομπός του πολιτισμού-πηγής επικοινωνεί με τους δέκτες του πολιτισμού-πηγής, μέσω του κειμένου-πηγής και υπό τις συνθήκες του πολιτισμού-πηγής. Ο δεύτερος τύπος έχει ως σκοπό τη δημιουργία ενός εργαλείου για την επίτευξη μιας νέας επικοινωνιακής διάδρασης μεταξύ του πομπού και του πολιτισμού-πηγής και των δεκτών του πολιτισμού-στόχου χρησιμοποιώντας ως πρότυπο ορισμένες πτυχές του κειμένου-πηγής.

Σε αυτήν την περίπτωση, η Nord χωρίζει τις μεταφράσεις σε τεκμηριωτικές (αγγλ. Documentary) και εργαλειακές (αγγλ. Instrumental) (Nord 1977γ). Αποτέλεσμα μιας διαδικασίας τεκμηριωτικής μετάφρασης είναι ένα κείμενο του οποίου η βασική λειτουργία είναι μετακειμενική . Λειτουργία δευτέρου επιπέδου της House. Στην προκειμένη περίπτωση το κείμενο-στόχος δεν είναι παρά ένα κείμενο που αφορά ένα άλλο κείμενο ή μια ή περισσότερες πτυχές του άλλου κειμένου. Εστιάζει σε μορφολογικά , συντακτικά ή λεξιλογικά χαρακτηριστικά του συστήματος της γλώσσας-πηγής όπως αυτά εμφανίζονται στο κείμενο-πηγή και τότε μιλάμε για μια κατά λέξη ή διάστιχη μετάφραση. Εάν πρόθεση της τεκμηριωτικής μετάφρασης είναι να αναπαράγει τις λέξεις ενός πρωτοτύπου προσαρμόζοντας τις συντακτικές δομές και τη χρήση του λεξιλογίου στις νόρμες της γλώσσας-στόχου τότε μιλάμε για κυριολεκτική μετάφραση. Εάν αναπαράγει το κείμενο-πηγή με αρκετά κυριολεκτικό τρόπο αλλά προσθέτει τις απαραίτητες επεξηγήσεις σχετικά με τον πολιτισμό πηγής, πρόκειται για μια φιλολογική μετάφραση.

Εάν μια τεκμηριωτικής μετάφραση δεν αλλάζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο περιγράφεται ο πολιτισμός πηγής πιθανόν να δημιουργήσει μια παράξενη εξωτική εντύπωση ή την αίσθηση της πολιτισμικής απόστασης στους δέκτες-στόχους, σε αυτήν την περίπτωση μιλάμε για ξενοποιητική μετάφραση.

Είδη εργαλειακής μετάφρασης

εάν η λειτουργία του κειμένου-στόχου είναι όμοια με αυτή του κειμένου-πηγής τότε η Nord ορίζει τη μετάφραση ως ομοιολειτουργική (αγγλ. Equifunctional) μετάφραση. Αν όμως οι λειτουργίες διαφέρουν τότε μιλάμε για ετερολειτουργική (αγγλ. Heterofunctional μετάφραση). Τέλος αν η θέση που κατέχει το κείμενο-στόχος στον λογοτεχνικό κανόνα του πολιτισμού-στόχου αντιστοιχεί στη θέση που κατέχει το πρωτότυπο κείμενο στον λογοτεχνικό κανόνα του πολιτισμού-πηγής τότε μιλάμε για ομόλογη (αγγλ. Homologous) μετάφραση.

Ομοιολειτουργικές μεταφράσεις συναντά κανείς σε τεχνικά κείμενα, εγχειρίδια και άλλα χρηστικά κείμενα όπως οδηγίες χρήσης. Σε μια ομόλογη μετάφραση ο τρίτος όρος της σύγκρισης είναι η θέση που κατέχει το κάθε κείμενο σε ένα σώμα κειμένων ή ένα σύστημα, αυτό κυρίως ισχύει για το λογοτεχνικά κείμενα ή τα ποιήματα. Οι ομόλογες μεταφράσεις αποτελούν σημειολογικούς μετασχηματισμούς για τον Ludskanov και δημιουργική μετατόπιση για την ορολογία του Jakobson (Bassnett 1991: 18)

Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει για παράδειγμα η μετάφραση της ποίησης του Ναζίμ Χικμέτ από τον Ρίτσο και του Ελιάρ από τον Ελύτη.

Αν και συχνά αυτού του είδους η μεταφράσεις δεν θεωρούνται ορθές, σύμφωνα με τις αρχές του λειτουργισμού υπακούν σε ένα συγκεκριμένο σκοπό. Οι μεταφράσεις αυτές μοιάζουν με τις διάστιχες μεταφράσεις, ο οποίες τοποθετούνται στο άλλο άκρο μιας ευρείας κλίμακας διαφορετικών σχέσεων ανάμεσα στα κείμενα-πηγές και τα κείμενα-στόχους. Οι συμβάσεις και οι νόρμες των κειμενικών ειδών παίζουν σημαντικό ρόλο τόσο στη δημιουργία του κειμένου διότι οι συγγραφείς θα πρέπει να συμμορφώνονται προς τις συμβάσεις εάν επιθυμούν να φέρουν σε πέρας τις επικοινωνιακές τους προθέσεις όσο και στην πρόσληψη του κειμένου διότι οι δέκτες θα πρέπει να συνάγουν τις προθέσεις του συγγραφέα από τη συμβατική μορφή του κειμένου.

Η Reiss διακρίνει διάφορα κειμενικά είδη και καταλήγει σε τρεις κατηγορίες. (Reiss και Vermeer 1984: 180). Στα απλά κειμενικά είδη ολόκληρο το κείμενο ανήκει στην ίδια κειμενική ποικιλία όπως πχ μια συνταγή μαγειρικής.

Τα σύνθετα είδη ενδέχεται να περιλαμβάνουν και κείμενα που ανήκουν σε διαφορετικό είδος πχ ένα μυθιστόρημα μπορεί να περιλαμβάνει μια επαγγελματική επιστολή. Τα συμπληρωματικά ή δευτερεύοντα κειμενικά είδη βασίζονται σε ένα αρχικό κείμενο και ενίοτε διαθέτουν μετακειμενική λειτουργία, μπορεί να δίνουν πληροφορίες για κάποιο προ-κείμενο όπως συμβαίνει στις κριτικές ή τις περιλήψεις. Στο πλαίσιο των συμβάσεων των κειμενικών ειδών η Nord συμπεριλαμβάνει τις μονάδες μέτρησης, τις τυπικές συμβάσεις για την αρίθμηση κεφαλαίων ή τη χρήση πλάγιας γραφής για τους νεολογισμούς ή τις συμβάσεις για τις γραφικές αναπαραστάσεις σε τεχνικά κείμενα (Schmitt 1989: 80).

Γενικές υφολογικές συμβάσεις

Η ανάλυση παράλληλων κειμένων αποκαλύπτει ότι μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή λειτουργία εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο σε κείμενα του πολιτισμού-πηγής και του πολιτισμού-στόχου. Τρεις σημαντικές πτυχές της ανάλυσης είναι η μορφή, η συχνότητα και η κατανομή. Όσον αφορά τη δομή ενός κειμένου οι αναφορικές προτάσεις υπάρχουν τόσο στα αγγλικά όσο και στα ισπανικά και τα γερμανικά.

Ωστόσο η μορφή, η συχνότητα και η κατανομή των αναφορικών προτάσεων διαφέρει πολύ σε αυτές τις τρεις γλώσσες. Τα γερμανικά προτιμούν εναλλακτικές δομές, τα αγγλικά χρησιμοποιούν λιγότερες αναφορικές προτάσεις σε σχέση με τα ισπανικά : *Esa tarea que nos repugna.*

This awkward task.

Προσδιορισμός μεταφραστικών προβλημάτων

Ο μεταφραστής πρέπει να συγκρίνει το κείμενο-πηγή με τα χαρακτηριστικά του κειμένου-στόχου όπως αυτά ορίζονται στο πακέτο μεταφραστικών οδηγιών προκειμένου να εντοπίσει τα σημεία στα οποία διαφέρουν. Το πακέτο μεταφραστικών οδηγιών πρέπει να περιλαμβάνει ρητές ή υπόρρητες πληροφορίες σχετικά με

- την επιδιωκόμενη κειμενική λειτουργία
- τον παραλήπτη του κειμένου-στόχου
- τον αναμενόμενο χώρο και χρόνο πρόσληψης του κειμένου
- το μέσο μετάδοσης του κειμένου
- το κίνητρο για τη δημιουργία του κειμένου.

Η συγκεκριμένη περίπτωση στο κείμενο Χρόνε Εμπρός! μπορεί να αναλυθεί ως εξής:

- επιδιωκόμενες κειμενικές λειτουργίες: Αναφορική (πληροφορίες για την πολιτική της ΕΣΣΔ στον τομέα του πολιτισμού) Κλητική (προώθηση της εικόνας της ΕΣΣΔ σε σχέση με τον κόσμο της εποχής) μέσω εκφραστικών στοιχείων.
- Παραλήπτες: Δέκτες της ΓΠ.
- Χρόνος και τόπος πρόσληψης : κυρίως στη Ρωσία και τις Ρωσόφωνες χώρες μέσω μονόγλωσσου βιβλίου με σύντομα κείμενα-άρθρα.
- Αιτία για τη δημιουργία και πρόσληψη του κειμένου-πηγή: Η πληροφόρηση του δέκτη σχετικά με τη δημιουργία μιας κρατικής μηχανής, αρωγού του πολιτισμού.

Από τις παραπάνω πληροφορίες προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα τα οποία πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη μεταφραστική διαδικασία .

Προκειμένου να επιτευχθούν οι επιδιωκόμενες λειτουργίες το κείμενο θα πρέπει να συμμορφωθεί με τον κειμενικό τύπο και τις γενικές υφολογικές συμβάσεις και να έχει ένα μάλλον επίσημο επίπεδο ύφους.

Ο μεταφραστής θα πρέπει να λάβει υπόψη του το πολιτισμικό και γνωστικό υπόβαθρο των δεκτών του μεταφράσματος. Οι τοπικοί και χρονικοί ενδείκτες θα αναφέρονται κυρίως στην ΕΣΣΔ και το έτος.

Τα μεταφραστικά προβλήματα είναι αντικειμενικά ή τουλάχιστον διποκειμενικά κατά την Nord , διακρίνονται σε πραγματολογικά , πολιτισμικά, γλωσσικά ή ιδιάζοντα προβλήματα του εκάστοτε

κειμένου. Τα πραγματολογικά μεταφραστικά προβλήματα προκύπτουν από τις διαφορές των περιστάσεων και μπορούν να εντοπιστούν με τη σύγκριση των εξωκειμενικών παραγόντων (πομπός, δέκτης, μέσο, χρόνος, χώρος, κίνητρο, κειμενική λειτουργία) κρίνονται ως τα σημαντικότερα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν. Τα πολιτισμικά μεταφραστικά προβλήματα απορρέουν από τις διαφορές στις νόρμες, στις συμβάσεις που διέπουν τη λεκτική και μη λεκτική συμπεριφορά στους δύο εμπλεκόμενους πολιτισμούς. Τα εν λόγω προβλήματα αφορούν όλα τα είδη συμβάσεων και παρατηρούνται σχεδόν σε κάθε μεταφραστική εργασία και κυρίως στις εργαλειακές μεταφράσεις. Τα γλωσσικά μεταφραστικά προβλήματα παρατηρούνται μόνο σε συγκεκριμένα ζεύγη γλωσσών όπως συμβαίνει με τις ψευδοφίλιες λέξεις (αγγλ. *Actually*, γερμ. *Aktuell*). Καθώς και στις περιπτώσεις που στη γλώσσα-στόχο υπάρχουν περισσότεροι του ενός όροι για έναν και μόνο όρο της γλώσσας-πηγής ή όταν δεν υφίσταται ισοδύναμο στη γλώσσα-στόχο.

Σύμφωνα με τη θεωρία των J.P. Vinay και J. Darbelnet (J.P. Vinay και J. Darbelnet: 1958) υπάρχουν επτά βασικές μεταφραστικές τεχνικές οι οποίες εφαρμόζονται σε όλες τις γλώσσες και αποτελούν το μοντέλο για τον παρών μεταφραστικό σχολιασμό. Αυτές είναι:

- Το δάνειο (*emprunt*)

Το δάνειο αποτελεί την αυτούσια μεταφορά μίας λέξης από την ΓΠ στη ΓΣ (πχ. έφαγε τoρτίγια, θα κάνουμε μπάτσελορ πάρτι.)

- Το έκτυπο (*le calque*)

Το έκτυπο αποτελεί τον δανεισμό ενός συντάγματος της ΓΠ (πχ. *Science fiction* = επιστημονικής φαντασίας) και η μετάφραση αυτού κατά λέξη στην ΓΣ. Το έκτυπο μπορεί να διακριθεί σε φραστικό έκτυπο, το οποίο σέβεται τη δομή της ΓΣ (πχ. επιστημονικής φαντασίας) και το δομικό έκτυπο το οποίο ακολουθεί τη δομή της ΓΠ (πχ. νόμος πλαίσιο, θα σε πάρω πίσω).

- Η κατά λέξη μετάφραση (*la traduction littérale*)

Η κατά λέξη μετάφραση είναι η τεχνική κατά την οποία μπορεί να αποδοθεί το κείμενο της ΓΠ στην ΓΣ κατά λέξη χωρίς να υπάρξει η ανάγκη για χρήση άλλης τεχνικής. (πχ. *Please read the instructions.* Παρακαλώ διαβάστε τις οδηγίες.)

- Η μετατόπιση (*la transposition*)

Η μετατόπιση αποτελεί την αντικατάσταση ορισμένων λεξικών μονάδων της ΓΠ στη ΓΣ σε άλλη συντακτική ή μορφολογική μορφή, όπως οι περιπτώσεις αντικατάστασης ενός ρήματος από ένα ουσιαστικό, ενός επιρρήματος ή εμπρόθετου προσδιορισμού από ένα ρήμα ή επίθετο, ενός ουσιαστικού από ένα επίθετο, μιας μετοχής από ένα ουσιαστικό κ.α. (πχ. (ΡΩΣ) *По возрастному принципу.* Με βάση την ηλικία.)

- Η μετατροπία (modulation)

Η μετατροπία είναι η τεχνική η οποία ακολουθείται στην περίπτωση που η κατά λέξη μετάφραση ή η μετάταξη ενώ ενδεχομένως αποδίδουν ένα μήνυμα γραμματικά ορθό αλλά όχι φυσικό ή δεν βγάζει νόημα. Πρόκειται για την αλλαγή προοπτικής του μηνύματος με σκοπό να αποδοθεί νόημα στη ΓΣ. Αναλυτικότερα, η μετατροπία μεταβάλλει την οπτική γωνία της ΓΠ σε κάτι αφηρημένο αντί για συγκεκριμένο, στην αιτία αντί στο αποτέλεσμα, στο μέρος αντί του όλου, στην αναστροφή των όρων, στην άρνηση του αντίθετου, σε ενεργητική αντί για παθητική και τέλος, στον χώρο αντί για τον χρόνο.

- Η ισοδυναμία (equivalence)

Η ισοδυναμία είναι η περίπτωση κατά την οποία δύο γλώσσες περιγράφουν την ίδια κατάσταση με διαφορετικά υφολογικά και δομικά μέσα. Χρησιμοποιείται κυρίως για τη μετάφραση παροιμιών και ιδιωματικών εκφράσεων. (πχ (ΡΩΣ) как с гуся вода. Κάνω την πάπια)

- Η προσαρμογή (adaptation)

Η προσαρμογή σχετίζεται με τη μεταβολή των πολιτιστικών αναφορών/ πολιτισμικών ενδεικτών. Σε αυτή την περίπτωση ο μεταφραστής καλείται να δημιουργήσει μία ανάλογη κατάσταση στην ΓΣ προκειμένου ο δέκτης να κατανοήσει το μήνυμα.

Ενότητα Β´

Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι η αναφορά των μεταφραστικών τεχνικών που ακολουθήθηκαν με την παράθεση παραδειγμάτων, καθώς και οι δυσκολίες οι οποίες προέκυψαν όσον αφορά στο μεταφραστικό κομμάτι.

Το κείμενο «Χρόνε, Εμπρός!» έχει αναφορική λειτουργία (αγγλ. Referential) καθώς περιέχει αναφορά σε αντικείμενα και ιστορικά γεγονότα του πραγματικού κόσμου. Το αντικείμενο αναφοράς του είναι οι πολιτικές κινήσεις της ΕΣΣΔ στον τομέα της πολιτιστικής επιμόρφωσης των πολιτών. Η υπολειτουργία του κειμένου θα μπορούσε να είναι επίσης διδακτική καθώς παραθέτει ιστορικά γεγονότα που αξίζουν προσοχής και μελέτης. Όπως αναλύθηκε και νωρίτερα, η αναφορική λειτουργία εκφράζεται κυρίως μέσω της δηλωτικής αξίας των λεξικών μονάδων που υπάρχουν στο κείμενο. Ορισμένες αναφορές θεωρείται ότι είναι γνωστές στους

δέκτες και κατά συνέπεια δεν αναφέρονται ρητά, για παράδειγμα: ΡΚΚ, ΚΚΣΕ, Κομσομόλ, Σαμιτζντάτ, ΡΣΕΚ, μπολσεβίκος, ΛΚΕΥ (ΗΚΒД), ΚΚ (ЦК), ταλμουδισμός, ΑΣΚ(ΒΠШ), ΚΠΑΠ (ЛгУ) , σοβχόζ κ.α.

Προκειμένου να επιτευχθεί η αναφορική λειτουργία θα πρέπει ο δέκτης στο κείμενο-πηγή να είναι σε θέση να συνδέσει το μήνυμα με την εικόνα που έχει ο ίδιος για τον εμπλεκόμενο κόσμο. Στην περίπτωση του κειμένου-στόχου ο δέκτης πιθανόν να είναι ικανός να αντιληφθεί τους όρους ΡΚΚ, ΚΚΣΕ, Κομσομόλ, πιθανόν όμως να μην αντιληφθεί την έννοια των ΛΚΕΥ, ταλμουδισμός, ΑΣΚ, ΚΠΑΠ. Είναι γεγονός ότι η εικόνα κάποιου για τον κόσμο καθορίζεται από πολιτισμικές γνώσεις και σημεία αναφοράς, έτσι λοιπόν οι δέκτες στον πολιτισμό-πηγή ενδέχεται να ερμηνεύσουν την αναφορική λειτουργία διαφορετικά απ' ότι οι δέκτες στον πολιτισμό-στόχο. Για αντιμετώπιστούν αυτά τα μεταφραστικά προβλήματα, ορισμένες συντομογραφίες στα ελληνικά αποδίδονται ολογράφως : ΛΚΕΥ Λαϊκό Κομισαριάτο Εθνικών Υποθέσεων (ΗΚΒД), ΚΚ Κεντρικό Κομισαριάτο (ЦК), ταλμουδισμός, ΑΣΚ Ανωτάτη Σχολή του κόμματος (ΒΠШ), ΚΠΑΠ Κρατικό Πανεπιστήμιο Αγίας Πετρούπολης (ЛгУ). Για τον ίδιο λόγο, ορισμένοι όροι μεταφράζονται επίσης, όπως για παράδειγμα ο όρος «совхоз» σε «κρατικά αγροκτήματα». Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι προαναφερθέντες όροι αποτελούν πολιτισμικούς ενδείκτες (αγγλ. Realia), για τους αναγνώστες της γλώσσας-πηγής που έζησαν την περίοδο της ΕΣΣΔ συνιστούσαν μια καθημερινότητα, ακούγονταν στις ειδήσεις, αναφέρονταν στις εφημερίδες κτλ. Είναι σαφές λοιπόν ότι οι ρωσόφωνοι αναγνώστες του κειμένου-πηγής και οι Έλληνες αναγνώστες του κειμένου-στόχου δεν έχουν το ίδιο εύρος προηγούμενων γνώσεων σχετικά με τα αντικείμενα και τα φαινόμενα που αναφέρονται στο κείμενο.

Κλητική ή βουλευτική λειτουργία

Όπως εξηγήσαμε και νωρίτερα, ορισμένα μεταφραστικά προβλήματα προκύπτουν από δομικές διαφορές στο λεξιλόγιο, τη σύνταξη και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία των δύο γλωσσών. Αν και τα μεταφραστικά προβλήματα όπως οι ψευδοφίλιες λέξεις παρατηρούνται σε γλώσσες που παρουσιάζουν μεγάλη γλωσσική συγγένεια όπως τα γερμανικά και τα αγγλικά, σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να παρατηρηθούν τέτοια προβλήματα στη ρωσική και την ελληνική γλώσσα.

Ένα γλωσσικό μεταφραστικό πρόβλημα που προέκυψε σε αυτό το σημείο είναι ότι στα ελληνικά υπάρχουν περισσότεροι του ενός όροι για να περιγράψουν τον όρο приоритет στα ρωσικά. Ο όρος приоритет μπορεί να αποδοθεί ως προτεραιότητα, προτίμηση, προβάδισμα. Παρόλο που

ο όρος προτεραιότητα μοιάζει εκ πρώτης όψεως ως ο καταλληλότερος, δεν μπορεί να εκπληρώσει τον μεταφραστικό στόχο του κειμένου-πηγής. Αν χρησιμοποιήσουμε αυτήν τη λέξη ο δέκτης-στόχος θα πληροφορηθεί πως η εφεύρεση της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής αξιολογείται ως επείγουσα και μεγάλης σημασίας από την ΕΣΣΔ, στην προκειμένη περίπτωση όμως ο στόχος του κειμένου-πηγής είναι να υπογραμμίσει πως η ΕΣΣΔ εφήυρε την πολιτιστική πολιτική πρώτη στον κόσμο, γεγονός γνωστό στους δέκτες του πολιτισμού-πηγής αλλά πιθανότατα άγνωστο στους δέκτες του πολιτισμού-στόχου. Για αυτόν τον λόγο επιλέχθηκε ο όρος προβάδισμα.

У Советского Союза в области культуры есть один неоспоримый **приоритет** — изобретение государственной культурной политики. Именно в СССР, сразу после смерти И.В. Сталина в 1953 г., было организовано первое в мире министерство культуры.

Στη Σοβιετική Ένωση στον τομέα του πολιτισμού υπάρχει ένα προβάδισμα που δεν χωράει αμφισβήτηση, η εφεύρεση της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής. Στην ΕΣΣΔ, αμέσως μετά τον θάνατο του Ι. Β. Στάλιν το 1953 οργανώθηκε το πρώτο Υπουργείο Πολιτισμού στον κόσμο.

Ανάλογο γλωσσικό μεταφραστικό πρόβλημα προκύπτει με τον όρο «поминает» ο οποίος στα ελληνικά μπορεί να αποδοθεί ως «θυμάται», «αναφέρει», «αναπολεί», «μνημονεύει» :

Так, Мартын Лацис поминает организованный большевиками в Риге партийный «Культурный центр», замечая, что «название отдаёт меньшевизмом».

Έτσι, ο Μαρτίν Λάτσις μνημονεύει το οργανωμένο από τους Μπολσεβίκους κόμμα στη Ρήγα ως «Πολιτιστικό Κέντρο» σημειώνοντας ότι «η ονομασία προέρχεται από τον μενσεβικισμό».

Σύμφωνα με τη θεωρία των μεταφραστικών τεχνικών των P. Vinay & J. Darbelnet, στο έργο τους *Stylistique compare du français et de l'anglais*(1958/1977) η μετατόπιση ή μετάταξη (shift or transposition) ορίζεται ως μια αλλαγή γραμματικής κατηγορίας. Σε αυτό το σημείο ο όρος неоспоримый θα μπορούσε να αποδοθεί με δύο τρόπους, πρώτον ως επίθετο αδιαμφισβήτητος και δεύτερον ως αναφορική πρόταση «που δεν χωράει αμφισβήτηση» (ονοματική σύνταξη στα ελληνικά).

Ένα ακόμα πραγματολογικό πρόβλημα έχει να κάνει με τη μετατροπία των P. Vinay και J. Darbelnet. Στο παρακάτω απόσπασμα ο όρος оценить αποτελεί απαρέμφατο του ρήματος «αξιολογώ» ή

«εκτιμώ» ενώ στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται «να εκτιμηθεί» που αποτελεί Υποτακτική Μέλλοντα.

Сегодня трудно оценить, сколь изумителен сам факт организации министерства культуры.

Σήμερα είναι δύσκολο να εκτιμηθεί πόσο εκπληκτικό είναι το γεγονός της οργάνωσης του Υπουργείου Πολιτισμού.

Ομοίως, στην περίπτωση του όρου «литература» για τον οποίο στην ελληνική γλώσσα υπάρχουν περισσότεροι του ενός όροι για να τον περιγράψουν: «λογοτεχνία» «γραμματεία», «γράμματα», «βιβλιογραφία». Για την απόδοσή του στη γλώσσα-στόχο, επιλέχθηκε ο τελευταίος όρος «βιβλιογραφία» διότι το κείμενο-πηγή αναφέρεται στα «γραπτά κείμενα με περιεχόμενο το ευρύτερο θέμα που διερευνάται εδώ ενώ είναι προϊόντα» των μεταγενέστερων χρόνων. Συνεπώς δεν αναφέρεται στη «λογοτεχνία» ή «γραμματεία» που περικλείουν όλη τη λογοτεχνική παραγωγή (πεζογραφία, ποίηση, θέατρο) των μεταγενέστερων χρόνων και δεν έχουν ως θέμα το παρόν πρόβλημα του πολιτισμού.

В литературе позднейшего времени основное внимание уделялось радикальным высказываниям и экспериментам леворадикальных художников и писателей, но отнюдь не они определяли приоритеты проводившейся большевистской властью культурной политики (в широком смысле слова).

Στη βιβλιογραφία των μεταγενέστερων χρόνων, προσοχή δόθηκε κυρίως στις ανατρεπτικές δηλώσεις και τα πειράματα αριστερών ριζοσπαστικών καλλιτεχνών και συγγραφέων, που όμως σε καμία περίπτωση δεν καθόρισαν τις προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής που ακολουθούσε η κυβέρνηση των Μπολσεβίκων (με την ευρεία έννοια του όρου).

Ο όρος Показательно είναι επίρρημα στα ρωσικά και μπορεί να έχει τις εξής αποδόσεις στην ελληνική : «ενδεικτικά», «αποκαλυπτικά». Επιλέγοντας το επίρρημα ενδεικτικά, ο δέκτης της γλώσσας-πηγής θα καταλάβει πως εδώ ο συγγραφέας παραθέτει ένα ενδεικτικό παράδειγμα ενός γεγονότος ανάμεσα σε άλλα, ενώ στην περίπτωση του επιρρήματος «αποκαλυπτικά» θα δημιουργούσαμε μια ανοίκεια σύνταξη στον δέκτη της γλώσσας-στόχου. Στο δεδομένο κείμενο είναι φανερό πως ο συγγραφέας θέλει να υπογραμμίσει ότι αμέσως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου είναι σημαντικό να καταδείξουμε/να αποκαλύψουμε ότι ξεκίνησαν ενεργές συζητήσεις για

αυτά τα ζητήματα δεν διεξήχθησαν μόνο στην κομματική διανοήση της πρωτεύουσας, αλλά και σε επαρχιακές πόλεις.

Παράλληλα, στη γλώσσα-στόχο υπάρχει μετατόπιση αφού χρησιμοποιούμε την αναφορική πρόταση «Είναι σημαντικό να αποκαλυφθεί» αντί για το επίρρημα «Показательно» ακολουθώντας τις νόρμες της γλώσσας-στόχου.

Показательно, что активная дискуссия по этим вопросам велась не только столичной партийной интеллигенцией, но даже еще более — в провинциальных городах, где вопросы «культурной отсталости масс» стояли совершенно практически.

Είναι σημαντικό να αποκαλυφθεί το ότι ενεργές συζητήσεις για αυτά τα ζητήματα δεν διεξήχθησαν μόνο στην κομματική διανοήση της πρωτεύουσας, αλλά και σε επαρχιακές πόλεις, όπου τα ερωτήματα «της πολιτιστικής οπισθοδρόμησης των μαζών» ήταν αρκετά πρακτικά.

Ομοίως, στην περίπτωση του важной στην ελληνική υπάρχουν οι αντιστοιχίες των όρων «βασικός», «θεμελιώδης», «αρχικός»:

В этой небольшой, но важной статье «культура» была накрепко связана в одном словосочетании с «революцией»: «Культурная революция — это... целый переворот, целая полоса культурного развития всей народной массы».

Σε αυτό το μικρό αλλά θεμελιώδες άρθρο, «ο πολιτισμός» ήταν σταθερά συνδεδεμένος με τη φράση «επανάσταση: την πολιτιστική επανάσταση που αποτελεί μια ολόκληρη ανατροπή, μια ζώνη πολιτιστικής ανάπτυξης του συνόλου της λαϊκής μάζας».

Το ρήμα свестить αποδίδεται στα ελληνικά ως «πηγαίνω κάποιον κάπου» , «κατεβάζω», «διολισθαίνω σε διαφορετικό θέμα συζήτησης» , «απομακρύνω λεκέ»:

Однако, «если... ограничиться внутренними экономическими отношениями, то у нас действительно теперь центр тяжести работы сводится к культурничеству».

Ωστόσο, «αν... περιοριστούμε στις εσωτερικές οικονομικές σχέσεις, τότε πράγματι τώρα το κέντρο βάρους της εργασίας ολισθαίνει προς το πολιτιστικό».

Παράλληλα, στη γλώσσα-στόχο έχει συμπεριληφθεί και το ρήμα «είναι», το οποίο στη ρωσική είτε απουσιάζει εντελώς είτε συμβολίζεται με μια παύλα (—) όπως και σε αυτό το παράδειγμα που αποδόθηκε με τον όρο «αποτελεί» :

В них мы обнаруживаем именно то, что нужно для генетического анализа культуры, — правительственную рациональность, которой руководствовались партийные функционеры.

Σε αυτά ανιχνεύουμε ακριβώς τι χρειάζεται για τη γενετική ανάλυση του πολιτισμού που αποτελεί τον κυβερνητικό ορθολογισμό, που καθοδήγησε τους αξιωματούχους του κόμματος.

Αυτό το σύμβολο (—) αποτελεί μια σύμβαση της γλώσσας πηγής και αν μεταγραφεί ως σύμβολο στο κείμενο-στόχο, τότε ο δέκτης της γλώσσας-στόχου θα παρεξηγούσε τη χρήση του και θα θεωρούσε πως απομονώνει μια παρενθετική πρόταση που σχολιάζει ή συμπληρώνει τα γραφόμενα και θεωρείται τόσο σημαντική, ώστε να μην μπορεί να χρησιμοποιηθεί παρένθεση.

Σε αυτό το σημείο, σε μια προσπάθεια να είναι πιο οικεία στη γλώσσα-στόχο η συντακτική δομή της πρότασης, θα μπορούσαμε να μεταφράσουμε: «η ιδανική προβολή του πολιτισμού αποκτά την αρχική της συνέπεια χάρη σε τρεις αντιθέσεις : της πολιτιστικής μέριμνας της γραφειοκρατίας, του δικαίου, του κράτους»

Παρολαυτά επιλέγουμε να παραμείνουμε πιο κοντά στο κείμενο-πηγή παρά στο κείμενο-στόχος για να υπογραμμίσουμε τις αντιθέσεις.

Во-вторых, идеальная проекция культуры приобретает свою оригинальную консистенцию благодаря трем оппозициям: культура — бюрократизм, культура — право, культура — государство

Δεύτερον, η ιδανική προβολή του πολιτισμού αποκτά την αρχική της συνέπεια χάρη σε τρεις αντιθέσεις : του πολιτισμού - γραφειοκρατίας, του πολιτισμού - δικαίου, του πολιτισμού - κράτους

Ενώ υπάρχει ισοδύναμο ουσιαστικό στην ελληνική για τον όρο «буржуазный» και είναι «μπουρζουαζία», «μπουρζουάς», δεν εξάγεται επίθετο στη ΓΣ. Σε αυτήν την περίπτωση έγινε μια ακόμα μετατόπιση, επιλέγοντας τον όρο «αστικός», συνώνυμο

σε ευρύτερο επίπεδο, προκειμένου να επιτευχθεί ο επικοινωνιακός στόχος του κειμένου-πηγή.

Ленин следует антиправому пафосу «Манифеста коммунистической партии», когда утверждает, что поголовному вовлечению масс в управление препятствует буржуазный закон, к которому вынуждена прибегать советская власть.

ο Λένιν ακολουθεί τον αντινομικό ηθικισμό του «Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος», όταν ισχυρίζεται ότι η ανεξαιρέτως συμμετοχή των μαζών στη διακυβέρνηση εμποδίζεται από τον αστικό νόμο, στον οποίο η σοβιετική εξουσία είναι αναγκασμένη να καταφύγει.

Οι συμβάσεις των κειμενικών ειδών, είναι ως επί το πλείστον άρρηκτα συνδεδεμένες με έναν πολιτισμό και είναι προφανές ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη λειτουργική μετάφραση. Για να θεωρηθεί ένα κείμενο-στόχος ως αντιπροσωπευτικό ενός κειμενικού είδους του πολιτισμού-στόχου, ο μεταφραστής θα πρέπει να είναι εξοικειωμένος με τις συμβάσεις αυτές. Στη ΓΣ τα επίσημα τα συνέδρια αριθμούνται με το αρχαίο ελληνικό σύστημα και όχι με το αραβικό, κάτι ανάλογο λοιπόν, παρατηρείται και στη γλώσσα-πηγή. Παράλληλα απαντώνται περιπτώσεις όπου προτιμάται η κατά λέξη διάστιχη μετάφραση:

Пространное рассуждение Ленина о культуре послужило для делегатов VIII съезда РКП(б) толчком к творческим импровизациям.

Ο εκτενής συλλογισμός του Λένιν όσον αφορά τον πολιτισμό, λειτούργησε για τους αντιπροσώπους του Η' συνεδρίου του ΡΚΚ(β), ως ώθηση προς τον πρωτότυπο αυτοσχεδιασμό.

Η Μετάταξη πραγματοποιείται όταν ο μεταφραστής προχωράει στην αντικατάσταση ενός μέρους του λόγου από ένα άλλο προκειμένου να υπάρχει φυσικότητα στη ΓΣ, χωρίς να υπάρχει αλλαγή νοήματος. Για παράδειγμα σε αυτήν περίπτωση:

Вместе с тем учет специфики (т.е. ведомственная диверсификация) угрожал распылением кадровых и материальных сил. А.В. Луначарский настаивал на проведении водораздела между организациями по возрастному принципу.

Ταυτόχρονα, υπολογίζοντας τις ιδιαιτερότητες (δηλαδή, την τμηματική διαφοροποίηση) που απειλούσε να διασπείρει το προσωπικό και τις υλικές δυνάμεις. Ο Α. Β. Λουνατσάρσκι επέμεινε στη χάραξη μιας διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των οργανισμών με βάση την ηλικία.

Η απόδοση στη ΓΣ είναι: «υπολογίζοντας τις ιδιαιτερότητες», «με βάση την ηλικία» και όχι «με υπολογισμό στις ιδιαιτερότητες» και «με ηλικιακή βάση αντίστοιχα». Παρατηρούμε ότι ενώ στη ΓΠ οι παραπάνω φράσεις θα διατυπώνονταν με φυσικότητα, κάτι τέτοιο δεν ισχύει στη ΓΣ. Σε αυτήν την περίπτωση ένα ουσιαστικό της ΓΣ (учет, υπολογισμός) αποδόθηκε σε μορφή μετοχής στη ΓΣ και ένα επίθετο (возрастной, ηλικιακός) αποδόθηκε ως ουσιαστικό με απώτερο σκοπό τη μη διαφοροποίηση του νοήματος στο μετάφρασμα.

Σε αυτήν την περίπτωση, κρίνοντας ότι η ΓΣ επιβάλει διατήρηση του σημασιολογικού εύρους επιλέχθηκε ο ελληνικός όρος «αγκιτάτσια». Η υφολογική ισοδυναμία επιτυγχάνεται διατηρώντας τον όρο αυτούσιο καθώς εναρμονίζεται πλήρως με τις υφολογικές συνήθειες που διέπουν τα κείμενα αυτού του είδους στην Ελληνική. Το σημασιολογικό εύρος της έννοιας «агитация» καλύπτεται από την έννοια «αγκιτάτσια» και αντιστοιχεί στην «προπαγάνδα που αποσκοπεί στην παρακίνηση των μαζών σε κινητοποίηση». Σύμφωνα με τον H. Vermeer σε ειδικές περιπτώσεις ο μεταφραστής δεν θα πρέπει να προχωρήσει σε μετάφραση του κειμένου-πηγής, γιατί αυτό δεν θα εξυπηρετούσε τον επιδιωκόμενο στόχο (πρβ. Vermeer 1986α: 276 και Holz-Manttari 1984: 109-110). Σε ένα κείμενο ελληνικού επιστημονικού λόγου απαντώνται φυσικά αντίστοιχοι όροι όπως «προπαγάνδα» «πληροφόρηση», «υποκίνηση» ο οποίοι όμως θα αποτελούσαν παραβίαση της υφολογικής σύμβασης, καθώς στερούνται της στοχευμένης συνδήλωσης στην προφορική, έντυπη και οπτική πολιτική δραστηριότητα που λάμβανε χώρα στην ΕΣΣΔ.

До 1919 г. термин «культура» не имел доктринального статуса в словаре большевиков. Его употребляли как синоним терминов «пропаганда», «агитация», «просвещение», которые часто звучали как взаимозаменяемые. Понятие не укоренилось в сленге партийной массы. Μέχρι το 1919, ο όρος «πολιτισμός» δεν είχε δογματική υπόσταση στο λεξικό των Μπολσεβίκων. Τον χρησιμοποιούσαν ως συνώνυμο των όρων «προπαγάνδα», «αγκιτάτσια», «διαφωτισμός» και συχνά ακούγονταν σαν ισοδύναμα. Η ιδέα δεν ήταν ριζωμένη στην αργκό των μαζών του κόμματος.

Όσον αφορά τον όρο *Культура* οι επιταγές της ΓΣ μπορούν να επιβάλλουν διατήρηση του όρου υπό προϋποθέσεις. Στο υπό μετάφραση κείμενο επιλέχθηκε η μετατόπιση και ο όρος «πολιτισμός». Ο όρος «πολιτισμός» συμφωνεί με τις υφολογικές συμβάσεις του δεδομένου κειμενικού είδους στη ΓΣ, καθώς χρησιμοποιείται περισσότερο σε κείμενα επίσημου χαρακτήρα σε αντιδιαστολή με τον όρο «κουλτούρα». Επιλέχθηκε εδώ, διότι οι όροι αυτοί συνάδουν πραγματολογικά, εντούτοις αναφέρονται στην καλλιέργεια του πνεύματος, την παιδεία αλλά και τη συνολική πνευματική παράδοση και δημιουργία ενός κοινωνικού συνόλου ή μιας κοινωνικής ομάδας.

Μετά τον ανωτέρω μεταφραστικό σχολιασμό, η θεωρία του H. Vermeer πως η γλωσσολογία δεν έχει καταφέρει ακόμη να θέσει τα σωστά ερωτήματα και θα έπρεπε να τα αναζητήσουμε κάπου αλλού, δικαιώνεται. Κατά την απόδοση του κειμένου στη ΓΣ διαφαίνεται ξεκάθαρα η σημασία της Λειτουργικής Θεωρίας στη μεταφραστική διαδικασία και ότι το παρόν κείμενο-πηγή αποτελεί μία από τις πολλές περιπτώσεις όπου το ζητούμενο δεν είναι η ισοδυναμία. Όπως είδαμε ορισμένοι όροι άπτονταν μετάφρασης από τη ΓΠ καθώς ήταν δυνατόν να βρεθεί ένας όρος που δεν ήταν ισοδύναμος αλλά μετέφερε την ίδια, κατά προσέγγιση, πληροφορία στη ΓΣ. Σε άλλες περιπτώσεις, ο δέκτης της ΓΣ κρίθηκε αρκετά εξειδικευμένος στο κειμενικό είδος και το περιεχόμενο του ώστε να μη γίνει μετάφραση του όρου και απλώς να μεταγραφεί στη ΓΣ, για να εξυπηρετήσει τον επιδιωκόμενο στόχο σύμφωνα πάλι με τον Vermeer. Σε κάθε περίπτωση, θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τη διαφορά που υπάρχει στις γνώσεις, την εμπειρία και τη δεκτικότητα που είναι συνδεδεμένες με τον πολιτισμό των δεκτών. Επιπλέον, μετά την προσεκτική ανάλυση των χαρακτηριστικών που διαφοροποιούν το κείμενο-πηγή και το κείμενο-στόχος, κατέστη σαφής η καταλυτική σημασία του πακέτου μεταφραστικών οδηγιών. Δεν θα μπορούσε να ισχύει κάτι διαφορετικό, αφού σύμφωνα με την C. Nord «οι επικοινωνιακές περιστάσεις δεν είναι καθολικές, αλλά εντάσσονται σε ένα πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο με τη σειρά του τις επηρεάζει».

Βιβλιογραφία

Μπατσαλιά, Φ., Σελλά-Μάζη Ε. (2010). *Γλωσσολογική προσέγγιση στη θεωρία και τη διδακτική της μετάφρασης*. Αθήνα: Παπαζήσης.

Σαριδάκης Ι.,(2010). *Σώματα Κειμένων και Μετάφραση: Θεωρία και Εφαρμογές*. Αθήνα: Παπαζήσης

Nord C., (2014). *Η μετάφραση ως στοχευμένη δραστηριότητα: Εισαγωγή στις λειτουργικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Διάυλος

Reiss K., Vermeer H., (2021). *Θεμελίωση μιας γενικής θεωρίας της μετάφρασης*. Αθήνα: Διάυλος

Bushkovitch P., (2016). *Ιστορία της Ρωσίας: Πολιτική, Οικονομία, Κοινωνία, Θρησκεία, Τέχνες και επιστήμες από τον 9ο αιώνα έως την Περεστρόικα*. Αθήνα: Αιώρα

Γλωσσάρι

Πросвещение
реформистские идеи
лысенковщина
сборник
Главсоль
едва ли определенное
управление
управленческий
подхватывается
уловимая
забота

Διαφωτισμός
Ρεφορμιστικές ιδέες
Λυσενκοισμός
ανθολογία
Γκλαβσολ Βιομηχανία Άλατος
δύσκολα οριζόμενο
χειρισμός
διαχειριστικός
υιοθετείται
αντιληπτή
ανησυχία

Большевик	Μπολσεβίκος
мешать	εμποδίζω
доктринальный	δογματικός
обнаруживать	ανιχνεύω
употреблять	χρησιμοποιώ
Наглядная Агитация	οπτική εκστρατεία/προпаγάνδα
агитация	Αγκιτάτσια
взаимозаменяемые	ισοδύναμος, εναλλάξιμος
делегат	αντιπρόσωπος
Руска социалдемократическа	
рабочническа партия	Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα
РСДРП	ΡΣΕΚ
заставить	υποχρεώνομαι
устрашить	εκφοβίζω
слой	στρώμα
нельзя	απαγορεύεται
привыкать	συνηθίζω να κάνω κάτι
из-под палки	υπό πίεση/του μαστιγίου
проявлять	εκδηλώνεται
неразвитость	υπανάπτυξη
понижать	χαμηλώνω
воссоздать	αναδημιουργώ
способность	ικανότητα
производство	παραγωγή
кульминация	αποκορύφωμα
Власть	εξουσία
антиправовой пафос	αντινομικός ηθικισμός
Российской коммунистической	
партии (большевиков)	Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα(Μπολσεβίκων)
ВКП(б)	ΡΚΜ(Μπ)
самиздат	απαγορευμένη λογοτεχνία
под ред.	επιμέλεια
АОН	Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών
ВПШ	Ανώτατη Σχολή του Κόμματος
Ленинградский государственный	
университет	Κρατικό Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ
Лгу	Κρατικό πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης
МГИАИ	Μοσκόβский историко-архивный институт
бюллетень	περιοδική έκδοση
возникли	εμφανίστηκαν
Прежде всего это	πρώτα απ' όλα
Министерство высшего и среднего	Υπουργείο Ανώτατης και Μέσης Εξειδικευμένης
специального образования	Εκπαίδευσης
АОН	Ακαδημία Κοινωνικών Επιστημών
ВПШ	Ανώτατη Σχολή του Κόμματος
Ленинградский государственный	
университет	Κρατικό Πανεπιστήμιο Λένινγκραντ
Лгу	Κρατικό πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης
МГИАИ	Μοσκόβский историко-архивный институт
Бюллетень	περιοδική έκδοση

ΕΠΑΑΧΜ	Осоавиахим
Εταιρεία Προώθησης Άμυνας, Αεροπορίας και Χημικής Μηχανικής национальных республиках	Общество содействия обороне, авиационному и химическому строительству
ЦК партии	σοβιετικές σοσιαλιστικές δημοκρατίες
Центральный комитет	ΚΕ του κόμματος
Коммунистической партии	Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος
подразделение	υποδιάρεση
Главполитпросвет	Γενική Επιτροπή Πολιτικής και Παιδείας
	Αγκίτπροп, η πολιτική στρατηγική που χρησιμοποιεί
	μια σειρά από τακτικές για τη διάδοση και
	προπαγάνδιση ιδεών και θέσεων, τεχνικές που
	αποσκοπούν στην επίδραση στην κοινή γνώμη και
	την κινητοποίησή της υπέρ κάποιων σκοπών ή
	στόχων.
агитпроп	κυρίως
Больше всех	επιμένω
Настаивать	τμηματικός
ведомственный	προσωπικό
кадры	απειλώ
угрожать	διασκορπισμός
распыление	Анатолий Васильевич Луначарский
А.В Луначарский	διεξαγωγή
Проведение	Ριζοσπαστικός
коренной	Ταλμουδισμός
талмудизм	δογματισμός
начётничество	εισήγηση
доклад	ΡΚΚ
РКП	
Российская коммунистическая	Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα
партия	
Российской коммунистической	Ρωσικό Κομμουνιστικό Κόμμα(Μπολσεβίκων)
партии (большевиков)	ΡΚΜ(Μπ)
ВКП(б)	
Высшая школа экономики	Ανώτατο Οικονομικό Πανεπιστήμιο
ВШЭ	Ανώτατο Οικονομικό Πανεπιστήμιο